ياسىنجان سادىق چوغلان

3

كۈيلەر خانىشى

مەلىكە ئامانىساخان

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

كۈيلەر خانىشى مەلىكە ئامانىساخان

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

4

ISBN7 - 228 - 08014 - 9

定价: 30.00元

رەسىمنى ئىشلىگۈچى : ئابدۇكېرىم نەسرىدىن

مۇقاۋىسىنى لايىھەلىگۈچى : مۇرادىل ئابد

تارىخىي شەخسلەر ھەققىدە ھېكايىلەر 4

1. مەڭگۈلۈك ئابىدە ـــ كروران گۈزىلى
2. قەھرىمان قىز ـــ مەختۇمسۇلا
3. كۈيلەر خانىشى ـ مەلىكە ئامانىساخان
4. ئاياللارنىڭ ئىپتىخارى ـــ نۇزۇگۇم
5. مەرىپەتپەرۋەر ئانا ـــ ئايخان

ISBN 7-228-08014-9

9 787228 080144

3

ياسىنجان سادىق چوغلان

كۆيلەر خانىشى

مەلىكە ئامانىساخان

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

تارىخىي شەخسلەر ھەققىدە ھېكايىلەر

4

مۇندەرىجە

1. ئەمىنلىك كۈندىكى قۇتلۇق خەۋەر 1
2. مۇزىكىغا ھېرىسمەن بوۋاق 10
3. بالىلىق ھەۋەس 14
4. شائىرلار سۆھبىتىدە 19
5. شېئىرغا ھەۋەس 24
6. «نەفىسە» 28
7. پىتنە - پاسات 35
8. سۇيىقەست 43
9. ئوردىدىن چىقىپ كېتىش 48
10. مەھمۇد ئوتۇنچى 57
11. «موللا قىز» 66
12. ئايدىڭدىكى مۇقام ساداسى 72
13. تويلۇق: بىر ئېرىق سۇ 86
14. دۇمبۇل شېئىر 94
15. تەلەپچان ئۇستاز 102
16. پىغانلىق سۆھبەت 110
17. جۇدالىق دەملىرى 117

图书在版编目(CIP)数据

阿曼尼萨汗/牙森江著. —乌鲁木齐:新疆人民出版社，2003.5
(历史人物故事丛书. 第4辑)
ISBN 7-228-08014-9

Ⅰ. 阿… Ⅱ. 牙… Ⅲ. 故事—中国—当代—维吾尔语(中国少数民族语言) Ⅳ. I247.8

中国版本图书馆CIP数据核字(2003)第035660号

责任编辑:艾合买提·伊明
责任校对:热娜·阿布里米提
封面设计:穆拉丁·阿比迪

历史人物故事丛书 第4辑
(3)
音乐皇后—**阿曼尼萨汗** (维吾尔文)

牙森江·萨迪克 著

ISBN 7-228-08014-9 套价(1-5)：30.00元
(单价：6.00元)

1. ئەمىنلىك كۈندىكى قۇتلۇق خەۋەر

مىلادىيە 1526 - يىلى ئۆرۈك پىشىشقى. يەكەن سەئىدىيە خانلىقىنىڭ ئاستانىسى يەكە شەھىرى تومۇز ئىسسىقىدا داپخانىسى ئېتىۋېتىلگەن تونۇرغا ئوخشاپ قالغانىدى. شەھەر ئاسمىنىدا خۇددى ئوتتەك تاۋلىنىپ تۇرغان قۇياشنىڭ كۆيدۈرگۈچ ئالتۇن نۇرلىرى ئادەملەرنى ئۆيلىرىگە، دالىدىغا، دەل - دەرەخلەرنىڭ سايىسىگە بېرىۋېلىشقا مەجبۇر قىلغان بولسىمۇ، لېكىن ئاستانە كوچىلىرىنىڭ ئەتىگەنكى قاينام - تاشقىنلىق مەنزىرىسىگە ئانچە نۇقسان يەتكۈزەلمىگەنىدى. ئۇششاق تىجارەتچىلەر، ھاجەتمەنلەر، ئېلىپ - ساتارلار، دېھقانلار يەنىلا ئۆز تىرىكچىلىكى بىلەن ھەلەك ئىدى. ئوردا كۆلىنىڭ ئەتراپىدىكى قۇچاق يەتكۈسىز چىنارلارنىڭ سايىسىدە يەكتەك، جەندىلىرىنى غىربىچە سېلىپ يانپاشلاپ يېتىشقان بىر نەچچە مۇساپىر ۋە دەرۋىشلەر ياخشى نىيەتلىك كىشىلەر ئەكىلىپ بەرگەن يۇلغۇن سېۋەتتىكى ۋىل - ۋىل پىشقان ئاق ئۆرۈكلەرگە قاراپ قويۇشمۇ خۇشياقماي مۈگدەشمەكتە ئىدى. ئۆرۈكلەرگە قونۇۋالغان يۈزلىگەن چىۋىن - ھەرىلەر ئارامسىز گىژىلدىشاتتى. سەل نېرىراقتا ياتقان بىر قانچە لالما ئىت تىللىرىنى بىر غېرىچ ساڭگىلاتقىنىچە تىنىق - تىنىقتا ئۆلگۈرمەي ھاسىرايتتى، سۆڭگەكچىلىرىگە قونۇۋالغان

كۆك چىۋىن، سالجىلارنى قۇيرۇقلىرىدا ئېرەنسىزلىك بىلەن قورۇشاتتى.

ئوردا سېپىلى ئۈستىدىكى كۆزىتىش مۇنارىدا قاراۋۇللۇق قىلىۋاتقان ياساۋۇللار مۈگدەپ قالماسلىق ئۈچۈن ئۈياقتىن - بۇياققا توختىماي مېڭىپ تۇراتتى. ئاشۇ قاراۋۇللارنى ھېسابقا ئالمىغاندا ئوردا ئىچىمۇ خۇددى ئوغۇز سۈتىگە تويغان بوۋاقتەك تىمتاس ئىدى.

شۇ ئەسنادا، ئوردا دەرۋازىسى ئالدىغا يۈگۈرگەندەك يېتىپ كەلگەن خىزمەتكار يىگىت مۈگدەپ تۇرغان دەرۋازا قاراۋۇلىغا سالام بېرىپ بىر نېمىلەرنى دېدى - دە، ئىجازەت ئېلىپ ئوردا ئىچىگە كىرىپ كەتتى. يىگىت ئوردا ئىچىنى خېلى تەپسىلىي بىلىدىغاندەك، ئوردىغا كىرىپلا سول تەرەپكە بۇرۇلدى - دە، ئوردا دىۋانخانىسىنى نىشان قىلىپ يۈگۈردى.

ھەيۋەتلىك شاھ قەسرىنىڭ غەرب تەرىپىدىكى ئوردا مەدرىسىگە يانداشتۇرۇپ سېلىنغان دىۋانخانا[1] ھويلىسىنىڭ ئوڭ - سول تەرىپىگە قاتار قىلىپ سېلىنغان ئايرىم خانىلىق ھۇجرىلار دىۋانخانىدىكى تۆۋەن دەرىجىلىك خەتتات، كۆچۈرگۈچىلەرنىڭ پۈتۈكخانىلىرى بولۇپ، بۇ ھۇجرىلاردا قومۇش قەلەمنىڭ خوتەننىڭ پاتلىق قەغىزىگە سۈركىلىشىدىن چىققان «شىرت - شىرت» قىلغان ئاۋازدىن باشقا ھېچقانداق ئاۋاز ئاڭلانمايتتى. دىۋانخانا ھويلىسىنىڭ تۆر تەرىپىدىكى قوش قاناتلىق نەقىشلىك دەرۋازا دىۋانخانىنىڭ ئىچكىرىكى سارىيىغا ئېلىپ كىرەتتى.

[1] دىۋانخانا — خانلىق كاتىباتخانا، داڭلىق ئالىم، سەنئەتكارلارنىڭ ئەسەرلىرى كۆچۈرۈلۈپ تارقىتىلىدىغان جاي.

ئىچكىرىكى ساراي تاشقىرقى سارايغا قارىغاندا تولىمۇ ھەشەمەتلىك بېزەلگەن، ئىچكىرىكى سارايىنىڭ ئوتتۇرىسىغا بىنا قىلىنغان بەش مو چوڭلۇقتىكى باغچىنىڭ ئوتتۇرىسىغا كىچىكرەك بىر كۆل ۋە فونتان ئورۇنلاشتۇرۇلغان، باغچىنىڭ ئەتراپىغا چۆرگىلىتىپ سېلىنغان ئۈزۈم تاللىرى ئىچكىرىكى سارايىنىڭ تۆت تەرىپىدىكى ھۇجرىلارغا قارىتىپ بىدىشقا ئېلىنغان بولۇپ، بۇ ھەشەمەتلىك ھۇجرىلارغا سايە تاشلاپ ئاجايىپ سالقىن تۈسكە كىرگۈزگەنىدى. ئىچكىرىكى سارايىنىڭ تۆرىدىكى ھۇجرىنىڭ ئالدىدىكى سۈپىغا سېلىنغان ئوتقاشتەك گىلەم ئۈستىدىكى كىمخاب كۆرپىلەردە ئۈچ كىشى پاكار شىرە ئۈستىگە قويۇلغان كىتابلارنى ۋاراقلىغاچ قىزغىن سۆھبەتكە چۈشۈپ كەتكەنىدى. بۇ ئۈچ كىشىنىڭ مويسىپىتراقى سۇلتان سەئىدخاننىڭ ۋەزىرى، ئۆز زامانىسىنىڭ يېتۈك مۇزىكانتى ۋە شائىرى قىدىرخان ئۇستاز ئىدى. بەستىلىك، تەقى - تۇرقى بىر ئاز قوپالراق، كۆزلىرى سۈرلۈك، بېلىگە ئوتتۇراھال چوڭلۇقتا قىلىچ ئېسىۋالغان كىشى ئەمىر لەشكەر مىرزا ھەيدەر كۆرەگانى[1] ئىدى. تۇرقىدىن تولىمۇ كەم سۆز، ئەستايىدىل كۆرۈنىدىغان ئوتتۇرا بويلۇق، قاپقارا ساقال - بۇرۇتى قىزىل يۈزىگە خويمۇ ياراشقان كىشى خانلىق دىۋانخانىنىڭ باش مىرزىسى مەھمۇد ئۇستاز ئىدى.

قىدىرخان ئۇستاز ئىككى سۆھبەتدىشىغا قىزىق بىر ھېكايىنى سۆزلەپ بېرىۋاتاتتى:

— نەۋائى ھەزرەتلىرى ۋەزىر بولۇپ تۇرغان چېغىدا

[1] مىرزا ھەيدەر كۆرەگانى — مەشھۇر تارىخچى، ھەربىي سەركەردە، «تارىخى رەشىدى» نىڭ ئاپتورى. كۆرەگان — شاھنىڭ كۈيئوغلى، دېگەن مەنىدە.

پادىشاھ ھۈسەيىن بايقارانىڭ ياخشى كۆرىدىغان خانىشى تۇيۇقسىز ئۆلۈپ كېتىپتۇ. بۇ شۇم خەۋەرنى ھېچكىم شاھقا يەتكۈزۈشكە جۈرئەت قىلالماپتۇ، نەۋائى ھەزرەتلىرىمۇ خانىشنىڭ ئۆلۈمى توغرىسىدىكى مۇسىبەت خەۋىرىنى بىۋاستە ئېيتىشقا لايىق كۆرمەي ئۆز مۇددىئاسىنى تۆۋەندىكى نەزم بىلەن بايقاراغا يەتكۈزۈپتۇ:

سەرۋىنىڭ سايىسىدە
سۇلدى گۈل، نىتمە كېرەك؟

شېئىرىيەتتىن ياخشى خەۋەردار بولغان ھۈسەيىن بايقارا يۇقىرىقى مىسرالارغا يوشۇرۇنغان مەنىنى شۇ ھامان بايقاپتۇ ـ دە، دەرھال مۇسىبەت قايغۇسىغا چۆكۈپتۇ ۋە نەۋائى ھەزرەتلىرىگە تۆۋەندىكى نەزم بىلەن جاۋاب قايتۇرۇپتۇ:

سەرۋىدىن تاۋۇت ياساپ،
گۈلدىن كېپەن ئەتمەك كېرەك.

قىدىرخان ئۇستازنىڭ سۆزى تۈگىشى ھامان مەھمۇد مىرزا بىلەن مىرزا ھەيدەر كۆرەگانى رازىمەنلىك بىلەن باش لىڭشىتىشتى.

— ئارى[①] — دېدى مىرزا ھەيدەر كۆرەگانى، — نەۋائى ھەزرەت بىلەن ھۈسەيىن بايقارا ئالىيلىرى ھەقىقەتەنمۇ زامانىسىنىڭ يېتىشكەن تىل پىشۋالىرى ئىدى.

① ئارى — راست، توغرا.

— خوش، — دېدى قىدىرخان ئۇستاز مىرزا مەھمۇدقا قاراپ، — «دىۋانى فانى»[①] نىڭ تۈركىي تىلچە تەرجىمىسىگە تۇتۇنلىمۇ، مەۋلانەم؟

— يوقسۇ، ھەزرىتىم، — دېدى مىرزا مەھمۇد قىدىرخان ئۇستازغا تەۋەززۇ بىلەن باش ئېگىپ تۇرۇپ، — ئاتا ـ بوۋىلار «تۈگمەن بار يەردە، يارغۇنچاقنىڭ نېمە ئىشى» دەپتىكەن. گەرچە كەمىنە شاگىرتلىرى ھىندىستاندا ئىلىم مۇتائىلە قىلىش جەريانىدا پارسچىنى ئاز ـ تولا يامىداپ ئۆگەنگەن بولسامۇ، لېكىن جانابلىرىدەك تىل پېشۋاسى بار يەردە بۇنداق ئۇلۇغ ئىشقا قول تىقىشقا قانداق پېتىناي.

— زىيادە كەمتەرلىك پەزىلەت ھېسابلانماس مەۋلانەم، — دېدى قىدىرخان ئۇستاز بىرئاز رەنجىگەن تەرىزدە.

قىدىرخان ئۇستازنىڭ تەرجىمىسى ئۆزىنىڭكىدىن ياخشى چىقىدىغانلىقىغا شەكسىز ئىشەنگەن مىرزا مەھمۇد يەنىلا ئۆز گېپىدە چىڭ تۇرۇۋالدى.

— نەۋائى ھەزرەتلىرىنىڭ دۇردانىلىرىنى تەرجىمە قىلىمەن دەپ بۇزۇپ قويۇپ، دۇرنى پاتقاققا مىلەپ قويۇشتىن ئەنسىرەيمەن، ھەزرىتىم. ئۇنىڭ ئۈستىگە بەدىئىي ئىستېداتىم يېتىشمەسمىكىن.

—گەپ ئۆز ئېغىزلىرىدىن چىقتى ـ ھە، مىرزام، — دېدى مىرزا ھەيدەر كۆرەگانى دەرھال سۆز قىستۇرۇپ، چىرايىغا جىددىي تۈس بېرىپ، — ئۇنداق بولسا قىدىرخان ھەزرەتلىرى ئۆزلىرى گۇۋاھ بولۇپ بەرسىلە، مەن ھازىرلا سۇلتان سەئىدخان ئالىيلىرىغا مەلۇم قىلىمەن.

① «دىۋانى فانى» — نەۋائىنىڭ پارس تىلىدا يازغان شېئىرلار توپلىمى.

ئىستىبداتسىز كىشىلەر خانلىق دىۋانخانىدەك ئالىي ئىلىم قەسرىنىڭ باش مىرزىلىقىنى قىلسا، خانلىقىمىزنىڭ بۈيۈك سەلتەنىتىگە نۇقسان يېتىدۇ. خان ئالىيلىرى دەرھال باش مىرزا ئالماشتۇرغاي.

مىرزا ھەيدەر كۆرەگانىنىڭ چاقچاق ئارىلاش تەنبىھىگە مىرزا مەھمۇد باش ئېگىپ سۈكۈتتە تۇردى. باش مىرزىدىن ھېچبىر سادا چىقمايدىغانلىقىغا كۆزى يەتكەن قىدىرخان ئۇستاز بىلەن مىرزا ھەيدەر كۆرەگانى قاقاقلاپ كۈلۈپ كەتتى.

—ئاگاھ بولۇڭ، مەۋلانەم، — دېدى قىدىرخان ئۇستاز كۈلۈپ تۇرۇپ، — باش مىرزىلىق ئورنىڭىزغا كۆز قىزارتىۋاتقانلار يېنىڭىزدا بار ئىكەن. ئىستىبداتىڭىزغا مەن كېپىل، «دىۋانى فانى» نى سۇلتانلىقىمىزدا سىزدەك ۋايىغا يەتكۈزۈپ تەرجىمە قىلالايدىغان كامالەت ئىگىسى تولىمۇ ئاز.

شۇ دەقىقىدە ئىلىم يولىدىكى مەسلەكداش، كىشىلىك ھايات سەپىرىدىكى قولداش، جان كۆيەر بۇ ئۈچ دوستنىڭ كۆزلىرىدە بىر - بىرىگە بولغان ئىشەنچ نۇرلىرى يالتىرايتتى.

شۇ ئەسنادا، دىۋانخانا خىزمەتكارى كىرىپ كەلدى:

— باش مىرزىنىڭ قەسرىدىن مۇلازىم كەلدى.

—كىرسۇن، — دېدى باش مىرزا جىددىي تەرىزدە.

ھايال ئۆتمەي ئاددىي كىيىنگەن مۇلازىم يىگىت كىرىپ كەلدى - دە، ئولتۇرغانلارغا «ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم» دېگىنىچە ھۆرمەت بىلەن سالام بەردى.

—ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، — دېدى ئولتۇرغانلار سالامنى ئىلىك ئېلىپ، ئورۇنلىرىدىن بىرئاز قىمىرلاپ.

مىرزا مەھمۇد يىگىتكە «نېمە ئىش؟» دېگەن تەرىزدە تىكىلدى.

— خۇش خەۋەر، مىرزام، — دېدى يىگىت، — ئاغىچا خېنىمنىڭ كۆزى يورۇدى.

شۇ ھامان قىدىرخان ئۇستاز قاتارلىق ئۈچەيلەن دۇئاغا قول كۆتۈردى:

—ئىلاھا ئامىن. ئاغىچا خېنىم ۋە دۇنياغا يېڭىدىن كۆز ئاچقان پەرزەنتنىڭ تېنى سالامەت، ئۆمرى ئۇزۇن بولغاي.

دۇئا تۈگىگەندىن كېيىن قىدىرخان ئۇستاز بىلەن مىرزا ھەيدەر كۆرەگانى مىرزا مەھمۇدنى قىزغىن مۇبارەكلەشتى. پەرزەنت خۇشاللىقىدا ھاياجانلانغان باش مىرزىنىڭ ئاغزى گەپكە كەلمەيتتى، شۇ تۇرقىدا دادا بولۇش خۇشاللىقى ئۇنىڭغا ھەممىنى ئۇنتۇلدۇرغانىدى.

— ئېيت، ئوغلۇم، — دېدى قىدىرخان ئۇستاز خىزمەتكار يىگىتكە قاراپ، — پەرزەنت ئوغۇلمۇ - قىز؟

— خۇدا قىز پەرزەنت نېسىپ قىلدى، ھەزرىتىم، — دېدى يىگىت ھۆرمەت بىلەن قول باغلاپ تۇرۇپ.

— يارانقان ئىگەم بەخت - تەلىيىنى بەرسۇن ئىلاھىم، ئال يىگىت بۇ ئەپكەلگەن قۇتلۇق خەۋىرىڭنىڭ سۆيۈنچىسى بولسۇن، — دېدى مىرزا ھەيدەر كۆرەگانى يىگىتكە بىر تال تىللانى ئۇزىتىپ.

— ئاغىچا خېنىم بىلەن بالىنىڭ ئەھۋالى قانداقراق؟ — سورىدى مىرزا مەھمۇد تەقەززالىق بىلەن.

— ئەش ئانىنىڭ[1] ئېيتىشىچە، ھەر ئىككىلىسىنىڭ ئەھۋالى ياخشىكەن.

---

① ئەش ئانا - تۇغۇت ئانىسى.

— پەمىچە، شۇ تۇرقىدا مەۋلانەمنى پەرزەنتىنىڭ مۇبارەك جامالىنى كۆرۈش ۋەسۋەسىسى ئارامسىزلاندۇرۇ-ۋاتىدىغۇ دەيمەن. قوپسىلا، مىرزا ھەيدەر، بىزمۇ ئاستا ئورنىمىزدىن قوزغىلايلى.

ئۇلار كېتىش تەرەددۇتىدە ئورنىدىن قوزغالدى.

— سەلپەل تەخىر قىلىشسىلا، — دېدى مىرزا مەھمۇد ئۇلارنى توختىتىپ، — ئىككىلىرىگە كىچىككىنە ئىلتىجايىم بار. ھەزرەتلىرىم بىلەن مۇلاقەت بولۇپ تۇرغان بۇ قۇتلۇق سائەتتە ئاغىچامنىڭ كۆزى يورۇپ پەرزەنتىم دۇنياغا كەپتۇ، مالال كۆرمەي پەرزەنتىمگە مۇۋاپىق بىر ئىسىم تاللاپ بېرىشكەن بولسىلا، كەمىنىلىرىنىڭ بۇ خۇشاللىقىغا يەنە بىر خۇشاللىق قوشۇلغان بولاتتى.

— بۇ ياخشى تەلەپنى جان دەپ ئورۇندىغايمىز، — دېدى مىرزاھەيدەر كۆرەگانى خۇشاللىق بىلەن، — يەنىلا قىدىرخان ھەزرىتىم بىر نېمە دېگەي.

قىدىرخان ئۇستاز ساقىلىنى سىلاپ بىردەم ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن سۆز ئاچتى:

— ئەزىز پەرزەنتىمىز سۇلتانلىقىمىزنىڭ پاراغەتلىك، ئەمىنلىك كۈنلىرىدە دۇنياغا كۆز ئېچىپتۇ، شۇڭلاشقا خاتىرجەم، تىنچلىق، ئامانلىق كۈنلەردە تۇغۇلغان بۇ قىزىمىزغا ئانا تىلىمىزچە «ئامان» ئىسمىنى تاللاپ، ئەرەبچە «قىز» نى ئىپادىلەيدىغان «نىسا» سۆزىنى قوشۇپ «ئاماننىسا» دەپ ئىسىم قويساق، قانداق دەيسىلەر؟

— ئەينى مۇددىئا، بۇ تولىمۇ يارىشىملىق ئىسىم بولدى، — دېدى مىرزاھەيدەر كۆرەگانى قوشۇلىدىغانلىقىنى بىلدۈرۈپ، — قىزىمىز ئامان - ئېسەن، سالامەت چوڭ

بولغاي.

— ئۇستاز ھەزرىتىمنىڭ قىزىمغا ئىسىم تاللاپ بەرگىنىگە ھەشقاللا، — دېدى مەھمۇد مىرزا رازىمەنلىك بىلەن.

ئۇلار دىۋانخانىدىن بىللە چىقىشتى. قىدىرخان ئۇستاز بىلەن مىرزاھەيدەر كۆرەگانى شاھ قەسرى تەرەپكە ماڭدى. مىرزا مەھمۇد مۇلازىم يىگىت بىلەن بىللە ئوردا دەرۋازىسىغا قاراپ يۈگۈردى.

2. مۇزىكىغا ھېرىسمەن بوۋاق

ئامانىسانىڭ تۇغۇلۇشى مىرزا مەھمۇدنى ئالەمچە خۇشاللىققا چۆمدۈرۈۋەتكەنىدى. چۈنكى، ئايالى گۈلجەمىلە ئاغىچا بۇنىڭدىن بۇرۇن ئىككى قېتىم يەڭگىگەن بولسىمۇ، لېكىن بالا تۇغۇلۇپلا چاچراپ كېتىپ، ئۇلارنىڭ يۈرىكىنى پەرزەنت ئىشقىدا داغلىۋەتكەنىدى. بۇ ئۈچىنچى پەرزەنتكە قىدىرخان ئۇستازنىڭ ئامانلىق، ئېسەنلىك، سالامەتلىك مەنىسىنى بىلدۈرىدىغان «ئامان» دېگەن ئىسمىنى تاللاپ بېرىشى مىرزا مەھمۇدقا بىر ياخشىلىقتىن بېشارەت بولۇپ بىلىنگەنىدى. شۇڭلاشقا، ئۇ شۇكۈنى ئۆيگە كېلىپلا ئايالى گۈلجەمىلە ئاغىچىدىن ئېسەنلىك سوراپ بولغاندىن كېيىن، ئىپەك يۆگەكتە بەخىرامان ئۇخلاۋاتقان بوۋاقنىڭ پېشانىسىدىن سۆيۈپ تۇرۇپ، قىزىنىڭ ئىسمىنىڭ «ئامانىسا» بولىدىغانلىقىنى ھاياجان ئىلكىدە جاكارلىدى، ئەتىسى ئەتىگەن بامدات نامىزىدىن قايتىپ كىرىپلا بوۋاقنى ئاۋايلاپ قولىغا ئالدى-دە، جايناماز ئۈستىگە چىقىپ، بوۋاقنىڭ ئوڭ قۇلىقىغا ئەزان، سول قۇلىقىغا تەكبىر ئېيتىپ تۇرۇپ «ئامانىسا» دېگەنئىسمىنى رەسمىي يوسۇندا قويدى ۋە ئاللادىن قىزىنىڭ ئامان-ئېسەن، سالامەت چوڭ بولۇشىنى تىلىدى.

ئامانىسا يېشىغا تولۇپلا تەمتەم ماڭدى ۋە چۈچۈك تىلى

چىقتى. بالىنىڭ ھەربىر ھەرىكەت، قىلىقى بىر يېڭىلىق بولۇپ تۇيۇلىدىغان بۇ ئائىلىگە كىچىك ئامانىسانىڭ مېڭىشى ۋە تاتلىق-چۈچۈمەل گۈڭراپ سۆزلەشلىرى خۇددى تۇغۇلغان كۈنىگە ئوخشاشلا چوڭ خۇشاللىق بېغىشلىدى.

بوۋاقنىڭ بىر ئىشى مىرزا مەھمۇد بىلەن گۈلجەمىلە ئاغىچىنى ھەيران قالدۇرغانىدى، يەنى، قاتتىق قىرقىراپ يىغلاۋاتقان بوۋاق مۇزىكا ئاۋازىنى ئاڭلىسا دەرھال توختايتتى. بۇ ئىش ئۇلارغا دەسلەپتە تاسادىپىي توغرا كېلىپ قالغاندەك تۇيۇلدى. شۇنداقتىمۇ، مىرزا مەھمۇد بۇ ۋەقەنى دىققەت نەزىرىدىن چەتتە قالدۇرمىدى. بوۋاق يەنە بىر قېتىم يىغلىغاندا تامغا ئېسىپ قويغان تەمبۇرنى ئېلىپ چېلىشقا باشلىدى. ناخۇننىڭ پولات تارغا ئۇرۇلۇشىدىن چىققان كۈي ئۆي ئىچىگە تارىلىشى بىلەن بوۋاق شۇ ھامان يىغىسىنى توختىتىپ، قارا قاقتەك كۆزلىرىنى بىر نۇقتىغا تىككىنىچە خۇددى مۇزىكىغا ئەسىر بولۇپ زوق ئېلىۋاتقان كىشىلەرگە ئوخشاش جىمىپ كەتتى. بۇ ئىش ئاتا-ئانىنىڭ ھەيرانلىقىنى ھەسسىلەپ ئاشۇردى.

— خۇدايا توۋا، — دېدى مىرزا مەھمۇد ھەيران بولغان ھالدا گۈلجەمىلە ئاغىچىغا قاراپ، — قارىسىلا، ئاغىچا، بۇ بالىدا چوقۇم بىر سېھرى-ھېكمەت بار، تېخى بىر نەچچە ئايلىق بولغان بۇ بوۋاقنى مۇزىكا چۈشىنىدۇ، مۇزىكىغا ئالاھىدە قىزىقىدۇ، دېسە، كىممۇ ئىشىنەر؟

— بىلگۈچى ئۇلۇغ ياراتقان ئىگەم، — دېدى گۈلجەمىلە ئاغىچىمۇ كۆڭلىدىكىنى يوشۇرماي، — مەنمۇ ئۆزلىرى دىۋانخانىغا كەتكەن ۋاقىتلاردا دۇتار چېلىپ بېرىپ بالىنىڭ يىغىسىنى توختاتتىم. بالا مۇزىكا ئاۋازىنى ئاڭلىسا دەرھال

يىغىدىن توختايدۇ.

مىرزا مەھمۇدتىن بۇ ۋەقەنى ئاڭلىغان قىدىرخان ئۇستاز بىلەن مىرزا ھەيدەر كۆرەگانى ئۆز كۆزلىرى بىلەن كۆرۈش ئۈچۈن بىر كۈنى مىرزا مەھمۇدنىڭ قەسرىگە كېلىشتى. ئۇلار بوۋاقنىڭ يىغلىشىنى كۈتۈپ چاي ئىچىشكەچ، شېئىرىيەت، مۇزىكا ۋە خانلىق ئىشلىرى ئۈستىدە سۆزلىشىپ ئولتۇردى. بىر چاغدا نەقىشلىك بۆشۈكتە ئۇخلاۋاتقان بوۋاق ئويغىنىپ يەنە يىغلاشقا باشلىدى.

— يىغلىدى، يىغلىدى، قېنى تەمبۇرنى قوللىرىغا ئالسىلا، — دېدى مىرزا ھەيدەر كۆرەگانى تەقەززالىقىنى يوشۇرماي.

مىرزا مەھمۇد تامغا ئېسىپ قويغان سازلار ئارىسىدىن تەمبۇرنى ئېلىپ، قىدىرخان ئۇستازغا ئىككى قوللاپ تۇتتى:

— قېنى، ھەزرىتىم، بۇ ئاجايىپ مۆجىزىنى ئۆز قوللىرى بىلەن ئىسپاتلاپ باقسىلا.

قىدىرخان ئۇستاز ئارتۇقچە تەكەللۇپ قىلىپ ئولتۇرماي تەمبۇرنى قولىغا ئالدى-دە، تەمبۇرنى سازلىغاچ تارىلارنى يەڭگىل تىرىڭشىتىۋېدى، بوۋاقنىڭ يىغىسى پەسەيىدى، يەنە قالايمىقان تىرىڭشىتىۋېدى، نەتىجىسى ئوخشاش بولدى. قىدىرخان ئۇستاز مىرزا مەھمۇد بىلەن مىرزا ھەيدەرگە قاراپ كۆز قىسىپ قويدى-دە، پولات تارغا رىتىملىق ھالدا ناخۇل ئۇرۇشقا باشلىدى. تەمبۇردىن تارىغان يېقىملىق كۈي بىلەن تەڭ بۆشۈكتىكى بوۋاق دەرھال جىم بولدى. قىدىرخان ئۇستاز بارلىق ماھارىتىنى چىقىرىپ بىر پەدە تەمبۇر چېلىپ بولغاندىن كېيىن دەس ئورنىدىن تۇرۇپ بۆشۈكتىكى جىمجىت ياتقان بوۋاقنىڭ پېشانىسىگە

مېھرى بىلەن سۆيۈپ قويدى.

— مۇبارەك بولسۇن، مەۋلانە، — دېدى قىدىرخان ئۇستاز مىرزا مەھمۇدقا قاراپ، — ئەزىز پەرزەنتىمىزنىڭ ۋۇجۇدىدا ھەقىقەتەن ئاجايىپ بىر سېھرى-ھېكمەت بار ئىكەن. بايام تەمبۇر تارىنى قالايمىقان تىرىڭشىتىۋېدىم، بوۋاقتا زىنھار تەسىر قىلمىدى. بۇ ھەقىقەتەن مۇسىقى-مۇغەننىگە ھېرىسمەن بوۋاق ئىكەن. بۇنىڭدىن كېيىن بالا يىغلىغاندا ئەمەس، ئۇخلىغاندىمۇ ياكى ئويغانغاندىمۇ داۋاملىق مۇزىكا چېلىپ بېرىپ تۇرۇڭ، خۇدا ئۇنىڭغا مۇسىقى-مۇغەننىلىك ھەۋىسىنى سالغان ئوخشايدۇ.

3. باللىق ھەۋەس

ئاماننىسا بەش ياشقا قەدەم قويدى. قىزىنىڭ يېشىنىڭ چوڭىيىشىغا ئەگىشىپ مىرزا مەھمۇد دېۋانخانىدىن كۆرە ئۆيىدە كۆپرەك تۇرىدىغان بولدى. ئۇ دېۋانخانىنىڭ كۈندىلىك ئىشلىرىنى ئورۇنباسارلىرىغا تاشلاپ قويۇپ، دېۋانخانىدا قىلىشقا تېگىشلىك ئىشلىرىنى ئۆيىدە بېجىرەتتى. ئۇ ئۆيىدە يېزىش، تەكشۈرۈش، بېكىتىش بىلەن شۇغۇللانغان چاغدا كىچىككىنە ئاماننىسا شىرەنىڭ قېشىغا كېلىۋېلىپ، دادىسى ئالاھىدە بۇيرۇتۇپ ياستىپ بەرگەن قومۇش قەلەمنى بۇدرۇق قوللىرى بىلەن مەھكەم قىسقىنىچە سىياھدانغا مىلاپ دادىسىدىن ئالغان ساۋاقلىرىنى چىرايلىق ئىنشا قىلىپ يېزىشقا كىرىشەتتى. چۈنكى، ئۇ تۆت يېشىدىلا ئانا تىلىدىن ساۋاتىنى چىقىرىپ بولغانىدى. قىزىنىڭ چىرايلىق يازغان ئىنشالىرىنى كۆرگەن مىرزا مەھمۇدنىڭ دىلى سۆيۈنەتتى، قىزىنىڭ تۇرلۇك تەلەپلىرىنى ئىمكان بار تولۇق ئورۇندايتتى.

— ئۈنلۈك ئوقۇپ بېرىڭا، دادا، مەنمۇ ئاڭلاي.

مىرزا مەھمۇد قىزىنىڭ تەلىپى بويىچە كۆچۈرۈلمىسىنى تەكشۈرۈۋاتقان دېۋانلاردىكى شېئىرلارنى ئۈنلۈك دېكلاماتسىيە قىلىپ ئوقۇپ بېرەتتى، شېئىرلارنى دېكلاماتسىيە قىلدۇرۇپ ئاڭلاشقا ۋە ساز چالدۇرۇپ ناخشا ئاڭلاشقا ئاماننىسا تولىمۇ خۇشتار ئىدى. ئۇ دېكلاماتسىيىنى

ۋە ناخشا - سازلارنى شۇنداق بېرىلىپ ئاڭلايتتىكى، ئىككى ئالىقىنى بىلەن ئېڭىكىنى يۆلەپ ئولتۇرسا قىمىر قىلىپمۇ قويمايتتى، گاھى ۋاقىتلاردا ئېسىدە قالغان مىسرالارنى يېرىم - يارتا ھالەتتە دادىسىغا چۈچۈك تىلى بىلەن دېكلاماتسىيە قىلىپ بېرەتتى، بويىدىن نەچچە باراۋەر چوڭلۇقتىكى سازلارنى قولىغا ئېلىۋېلىپ، بۇ چالغۇلارنىڭ قانداق قىلىپ ئاھاڭ چىقىرىدىغانلىقىنى بىلىشكە تىرىشاتتى، تۇرۇپ زىل تارىلارنى تىرىڭشىتسا، تۇرۇپ بوم تارىلارنى تىرىڭشىتاتتى، ساتارنىڭ كامالچىسىنى تارىغا قاملاشتۇرۇپ سۈركىيەلمەي ئاۋارە بولۇپ كېتەتتى، دۇتتار، تەمبۇرلارنىڭ تارىلىرىنى ئۈزۈۋېتىپ ئۇلىيالماي جىلى بولاتتى. بۇنداق ۋاقىتلاردا قىزىنىڭ بارلىق ھەرىكەتلىرىنى بىر چەتتە كۆزىتىپ ئولتۇرغان مىرزا مەھمۇد ۋايىغا يەتكۈزۈپ ئورۇندالغان كۈلكىلىك بىر ئويۇننى كۆرگەن تاماشىبىندەك ھوزۇرلىنىپ خىرىلداپ كۈلەتتى.

ئاماننىسانىڭ شېئىر دېكلاماتسىيە قىلىشقا بولغان ئالاھىدە قىزىقىشى مىرزا مەھمۇددا قىزىغا شېئىر يادقا ئالدۇرۇش ئويىنى پەيدا قىلدى. ئۇ بىر كۈنى ئاماننىسانى قۇچىقىغا ئېلىپ ئەركىلىتىپ تۇرۇپ مۇددىئاسىنى ئېيتتى.

— شېئىر ئۆگىتىپ قويايمۇ، قىزىم؟

— راستىما؟ ۋاي بەك ياخشى بولدى. مەن شېئىر ئۆگىنىدىغان بولدۇم، — ئاماننىسا خۇشاللىقىدىن دادىسىنىڭ مەڭزىگە توختىماي سۆيۈپ كەتتى.

— قېنى ئەمىسە، قەغەز - قەلىمىڭىزنى تەييارلاڭ، قىزىم، — دېدى مىرزا مەھمۇد.

ئاماننىسا قەغەز - قەلەم، سىياھداننى شىرە ئۈستىگە

قويۇپ تەق بولدى.

— مەن بىر باشتىن ئېيتىپ بېرىمەن، سىز يازسىز، يېزىپ بولغاندىن كېيىن قانداق دېكلاماتسىيە قىلىپ ئوقۇشنى ئۆگىتىپ قويىمەن. شۇ بويىچە يادقا ئالىسىز.

مىرزا مەھمۇد بىرئاز ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن مەشھۇر پارس شائىرى شىرازىنىڭ بىر رۇبائىيسىنى دانىمۇ دانە قىلىپ ئالدىرىماي ئوقۇشقا باشلىدى. ئامانىنىسا قومۇش قەلەمنى سىياھدانغا مىلاپ خۇش خەتچىلەپ چىرايلىق قىلىپ يېزىشقا كىرىشتى.

— قېنى ئەمدى يازغىنىڭىزنى ئۆزىڭىز بىر ئوقۇپ بېرىڭا، قىزىم، — دېدى مىرزا مەھمۇد.

ئامانىنىسا تېخى سىياھى قۇرۇمىغان قەغەزنى ئاۋايلاپ قولىغا ئېلىپ ئوقۇشقا باشلىدى:

يەي دېسە پۇقرا بىغىدىن پادشاھ بىر ئالمىنى،
يىلتىزىدىن قومۇرۇپ تاشلار دەرەخنى غالچىسى.
گەر كۆرسە تۆت تۇخۇمغا زورلۇق ئەيلەشنى راۋا،
مىڭ توخۇنى زىخقا تارتار لەشكىرىدىن قانچىسى.

— ھەببەللى، توغرا يېزىپسىز، قىزىم، — دېدى مىرزا مەھمۇد ئامانىنىسانى رىغبەتلەندۇرۇپ، — مەن سىزگە بىر قېتىم' دېكلاماتسىيە قىلىپ بېرەي، ھە، دىققەت قىلىپ ئاڭلاڭ. ئاۋاز ئۇرغۇمىزنى مانا مۇنداق چىقىرىمىز.

دادا بىر مىسرا دېكلاماتسىيە قىلسا، قىزى بىر مىسرا ئەگىشەتتى. دادا رازى بولمىغان مىسرالارنى قىزىغا قايتا دېكلاماتسىيە قىلدۇراتتى. ئاخىر ئۇ بىر ئاز قانائەت ھاسىل

قىلغاندىن كېيىن شېئىر يېزىلغان قەغەزنى قىزىغا قايتۇرۇپ بەردى.

— ئېلىڭ، قىزىم، باغقا چىقىپ يادلاپ كىرىڭ.

دادا ئامانىنىسانى باغقا چىقىرىۋەتكەندىن كېيىن شىرەگە مۈكچىيىپ باياتىن بېرى تاشلىنىپ قالغان «دىۋانى فانى» نىڭ تەرجىمىسىگە كىرىشىپ كەتتى.

ئارىدىن بىر چۆگۈن چاي قاينىمى ۋاقىت ئۆتە ـ ئۆتمەيلا ئامانىنىسا سىرتتىن چۈگۈلداپ سۆزلىگىنىچە كىرىپ كەلدى.

— دادا، دادا، مەن يادلاپ بولدۇم. سىزگە ئوقۇپ بېرەيمۇ؟

— راستىنلا يادلاپ بولدىڭىزمۇ، قىزىم؟ — مىرزا مەھمۇد قەلىمىنى سىياھدانغا مىلەپ قويۇپ قىزىغا يۈزلەندى، — قېنى بىر ئوقۇڭا، ئاڭلاپ باقاي.

ئامانىنىسا شېئىرنى تولۇق يادقا ئوقۇپ بەردى.

— ھۇششەرە، تېخىمۇ ئەقىللىق بولۇڭ، قىزىم، — دېدى دادا قىزىنىڭ پېشانىسىگە ئىچ كۆيەرلىك بىلەن سۆيۈپ تۇرۇپ، — ئەمدى چىقىپ ئانىڭىزغا ئوقۇپ بېرىڭ، قىزىم، مەنمۇ ئىشىمنى قىلىۋالاي.

— ماقۇل، دادا، — ئامانىنىسا كەينىگە يېنىشقا تەمشىلىپ بولۇپ يەنە ئورنىدا تۇرۇپ قالدى.

— گېپىڭىز بارمىدى، قىزىم؟

— غالچىشى دېگەن ئەشكى ئادەممۇ، دادا؟

قىزىنىڭ كۈتمىگەن بۇ سوئالنى سورىشى مىرزا مەھمۇدنى دەقىقە ئويلاندۇرۇپ قويدى.

— غالچىشى ئەمەس، غالچىسى دەڭ، قىزىم، — دېدى دادا قىزىنىڭ گېپىگە تۈزىتىش بېرىپ.

— ئىشقىلىپ غالچىسى ئەشكى ئادەمكەن ـ هە، دادا؟

— شۇنداق، قىزىم، غالچا دېگەن هەقىقەتەن ئەسكى ئادەم. ئۇلارنى ئادەم دېمىسەكمۇ بولىدۇ.

— نېمىشقا ئەشكى ئادەملەرمۇ بولىدۇ؟

دادا قىزىنىڭ يېشىغا ماس كەلمىگەن هالدا سورىغان بۇ سوئالىغا قانداق جاۋاب بېرىش هەققىدە بىر ئاز ئويلىنىۋالدى.

— بۇنى چوڭ بولغاندىن كېيىن ئاستا ـ ئاستا چۈشىنىۋالىسىز، قىزىم.

ئامانىسا دادىسىنىڭ جاۋابىغا قايىل بولمىغان هالدا ئاستا كەينىگە ياندى.

4 . شائىرلار سۆھبىتىدە

مىرزا مەھمۇدنىڭ ئانچە ھەشەمەتلىك بولمىغان بۇ قەسرى ئاستانىدىكى شائىر، ئالىم ۋە مۇقامچىلارنىڭ پات ـ پات يىغىلىپ تۇرىدىغان سۆھبەتگاھى ئىدى. ئەلۋەتتە بۇ سۆھبەتلەرگە قىدىرخان ئۇستاز، مىرزا ھەيدەر كۆرەگانى، ئايازبېك قۇشچى، مەۋلانە يۇسۇپ قەشقەرى، مەۋلانە خۇلقى قاتارلىق زامانىسىنىڭ كاتتا شائىر، ئالىملىرى ئىشتىراك قىلاتتى. مۇشائىرە ئېيتىشلار، يېڭىدىن يازغان شېئىرلارنى ئوقۇشلار، مۇقام ئېيتىشلار، شېئىرىيەت، مۇزىكا، پەلسەپە، ئەخلاق، تىل ـ ئەدەبىيات، ئىلمي نۇجۇم، تېبابەت، تارىخ، قوشنا ۋە يىراق ئەللەردىكى يېڭىلىقلار ھەققىدىكى ئىلمي مۇھاكىمە، قىزغىن بەس ـ مۇنازىرىلەر مەيلى يازنىڭ قىسقا كېچىلىرى بولسۇن، مەيلى قىشنىڭ ئۇزاق تۈنلىرى بولسۇن تاڭغا ئۇلىناتتى. كىچىككىنە ئامانىسا بولسا ئەنە شۇ سورۇندا بولۇنغان پاراڭلارنى بىر چەتتە ئەدەپ بىلەن ئولتۇرۇپ ئۇيقۇسى كەلگۈچە تىڭشايتتى. ئۇمران قەلبىدە بولسا شېئىرىيەتكە، مۇزىكىغا بولغان ئىشتىياق ھەسسىلەپ ئاشاتتى. گاھى ۋاقىتلاردا سورۇن ئەھلى ئەقلى ئۆتكۈر بۇ كىچىككىنە قىزنى شېئىر ئوقۇشقا سالاتتى. بۇنداق چاغدا، ئامانىسا تارتىنىپ ئولتۇرمايلا ئورنىدىن دەس تۇرۇپ لۇتفى، سەككاكى، يۈكنەكى، نەۋائىي، سەئىدخان،

قىدىرخان، ئايازى قاتارلىق شائىرلارنىڭ شېئىرلىرىنى توغرا، ئۇرغۇلۇق دېكلاماتسىيە قىلىپ بېرىپ، سورۇننىڭ مەزمۇننى بېيىتاتتى ۋە سورۇن ئەھلىنىڭ دۇئا - ماختاشلىرىغا ئېرىشەتتى.

— بۇ قىزىمىزدا ئاجايىپ بىر شېئىرىي ئىستېدات بار، — دەيتتى قىدىرخان ئۇستاز ھەرقېتىم ئامانىيسا شېئىر يادلاپ بەرگەندە خۇشاللىقتىن ھاياجانلىنىپ، — قىزچاقنى ياخشى تەربىيلەپسىز، مەۋلانە، شۇنداقتىمۇ پەرزەنتنى مەكتەپكە بەرمەكلىك زۆرۈر. خانلىق مەدرىسگە ئاپىرىپ بېرىڭ. شۇ يەردە مەلىكە، خانزادىلەر بىلەن بىللە تەربىيە ئالسۇن.

— مەنمۇ شۇنداق ئويلاۋاتىمەن، — دەيتتى مىرزا مەھمۇدمۇ قوشۇلىدىغانلىقىنى بىلدۈرۈپ، — يەنىلا مەدرىسكە بېرىپ خەلپەتلەردىن يۇرۇشلۇك تەربىيە ئالغىنى ياخشى ئوخشايدۇ.

بىر كۈنى، مىرزا مەھمۇدنىڭ بېغىدىكى راۋاقتا شائىر، مۇقامچىلار يەنە جەم بولۇشتى ۋە نەۋائىنىڭ «لىسا نۇتتەير» (قۇشلار تىلى) ناملىق ئەسىرى ئۈستىدە بىرھازا مۇنازىرە ئېلىپ بېرىلدى. بۈگۈنكى سورۇننى باشقۇرۇشقا تەيىنلەنگەن مىرزا ھەيدەر كۆرەگانى مۇنازىرىنىڭ سۇسلىشىپ قالغان ۋاقتىدىن پايدىلىنىپ، شائىر ئايازىغا مۇراجىئەت قىلدى:

— ئايازى تەقسىرنى تۈنۈگۈن ناھايىتى كاتتا بىر غەزەل يېزىپتۇ دەپ ئاڭلىۋېدىم. مۇمكىن بولسا ھازىر ھەممەيلەن ئاشۇ شېئىردىن تەڭ ھوزۇرلانغان بولساق.

سورۇن ئەھلى «مەرھابا»، «مەرھەمەت قىلىڭ»

دېيىشىپ ئايازىغا تىكىلىشتى.

— ئەمىرلەشكەر تولىمۇ ئاشۇرۇۋېتتى، — دېدى شائىر ئايازبېك قۇشچى مىرزا ھەيدەر كۆرەگانىغا قاراپ، — بۇ غەزەلنى بەك كاتتا دېگۈچىلىكى يوق، ئادەتتىكىچىلا چىققان. ھەربىرلىرى ئاڭلاشنى مەقبۇل كۆرۈشسىلە، ئېيتىپ بېرەي.

ئايازى پىيالىدىكى سوۋۇپ قالغان چايدىن بىر ئوتلام ئىچىۋالغاندىن كېيىن، گېلىنى قىرىپ قويۇپ شېئىر ئوقۇشقا باشلىدى:

نەرگىسىڭ جادۇسىدىن ھەردەم يۈرەك قاندۇر ماڭا،
سۈنبۈلۈڭ سەۋداسىدىن خاتىر پەرىشاندۇر ماڭا.

ئىشقىدىن بىر زىندە گانلىخ ئاڭلىدىم، دىشۋارئىمىش،
ئەمدى بىر سائەت جۇدا بولماق نە ئىمكاندۇر ماڭا.

نالە قىلسام ئىردى رەھمى قىلغاي ئىردىڭ، ۋەھ، قانى،
كىم فىراقىڭ زەئىفىدىن بىر چىقماغان جاندۇر ماڭا.

نەقىلاي گۈلشەن تاماشاسىنى، ئەي گۈلچېھرە كىم،
باغى رىزۋان ئۆلسە سەنسىز، بەيتۇل — ئەھزاندۇر ماڭا.

ئەبر ئەمەس ھەردەم دۇر ئەفشان، ئەي ئايازى، كويىدا،
ھالى زارىمنى كۆرۈپ ئەفلاك گىرياندۇر ماڭا.

يەشمىسى:
(جادۇ كۆزلىرىڭ تۇپەيلىدىن دائىم يۈرىكىم قان،
سۇمبۇل چاچلىرىڭدىن ھەمىشە كۆڭلۈم پەرىشاندۇر.

ئۇنىڭ ئىشقى تۇپەيلىدىن ھاياتىمنىڭ مۇشكۇل ئەھۋالغا
چۈشۈپ قالغانلىقىنى بىلدىم. ئەمدى ئۇنىڭدىن بىر سائەت
ئايرىلىش قانداقمۇ مۇمكىن بولسۇن؟

نالە قىلالىغان بولسامۇ رەھىم قىلار ئىدىڭ، ۋاھ، قېنى
شۇ نالە پىراقىڭدا شۇقەدەر زەئىپلىشىپ كەتتىمكى،
تېنىمدە چىقمىغان بىرلا جان قالدى.

ئەي گۈل يۈزلۈك يار، گۈلشەننى تاماشا قىلىپ نېمە قىلاي.
سەنسىز جەننەت بېغىمۇ ماڭا غەم - غۇسسە ماكانىدۇر.

ئەي ئايازى، دائىم ئۇنچە تۆكۈۋاتقىنى بۇلۇت ئەمەس،
بەلكى مېنىڭ خارۇ زار ھالىتىمنى كۆرۈپ پەلەك يىغلاۋاتىدۇ.)

— بارىكاللا، خويمۇ پاساھەتلىك چىقىپتۇ، — دېدى قىدىرخان ئۇستاز ھاياجانلانغان ھالدا.

باشقىلارمۇ بىر ئېغىزدىن ماختاشتى.

مەكتەپ يېشىغا يېقىنلاشقانسېرى تېخىمۇ ئەقىللىق، زېرەك بولۇپ ئۆسۈۋاتقان ئامانىنىسا شائىر ئايازنىڭ شېئىرىنى ئاڭلاپ بولغاندىن كېيىن ئاستا ئورنىدىن تۇرۇپ، دادىسىنىڭ قېشىغا كەلدى - دە، قولىقىغا پىچىرلىدى. مىرزا مەھمۇد قىزىنىڭ گېپىنى ئاڭلاپ رازىمەنلىك بىلەن

باش لىڭشىتتى - دە، شائىر ئايازغا قاراپ مۇراجىئەت قىلدى:

— ئايازى ئۇستازنىڭ بايام ئوقۇغان غەزىلىنى قىزىمنىڭ يادا ئېلىۋالغۇسى بار ئىكەن. بىر نۇسخا كۆچۈرۈۋالسام دەيدۇ.

— ئەقىللىق قىزىمىزغا يارىغان بولسا، شېئىر ئايلانسۇن، — دېدى ئايازبېك قوشچى قويۇن يانچۇقىدىن تۆت پۈكلەكلىك بىر پارچە قەغەزنى ئېلىپ، — ئېلىڭ، قىزىم.

ئامانىنىسا شېئىرنى دەرھال كۆچۈرۈۋېلىش ئۈچۈن ئۆزىنىڭ ھۇجرىسىغا كىرىپ كەتتى.

— ئەمدى قىدىرخان ئۇستاز بىر پەدە مۇقام ئېيتىپ بەرسە، ئاندىن سورۇنىمىزنى ئاخىرلاشتۇرساق قانداق بولۇر، تەقسىرلىرىم، — دېدى مىرزا ھەيدەر كۆرەگانى.

قىدىرخان يەركەندى تەكەللۇپسىزلا تامغا يۆلەكلىك ساتارنى قولىغا ئالدى - دە، سازلىغاچ جاۋاب بەردى:

— تېخى يېقىندىلا سۇلتان سەئىدخان ئالىيلىرىنىڭ بىر پارچە غەزىلىنى ئاھاڭغا سېلىۋېدىم، شۇنى ئېيتىپ بېرەي. تەقسىرلىرىم، ئاڭلاپ بېقىشسىلا.

سورۇن ئەھلى جىم بولۇشتى. قىدىرخان يەركەندى مۇقامنى باشلىدى:

قايسى گۈلشەننىڭ يۈزۈڭدەك بىر گۈلى رەئناسى بار،
قايسى گۈلنىڭ بىر مېنىڭدەك بۇلبۇلى شەيداسى بار.

ھۆرى بىرلە جەننەتۇل مەئۋانى كۆڭلۈم نەيلەسۇن،
يارنىڭ كويىدا يۈزمىڭ جەننەتۇل مەئۋاسى بار.

5. شېئىرغا ھەۋەس

مىرزا مەھمۇد ئامانىنسانى خانلىق مەدرىسىنىڭ ئالىي نەسەبلىك ئائىلىلەرنىڭ پەرزەنتلىرى تەربىيىلىنىدىغان دەرسخانىسىغا ئاپىرىپ بەردى. يېڭى مۇھىت — مەكتەپ ۋە مەكتەپتىكى ساۋاقداشلىرى ئامانىنسانى تېزلا ئۆزىگە جەلپ قىلىۋالدى.

ئوتقاشتەك گىلەم سېلىنغان بۇ يوغان دەرسخانىغا ئۇزۇنىسىغا يەتتە قاتار، ھەربىر قاتارىغا ئون داندىن قىلىپ بىردىنبىر كىشىلىكتىن كىچىك شىرە، شىرەنىڭ بېقىنىغا رەھىل① قويۇلغان بولۇپ، ئوقۇغۇچىلار شىرەنىڭ تۆۋىگە قاتلاپ سېلىپ قويۇلغان كىمخاب كۆرپىلەرنىڭ ئۈستىدە بەدەشقان قۇرۇپ ئولتۇرۇپ دەرس ئاڭلايتتى. گەرچە ئامانىنسا ساۋاقداشلىرىنىڭ ئەڭ كىچىكى بولسىمۇ، ھېساب ئىلمى، گراممىتىكا قاتارلىق دەرسلەرنى تېزلا ئۆگىنىپ ساۋاقداشلىرىغا يېتىشىۋالدى.

مەكتەپتە ھەرخىل پەنلەرگە ئائىت دەرسلەر ئۆتۈلەتتى. ئامانىنسا شېئىرىيەت بىلەن مۇزىكا دەرسىگە بەكرەك قىزىقاتتى. ئۇستازى يادلاشنى ۋەزىپە قىلىپ بەرگەن شېئىرلاردىن تاشقىرى يەنە بىر مۇنچە شېئىرلارنى يادلىۋالاتتى - دە، يادلىغان شېئىرلارنى ساۋاقداشلىرىغا

① رەھىل — كىتاب قويۇپ ئوقۇيدىغان كىچىك كىتابدان.

ئوقۇپ بېرەتتى. ئامانىنسانىڭ يېشىغا ماس كەلمىگەن ھالدا نۇرغۇن شېئىرلارنى يادا ئوقۇشى، قالۇن، تەمبۇر، دۇتتار، ساتار قاتارلىق سازلارنى قولىغا ئېلىپ، ئاددىي ئاھاڭلارغا خېلىلا يۇقىرى سەۋىيىدە چالالىشى ئۇستازىنىمۇ ھەم ساۋاقداشلىرىنىمۇ ھەيران قالدۇراتتى.

شۇ سەۋەبلىك ئۇستازىمۇ، ساۋاقداشلىرىمۇ ئۇنى ئالاھىدە ھۆرمەتلەيتتى. ئامانىنسا خۇش خەت دەرسىگىمۇ ئالاھىدە قىزىقاتتى. ئۇ مەكتەپكە كىرىپ ئالتە ئاي ئۆتكەندە ئۇيغۇر ھۆسنخەت شەكلىنىڭ ئون نەچچە خىل نۇسخىسىنىڭ ھەممىسىنى پۇختا ئىگىلىۋالدى. يازغان خۇش خەتلىرىنىڭ چىرايلىق — نەپىسلىكى، ئىملالىرىنىڭ توغرىلىقى جەھەتتە ساۋاقداشلىرىنىڭ ئەڭ ئالدى ھېسابلىناتتى.

ئائىلىدە دادىسى مىرزا مەھمۇدتىن خېلىلا يۇرۇشلۇك تەربىيە ئالغان ئامانىنساغا مەكتەپتە ئۇستازلىرى ئايرىم دەرس ئۆتۈشكە مەجبۇر بولۇپ قالغانىدى. چۈنكى، ئامانىنسا ساۋاقداشلىرىدىن خېلىلا ئىلگىرىلەپ كەتكەنىدى. ساۋاقداشلىرى دەرسخانىنى بېشىغا كىيىپ ئاددىي دەرسلەرنى يادلاشقا چۇشكەندە، ئامانىنسا دەرسخانىدىن غىپپىدە يېنىپ چىقاتتى - دە، مەدرىسە بېغىنىڭ خالىي يېرىگە بېرىۋېلىپ «گۈلىستان»، «قۇتادغۇبىلىك» قاتارلىق كىتابلارنى، لۇتپى، نەۋائى قاتارلىق مەشھۇر شائىرلارنىڭ شېئىرىي دىۋانلىرىنى ئوقۇيتتى ۋە شۇنىڭ تەسىرىدە شېئىر يېزىشقا كىرىشەتتى. ئەمما ئۇ يازغان شېئىرلىرىنى ئۇستازلىرىدىن، ساۋاقداشلىرىدىن، ھەتتا ئاتا - ئانىسىدىنمۇ خۇپىيانە تۇتاتتى...

شېئىر ھەۋىسى ئامانىنسانى تولىمۇ خىيالچان قىلىپ

قويدى. ئۇ گاھى مەدرىسە باغچىسىنىڭ خىلۋەتگاھىدا، گاھ ئۆز قورۇسىنىڭ چاققانغىنا بېغىدا سائەت - سائەتلەپ تەپەككۇر دۇنياسىغا ئەسىر بولسا، گاھى ھۇجرىسىغا بېكىنىۋېلىپ ئاشۇ بالىلىق تەپەككۇرلىرىنى، بالىلارچە ساددا ھېس - تۇيغۇلىرىنى قەغەز يۈزىگە چۈشۈرۈشكە تىرىشاتتى. ئانىسى گۈلجەمىلە ئاغىچا قىزىنىڭ ئۆزىنى ئۇنتۇغان ھالدا ئۆگىنىشكە بېرىلىپ كەتكىنىنى كۆرگەندە، مۇشتۇمدەك قىزىنىڭ تەڭتۇشلىرىگە ئوخشاش قونچاق ئويناشقا ھەۋەس قىلماي، كىتاب ئوقۇشقا بېرىلگىنىدىن تۇرۇپ خۇشاللىناتتى، تۇرۇپ قىزىنىڭ زىيادە چارچاپ كېتىپ ئاغرىپ يېتىپ قېلىشىدىن ئەنسىرەيتتى.

بىر كۈنى گۈلجەمىلە ئاغىچا ئامانىسانىڭ ھۇجرىسىغا كىرىپ كەلدى. بېرىلىپ شېئىر يېزىۋاتقان ئامانىسا ئانىسىنى كۆرۈپ، سىياھى قۇرۇمىغان قەغەزنى ئالدىراپ - تېنەپ يوشۇرۇشقا تۇتۇندى.

— بىر ئاز ھاردۇق ئېلىۋېلىڭ، قىزىم، — دېدى ئانا قىزىغا كۆيۈنۈش نەزىرى بىلەن قاراپ، — خانىش بىر قانچە مىرزا، ئەمىرلەرنىڭ ئاغىچىلىرىنى ھەرەمگە چايغا تەكلىپ قىلىپتۇ، مەن بىلەن بىرگە بارامسىز، قىزىم؟

— سىلى بېرىپ كەلسىلە، ئانىجان، — دېدى ئامانىسا شېئىرىي ئىلھامىنى قەغەز يۈزىگە چۈشۈرۈشكە ئالدىراپ.

— بارغان بولسىڭىز مەلىكە - خانزادىلەر بىلەن ئويناپ كۆڭلىڭىز ئېچىلىپ قالاتتى، — دېدى ئانا يەنە دەۋەت قىلىپ.

— ئۇ مەلىكە - خانزادىلەر بىلەن كۈندە مەكتەپتە ئويناپ زېرىكىپ كەتتىم، بارغۇم يوق، ئانىجان، — دېدى

ئامانىسا ئانىسىنىڭ تەكلىپىنى ئەدەپ بىلەن رەت قىلىپ، — ئۇستازىم بەرگەن ساۋاقنى تەكرار قىلىۋالمىسام بولمايدۇ.

— ئەكېلىڭا ساۋاقلىرىڭىزنى، ئەكېلىڭا مەن بىر كۆرۈپ باقاي، — دېدى گۈلجەمىلە ئاغىچا.

— تېخى تولۇق كۆچۈرۈپ بولالمىدىم، — دېدى ئامانىسا ئىزتىراپقا چۈشۈپ، — پۈتكەندە ھەممىسىنى بىراقلا كۆرسىتەي، ئانىجان.

ئانا قىزىنى ئانچە مەجبۇرلاپ كەتمىدى.

ئامانىسا يازغان شېئىرلىرىدىن ئانچە قانائەت ھاسىل قىلمىغاچقا ئانىسىغا كۆرسىتىشنى خالىمايۋاتاتتى.

دەسلەپتە ئامانىسا يازغان شېئىرلىرىنى دادىسىغا كۆرسىتىپ پىكرىنى ئېلىپ بېقىشنى ئويلىغان بولسىمۇ، يازمىلىرىنىڭ دادىسىغا يارىماي كۈلكىگە قېلىشىدىن ئەنسىرەپ كۆرسىتىشكە جۈرئەت قىلالمىغانىدى، كېيىنچە، قايتا - قايتا ئويلىنىپ بىر مەزگىل خۇپىيانە ئىجادىيەت قىلىشنى كۆڭلىگە پۈكتى.

6 . «نەفسە»

بىر نەچچە يىللىق مەكتەپ ھاياتى ۋە دادىسى مىرزا مەھمۇدنىڭ قاتتىق تەلەپ قويۇشى نەتىجىسىدە ئامانىنىسا مەنتىق، پەلسەپە، ھېساب ئىلمى، ئىلاھىيەت، تارىخ قاتارلىق پەنلەرنى چوڭقۇر ئۆگەنگەندىن سىرت، ھۆسنخەت، شېئىرىيەت ۋە مۇزىكىنى خېلىلا پۇختا، سىستېمىلىق ئۆگەندى. ئامانىنىسا شېئىر ئىجادىيىتىگە بەكمۇ بېرىلىپ كەتكەنىدى. ئۇ يازغان شېئىرلىرىنى تاللاپ ئۆزىگە يارىغانلىرىنى ئايرىم كۆچۈردى، يارىمىغانلىرىنى كۆيدۈرۈۋەتتى. شېئىرغا بولغان قايناق ھەۋىسى ئۇنى توختىماي شېئىر يېزىشقا دەۋەت قىلاتتى. ئۇ گاھى كۈنلىرى شېئىر يېزىپ چارچاپ كەتكەندە شىرەگە بېشىنى قويۇپلا ئۇخلاپ قالاتتى.

بىر كۈنى، قىدىرخان ئۇستاز بىلەن بىللە ئۆيگە كەلگەن مىرزا مەھمۇد پېشايۋان ئاستىدىكى سۇپىدا شىرەگە بېشىنى قويۇپ ئۇخلاۋاتقان ئامانىنىسانى كۆرۈپ ئويغىتىۋەتمەسلىك ئۈچۈن ئاستا كۆتۈرۈپ، ھۇجرىسىغا ئەكىرىپ ياتقۇزۇپ قويماقچى بولۇۋېدى، قىدىرخان ئۇستاز شەرەت قىلىپ توختىتىۋالدى.

— قىزچاقنىڭ ئارامىنى بۇزمايلى، — دېدى قىدىرخان ئۇستاز ئاستا پىچىرلاپ، — بىردەم ئۇخلىۋالسۇن.

شۇ ئەسنادا، قىدىرخان ئۇستازنىڭ نەزىرى شىرە

ئۈستىدىكى سىياھدانغا باستۇرۇپ قويۇلغان ئىككى ۋاراق قەغەزگە يېزىلغان شېئىرغا چۈشتى. قىدىرخان ئۇستاز قىزىقىپ قەغەزنى قولىغا ئالدى - دە، ئىچىدە ئوقۇشقا باشلىدى. شېئىرنى ئوقۇغانسېرى قىدىرخان ئۇستازنىڭ چېھرىدە مەمنۇنلۇق، ھاياجانلىنىش ئىپادىلىرى پەيدا بولدى ۋە ئۆزىنى تۇتۇۋالالماي ئۈنلۈك توۋلاپ سالدى:

— بارىكاللا! قىزىمىز ئەسلىدە بىر شائىرە بولۇپ يېتىشىۋېتىپتۇ ئەمەسمۇ، مەۋلانە.

مىرزا مەھمۇد قىدىرخان ئۇستازنىڭ بۇ سۆزىنى چۈشەنمەي گاڭگىراش ئىلكىدە جاۋاب بەردى:

— يوقسۇ ئۇستاز، بۇ قىزىمنىڭ شېئىرى ئەمەس. ئادەتتە ئۇ ئۆزى ياخشى كۆرىدىغان شېئىرلارنى قايتا كۆچۈرۈپ يېزىشقا ئامراق. بەلكىم باشقا شائىرلارنىڭ شېئىرى بولسا كېرەك.

— يېڭىلىشتىڭىز، مەۋلانە، — دېدى قىدىرخان ئۇستاز مىرزا مەھمۇدنىڭ سۆزىنى رەت قىلىپ، شېئىر يېزىلغان ئىككى پارچە قەغەزنى ئۇزىتىپ تۇرۇپ، — مانا ئۆزىڭىز كۆرۈپ بېقىڭ. غەزەلنىڭ ئاخىرقى مىسراسىدىكى «ئامانىنا» سۆزى قىزىمىزنىڭ ئەركىلەتمە ئىسمى بولماي نېمە؟ تاكى ھازىرغىچە ئامانىنا ئىسىملىك شائىرنىڭ شېئىرىنى ئۇچراتقانمۇ سىز؟

مىرزا مەھمۇد تەئەججۇپ ئىلكىدە شېئىرنى ئوقۇشقا باشلىدى ۋە چىرايىدا بارا - بارا ئىشىنىش، قايىللىق تۇيغۇلىرى ئەكس ئەتتى.

— گەرچە بۇ غەزەللەر ئاددىي يېزىلغاندەك، كەڭ مەزمۇن، چوڭقۇر مەنە ئىپادىلەنمىگەندەك تۇرسىمۇ، لېكىن

بىر خىل يېڭىچە پىكىر، يېڭىچە تەپەككۇر، ساددا، يېڭىچە ھېسسىيات ئۇرغۇپ تۇرىدۇ، — قىدىرخان ئۇستاز ئاق ئارىلىغان ساقاللىرىنى تۇتاملاپ تۇرۇپ سۆزىنى داۋام قىلدى، — خۇش بولۇڭ، مەۋلانە، گەرچە يارانقان ئىگەم سىزدىن ئوغۇل پەرزەنت ئايىغان بولسىمۇ، لېكىن ئەرھەممەتلىك بىر قىز ئاتا قىلىپتۇ. قىزىمىز شېئىر يېزىشنى مۇشۇ يوسۇندا داۋاملاشتۇرۇۋېرىدىغان بولسا، پات يېقىندا كاتتا بىر كامالەت ئىگىسى، شائىرە بولۇپ يېتىشىپ چىقىشىدا گەپ يوق.

ئۇلارنىڭ ھەممىنى ئۇنتۇغان ھالدا ئۈنلۈك ئاۋازدا سۆزلىشىشى ئاماننىسانى ئۇيقۇدىن ئويغاتتى. ئۇ كۆزىنى ئېچىپلا دادىسى بىلەن قىدىرخان ئۇستازنى كۆرۈپ، دەس ئورنىدىن تۇردى ـ دە، ئىككى قولىنى كۆكسىگە ئېلىپ تۇرۇپ سالام بەردى ۋە بايا يازغان شېئىرلىرىنىڭ قىدىرخان ئۇستازنىڭ قولىدا تۇرغانلىقىنى كۆرۈپ، ئوڭايسىز بىر خىل تۇيغۇدا قىزىرىپ كەتتى.

— شېئىر يېزىۋاتقىنىڭىزدىن ئەجەب مەن خەۋەرسىز قاپتىمەنغۇ، قىزىم؟ — دېدى مىرزا مەھمۇد ھەم سۆيۈنۈش، ھەم رەنجىش ئارىلاش تەرىزدە.

ئاماننىسا نېمە دەپ جاۋاب بېرىشنى بىلەلمەي بېشىنى ئەگدى.

— ئەيىبلەش ھاجەتسىز، مەۋلانە، — دېدى قىدىرخان ئۇستاز ئاماننىساغا سۆيۈنۈش تۇيغۇسىدا قاراپ، — بۇمۇ قىزىمىزنىڭ پەزىلىتى. ئارىمىزدا قاملاشسا ـ قاملاشمىسا بىر قانچە پارچە قەسىدە يېزىپ قويۇپ، يازغانلىرىنى خان ئالىيلىرىدىن تارتىپ ئالدىغا ئۇچۇرغانلىكى كىشىلەرگە

كۆرسىتىپ، ئوقۇپ بېرىپ، شائىرلىق دەۋاسى قىلىدىغان داغۋاز، مەمەدان شائىرلىرىمىز ئاز ئەمەس. قىزىمىز يازمىلىرىنى پىنھان تۇتۇپ قەلىمىنى پىشىرىۋاتقان ئوخشايدۇ. يەنە يازغانلىرىڭىز بارمۇ، قىزىم؟

ئاماننىسا تەمتىرەپ قالدى.

— ئۇستازنى ساقلاتماڭ، قىزىم، — دېدى مىرزا مەھمۇد ئاماننىسانى ئالدىرىتىپ.

ئاماننىسا قاراپ تۇرۇۋېرىشتىن ئۇيالدى ـ دە، نائىلاج ھۇجرىسىغا كىرىپ، ئىلگىرى يېزىپ چىرايلىق كۆچۈرۈپ قويغان شېئىرلىرىنى ئېلىپ چىقىپ، قىدىرخان ئۇستازغا ئەدەپ بىلەن تەڭلىدى:

— يازغانلىرىم قاملاشمىغان بولسا، ئۇستازىم زاڭلىق قىلمىغاي.

قىدىرخان ئۇستاز ئاماننىسانىڭ قولىدىن شېئىرلارنى ئېلىپ ئۆرە تۇرغان پېتى تېز ـ تېز كۆز يۈگۈرتۈشكە باشلىدى. ئارىنى ئېغىر سۈكۈنات باستى. مىرزا مەھمۇد قىدىرخان ئۇستازنىڭ قولىدىكى بىر تۇتام قەغەزگە قاراپ، شۇنچىۋالا شېئىرلارنى مۇشتۇمدەك قىزىنىڭ يازغانلىقىغا ئىشەنچ قىلالماي گۇمانىي تۇيغۇدا ئىزتىراپلىق خىياللارغا ئەسىر بولغانىدى.

تۇيۇقسىز يۈز بەرگەن بۇ تاسادىپىيلىقتىن تەمتىرەپ قالغان ئاماننىسا بولسا، شېئىرلىرىغا قىدىرخان ئۇستازنىڭ قانداق باھا بېرىدىغانلىقىنى بىلەلمەي ھودۇقاتتى، يۇمران يۈرىكى كۆكرەك قەپىزىدىن چىقىپ كەتمەكچى بولغاندەك ئارامسىز دۈپۈلدەيتتى.

— پاساھەت، چىن پاساھەت! — دېدى قىدىرخان

ئۇستاز ئارىدىكى سۈكۈناتنى بۇزۇپ ھاياجان بىلەن سۆزلەپ، — سۆز دېرىزىسى نەپىس نەزمە پەردىلىرى بىلەن بېزىلىپتۇ، شۇل مۇقەررەر كىم، ئېغىزدىن ئىبارەت ياقۇت ساندۇقچىدىكى ئوتتۇز ئىككى دانە چىش گۆھىرىدىن تۆت دانىسى كەم بولسا، ئۇل چاغدا كېلىشكەن جامالىغا قۇسۇر، سۆزگە كەمتۇكلۇك يېتىدۇ، ئەمما قىزىمىزنىڭ بۇ نەزمىلىرىدە بولسا ئاشۇ ئوتتۇز ئىككى تال گۆھەرچىدىن تۆت دانىسى ئەمەس، بىر دانىسىمۇ كەم قالماپتۇ. بەلكى قىزىمىزنىڭ سىپتا، نازۇك قامىتىگە ئوخشاش قۇسۇرسىز يېزىلىپتۇ. بارىكاللا قىزىم، ئەزىز قەلىمىڭىز تېخىمۇ كامالەت تاپقاي.

قىدىرخان ئۇستازنىڭ باھاسىنى ئاڭلاپ، ئامانىسا نازۇك قەددىنى بېسىۋالغان ئېغىر بىر يۈكتىن قۇتۇلغاندەك يەڭگىل بىر نەپەس ئالدى. مىرزا مەھمۇدنىڭ ۋۇجۇدىنى بولسا پەرزەنتىدىن سۆيۈنگەن ئاتىلاردا بولىدىغان پەخىرلىك تۇيغۇ ئەسىر قىلدى.

— ئەمما، — دېدى قىدىرخان ئۇستاز بىر ئاز ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن ئامانىساغا قاراپ، — نەزمىلەرنىڭ ئاخىرقى مىسراسىغا ئېلىنغان «ئامانىنا» سۆزى بىر ئاز چۈشمىگەندەك تۇيغۇ بېرىدىكەن. بىلمىدىم، قىزىمىز تەخەللۇس قويۇشنى ئويلاشمىدىمىكىن؟

— ئۇستازنىڭ تەربىيىسىدە قولۇمغا، قەلەم ئېلىپ ئانچە ـ مۇنچە نەزمە يېزىپ باققان بولسامۇ، — دېدى ئامانىسا بېشىنى تۆۋەنگە ئېگىپ تۇرۇپ، — ئەمما يازغانلىرىم تەلەپتىن تولىمۇ يىراق. شۇل سەۋەبتىن تەخەللۇس قويۇشنى ئويلىشىپ باقمىدىم.

ئامانىسانىڭ كەمتەرلىك بىلەن بەرگەن جاۋابى مىرزا مەھمۇدنى تولىمۇ سۆيۈندۈرۈۋەتتى. شۇ تاپتا، دادىنىڭ كۆز ئالدىدا چېچىنى قىرىق بىر تال قىلىپ ئۆششاق ئۆرۈۋالغان، تېخىچىلا بالىلىق خۇيى، قەغىشلىرىدىن قالمىغان ئۆسمۈر — ئۆز قىزى تۇرمىغان بولسا، بۇ سۆزلەرنى كىچىككىنە بىر قىزنىڭ ئاغزىدىن چىقتى دېسە زىنھار ئىشەنمىگەن بولاتتى.

— مۇمكىن بولسا، — دېدى مىرزا مەھمۇد قىدىرخان ئۇستازغا ئىلتىجا قىلىپ، — قىزىمىزنىڭ ئىسمىنىمۇ ئۆزلىرى تاللاپ بەرگەنىدىلە، تەخەللۇسىنىمۇ ھېلىھەم ئۇستاز تاللاپ بەرگەن بولسا.

— مەۋلانەمنىڭ تەلىپى شۇل بولسا، قېنى مەن ئويلىنىپ باقاي.

قىدىرخان ئۇستاز ساقىلىنى تۇتاملاپ، كۆزىنى يېرىم يۇمغان ھالدا بىر دەم خىيال سۈردى ـ دە، ئاندىن ئامانىسانىڭ شېئىرلىرىغا يەنە بىر قۇر كۆز يۈگۈرتۈپ چىققاندىن كېيىن بېشىنى كۆتۈردى:

— بابا كۆڭلۈمدىن كەچكىنىنى دەپ باقاي ئەمىسە، مېنىڭچە قىزىمىزنىڭ نازۇك تەبىئىتى، سىپتا خاراكتېرى، نەزمىلىرىدىكى نەپىس سۆز، پىكىرلىرىگە ماس كېلىدىغان «نەفىسە» سۆزىنى تەخەللۇس قىلىپ تاللىساق، قانداق بولۇر؟

— ئارى، — دېدى مىرزا مەھمۇد قوشۇلىدىغانلىقىنى بىلدۈرۈپ، — نەپىس (نەفىس) دېمەكلىك — نازۇك، گۈزەل، نازاكەتلىك، سىپتا، جۇلالىق ... دېمەكلىكتۇر. بۇ قىزلارغا خويمۇ ماس كېلىدىغان سۈپەتتۇر. ئۇستازغا رەھمەت ئېيتىڭ، قىزىم.

— رەھمەت ئۇستاز، — دېدى ئامانىنىسا ئىككى قولىنى كۆكسىگە ئېلىپ تەۋەززۇ بىلەن.

— بۈگۈن بول دەرگاھقا كېلىپ تولىمۇ ساۋابلىق بىر ئىشقا شاھىت بولدۇم. قىزىمىزنىڭ ئەزىز تەخەللۇسى نەفىسە بولغاي، قەلىمى كۈندىن - كۈنگە كامالەت تاپقاي، ئامىن!

قىدىرخان ئۇستاز بىلەن تەڭ مىرزا مەھمۇد بىلەن ئامانىنىسامۇ دۇئاغا قول كۆتۈرۈپ يۈزلىرىنى سىيپاشتى.

شۇ كۈنىلا ئامانىنىسا ئىلگىرى يازغان بارلىق غەزەللىرىنىڭ ئاخىرقى مىسراسىدىكى «ئامانىنا» سۆزىنى «نەفىسە» گە ئۆزگەرتتى ۋە كېيىن يازغان غەزەللىرىنىڭ ھەممىسىگە «نەفىسە» تەخەللۇسىنى قوللاندى، ئۆمرىنىڭ ئاخىرىدا تۈزگەن شېئىرلار توپلىمىغىمۇ «دىۋانى نەفىسە» دەپ ئىسىم قويدى.

7. پىتنە - پاسات

مىلادىيە 1533 - يىلى قوغۇن پىششىقى.

بۈگۈن ئاستانە رەستىلىرىدىكى قاينام - تاشقىنلىق ھايات مەنزىرىسىگە يات ھالدا ئوردا ئىچى خۇددى ئۆلۈم ۋەھىمىسى قاپلىغاندەك ئاجايىپ مۇدھىش بىر سۈكۈناتقا چۆمگەنىدى.

ھەشەمەتلىك شاھنىشىننىڭ شۇنچە سالقىنلىقىغا قارىماي بۇ يەرگە جەم بولغان خوجا شاھ مۇھەممەد، قىدىرخان يەركەندى، سېيىت مۇھەممەد مىرزا، ئايازبېك قۇشچى، مىرزا ئەلى تاغايى، غازى ھىبىبۇللا سەردار، سېيىت ئەلى تاغايى، مىرزا مۇھەممەد يار ئاخۇن، مەۋلانە يۇسۇپ قەشقەرى، مىرزا مەھمۇد قاتارلىق قەلەمدار - ئەلەمدار، ۋەزىر - ۋۇزرا، ئەمىرۇ ئەمراھلار چىپ - چىپ تەرلىشىپ كەتكەنىدى. شاھنىشىن[1] شۇ قەدەر ئىمتاسلىقتا چۆمگەنىدىكى، شاھنىشىننىڭ ئوتتۇرىسىغا جايلاشقان قاشتېشى كۆلچەكنىڭ مەركىزىدىكى ئەتىرگۇل شەكىللىك فونتاندىن ئېتىلىپ چىقىۋاتقان سۇنىڭ رىتىملىق شىرىلدىغان ئاۋازىدىن بۆلەك ھېچقانداق ئاۋاز ئاڭلانمايتتى. شاھنىشىننىڭ تۆر تەرىپىدىكى ئوتقاشتەك گىلەم بىلەن بېزەلگەن توققۇز پايىلىق شاھى سۇپىنىڭ ئۇستىدىكى

[1] شاھنىشىن — خاننىڭ دۆلەت ئىشلىرىنى بېجىرىدىغان جاي.

ئالماس ـ ياقۇتلاردىن كۆز قويۇلغان ئالتۇن قۇببىلىق ھەشەمەتلىك تەخت قۇپقۇرۇق ئىدى. تەختنىڭ تۆۋەن تەرىپىدىكى ئىككى قاتار قىلىپ قويۇلغان كۇرسىلاردا ۋەزىرلەر ئۆزلىرىنىڭ ئەمەل دەرىجىسى بويىچە جاي ئېلىشىپ ئولتۇرۇشقانىدى. شاھنىشىنىغا جىددىي كېڭەشكە چاقىرتىلغان ئەمىرلەر بىر ـ بىرلەپ كېلىشكىنىچە، نېمە ۋەجىدىن چاقىرتىلغانلىقلىرىنى، قانداق كېڭەش بولىدىغانلىقىنى بىلىشمەي بىر ـ بىرىگە خۇدۇكسىرەپ قاراشقىنىچە ئېسەنلىك سورىشاتتى، قىدىرخان يەركەندىنىڭ قېشىدا، سەپەردىن ھازىرلا كەلگەن ئىسكەتتە جەڭ كىيىمى بىلەنلا ئولتۇرغان سېيىت مۇھەممەد مىرزىنىڭ قايغۇلۇق چىرايىغا، ئۆسۈپ چاڭگىلىشىپ كەتكەن ساقال ـ بۇرۇتلىرىغا، قىزىرىپ ـ ئىششىپ كەتكەن كۆزلىرىگە قاراپ بىرەر كېلىشمەسلىك بولغانلىقىنى پەملىشەتتى. شۇ دەقىقىدە چوڭ بىر شۇم خەۋەرنى كۆڭلى تۇيغان بۇ ئەمىرلەرنىڭ نېمە ئىش بولغانلىقىنى تېزرەك بىلگۈسى كېلىپ ئىچى تىتىلدىماقتا ئىدى. خوجا شاھ مۇھەممەد بىلەن قىدىرخان يەركەندى كېلىشكە تېگىشلىك ئەمىرلەرنىڭ تولۇق يىغىلىپ بولغانلىقىنى كۆرۈپ، سېيىت مۇھەممەد مىرزىغا «قېنى سۆزلەڭ» دېگەن مەنىدە قاراشتى.

— جانابىي ئەمىرلەر، — دېدى سېيىت مۇھەممەت مىرزا تىترەڭگۈ ئاۋاز بىلەن تىمتاسلىقنى بۇزۇپ، — ھەممىڭلارغا مەلۇم بولغايكى، ئۇلۇغ سۇلتانىمىز سەئىدخان ئالىيلىرى بۇ قېتىمقى تىبەت يۈرۈشىدە تاغدا تۈتەك ئەپكېتىپ قازا قىلدى ...

سېيىت مۇھەممەد مىرزا گېپىنىڭ ئاخىرىنى

داۋاملاشتۇرالماي ھۆركىرەپ يىغلىۋەتتى. تۇيۇقسىز ئېيتىلغان بۇ شۇم خەۋەر ئولتۇرغان بارلىق ئەمىرلەرگە خۇددى ئوچۇق ئاسماندا چاقماق چېقىلغاندەك تەسىر قىلدى. ئۇلار بىر نەچچە دەقىقە قۇلاقلىرىغا ئىشەنمەي تۇرۇپ قېلىشتى ـ دە، ئارقىدىنلا سېيىت مۇھەممەد مىرزىغا ئەگىشىپ ھازا ئېچىشتى. شاھنىشىنىڭ ئالتۇن سۈيىدە ھەل بېرىلگەن نەقىشلىك تورۇسلىرى يىغا كەلكۈنىدىن تىترەپ كەتتى. ئەمىرلەر كىم ـ كىمگە تەسەللى بېرىشنى بىلەلمەي ھازا ئېچىشىپ يىغلاشماقتا ئىدى.

— قازاغا رىزا، بالاغا سەۋر. سەۋر قىلىشسىلا، ئەمىرلەر، جەننەت ماكان سۇلتانىمىزنىڭ مۇبارەك روھى قورۇنۇپ قالمىسۇن، — دېدى قىدىرخان ئۇستاز، كۆز ياشلىرىنى شايى ياغلىق بىلەن سۈرتۈپ تۇرۇپ ئۆكسۈشلىرىنى باسالمىغان ھالدا.

ئەمىرلەر يىغىدىن ئاستا ـ ئاستا توختاشتى. شۇنداقتىمۇ ئۇ يەر ـ بۇ يەردىن خىتىلدىغان، مىشىلدىغان ئاۋازلار ئاڭلىنىپ تۇراتتى.

سۇلتان سەئىدخان بۇنىڭدىن بىر ئاي ئىلگىرى بۈيۈك سەئىدىيە سۇلتانلىقىغا ئىتائەت قىلىشتىن باش تارتقان تىبەت ئېلىگە جازا يۈرۈش قىلىپ، ئۇلارنى قايتىدىن ئىتائەتكە كىرگۈزۈش ئۈچۈن خانلىق ئىشلىرىنى قىدىرخان يەركەندى بىلەن خوجاشاھ مۇھەممەدكە تاپشۇرۇپ مىرزا ھەيدەر كۆرەگانى، سېيىت مۇھەممەد مىرزا قاتارلىق ھەربىي سەركەردىلەرنىڭ ھەمراھلىقىدا تۈمەن مىڭ كىشىلىك قوشۇن تارتقانىدى. تېخى تىبەت لەشكەرلىرى بىلەن ئۇچراشماي تۇرۇپلا ناچار تاغ ھاۋاسىدا تۈتەك ئېلىپ كېتىپ نۇرغۇن

لەشكەرلەر، سەركەردە ـ سەرۋازلار قىرىلىپ كەتتى. شۇلارنىڭ ئارىسىدا سۇلتان سەئىدخانمۇ قازا قىلغانىدى.

سۇلتان سەئىدخان قازا قىلغاندىن كېيىن، قوشۇننى تېزلىك بىلەن چېكىندۇرگەن ئەمىرلەشكەر مىرزا ھەيدەر كۆرەگانى ئۆزى بىر قىسىم لەشكەرلەر بىلەن بۇيرۇق كۈتۈپ تۇرۇپ تۇرىدىغان، ئەمىرلەشكەر ئورۇنباسارى سېيىت مۇھەممەد مىرزا بىر بۆلۈك لەشكەرلەر بىلەن سۇلتاننىڭ جەسىتىنى ئېلىپ ئاستانىگە قايتىپ كېلىدىغان، تېبەت ئۇرۇشىنى داۋاملاشتۇرۇش ـ داۋاملاشتۇرماسلىقنى ئوردىنىڭ پەرمانىغا قاراپ بېكىتىدىغان بولۇپ كېلىشتى. سېيىت مۇھەممەد مىرزا بولسا ئوردىنى ئالدىن خەۋەرلەندۇرۇش ئۈچۈن كېچە ـ كۈندۈز توختىماي يول يۈرۈپ ئالدىن يېتىپ كەلگەنىدى.

— ئۇلۇغ سۇلتانىمىزنىڭ روھى جەننەتتە بولغاي، — دېدى قىدىرخان ئۇستاز سورۇن ئەھلىگە قاراپ، — جانابىي ئەمىرلەرنى شاھنىشىنغا چاقىرتىشىمىزدىكى مۇددىئا شۇكى: بىرىنچىدىن، سۇلتانىمىزنىڭ مۇسىبەت خەۋىرىنى يەتكۈزۈش؛ ئىككىنچىدىن، ئاخىرەتلىكىنىڭ تەييارلىقىنى قىلىش؛ ئۈچىنچىدىن، مەرھۇم سۇلتانىمىزنىڭ ھايات ۋاقتىدىكى ۋەسىيىتىگە بىنائەن دەرھال ئاقسۇغا خەۋەر ئەۋەتىپ شاھزادە ئابدۇرېشىدخان ئالىيلىرىنى چاقىرتىپ كېلىپ تەختتە ئولتۇرغۇزۇشتۇر.

ئەمىرلەر «ئارى»، «ئارى» دېيىشكىنىچە جىمجىت ئولتۇرۇشاتتى.

— ھازىردىن باشلاپ ئاستانىنىڭ مۇھاپىزىتى كۈچەيتىلىپ شەھەر سېپىلىدىكى قاراۋۇللار

كۆپەيتىلگەي، — دېدى ۋەزىر خوجا شاھ مۇھەممەد سۆز ئېلىپ، — شەھەر كوچىلىرىنى كېچىلىك چارلاش قېتىم سانى ئاشۇرۇلغاي. ئاۋامنى ۋەسۋەسىگە سالىدىغان، ئەل ئارىسىغا پىتنە ـ پاسات تېرىيدىغان سۆز ـ ھەرىكەتلەرنىڭ ئالدى ئېلىنغاي. يۇقىرىقى ئىشلارغا مەسئۇل ھەرقايسى ئەمىرلەر بۇ ئىشنى خان پەرمانى بىلىپ ئىجرا قىلغاي.

— ھازىرلا ئاقسۇ نائىبى شاھزادە ئابدۇرېشىدخانغا نامە يېزىپ دەرھال ماڭغۇزۇلغاي. شاھزادە ئاستانىگە يېتىپ كېلىپ تەختتە ئولتۇرۇپ بولغۇچە مەرھۇم سۇلتانىمىزنىڭ مۇسىبەت خەۋىرى رەئىيەتتىن پىنھان تۇتۇلغاي، — دېدى قىدىرخان يەركەندى.

قىدىرخان يەركەندى بىلەن خوجا شاھ مۇھەممەد بارلىق چوڭ ـ كىچىك ئەمىرلەرگە مۇۋاپىق ۋەزىپە تاپشۇرۇپ بولغاندىن كېيىن، شاھنىشىندىن ئايرىلىشقا ئىجازەت بەردى.

سۇلتان سەئىدخاننىڭ تۇيۇقسىز ئۆلۈمى كۆپ قىسىم ئەمىرلەرنى ئېغىر قايغۇغا سالغان بولسىمۇ، لېكىن بىر قىسىم ئەمىرلەرنى قالتىس خۇشال قىلىۋەتكەنىدى. ئۇلار ئوردىدىن چىقىپلا كېلىشىۋالغاندەكلا ئۇدۇل سېيىت ئەلى تاغايىنىڭ قەسرىگە مەخپىي توپلاشتى. ئادەتتىمۇ ئۇلار پات ـ پات بۇ يەرگە جۇغلىشىپ پىتنە ـ پاسات، غەيۋەت ـ شىكايەتلىرى بىلەن قورساق بوشىتىپ، سۇلتان سەئىدخاننىڭ ئەتىۋارلىشىغا، يۇقىرى، مۇھىم مەرتىۋىلەرگە ئېرىشەلمىگەنلىكىدىن ئاغرىنىشىپ ئۆزئارا دوست تارتىشاتتى. مانا ئەمدى سۇلتاننىڭ ئۆلۈمى ئۇلارنىڭ قاراڭغۇ كۆڭلىنىڭ بىر يەرلىرىدىكى ئاجىز ئۈمىد شامىنى پىلىلداتقان، پىتنە ـ پاسات تۇگمىنىنىڭ چۆرگىلىشى

ئۇچۇن سۇ باشلاپ كەلگەنىدى.

سېيىت ئەلى تاغايى قەسرىنىڭ خاس خانىسىغا توپلانغان بۇ ئەمىرلەر «خوش - خوش» ئېيتىشىپ، قوشلاپ سېلىنغان كىمخاب كۆرپىلەرنىڭ ئۈستىگە جايلىشىپ، سېيىت ئەلى تاغايىنى چۆرىدەپ ئولتۇرۇشقاندىن كېيىن، جانان چىنىدە سۇنۇلغان مۇزدەك شەربەتلەرنى ئىچىشىپ ئۇسسۇزلۇقىنى قاندۇرۇشتى - دە، خىزمەتكارلارنى سىرتقا چىقىرىۋېتىپ كۆڭۈللىرىگە پۈككەن ئارغامچا - توقۇناقلىرىنى ئاشكارىلاشتى.

— سۇلتان ئالىيلىرىنى تۇتەك ئەپكەتتى دېگىنى بىر باھانە.

— ئارى، نېمىلا دېگەنبىلەن سۇلتان ھەزرەتلىرى ئاشۇ يېقىنلىرىنىڭ گېپىگە كىرىپ بۇ قېتىمقى يۈرۈشكە ماڭغان. ئاخىردا ئۆزىنىڭ بېشىغا چىقتى.

— ئەلھەق، سېيىت ئەلى تاغايى ھەزرەتلىرىنىڭ مەسلىھەتىگە قۇلاق سالمىغانىنىڭ جازاسى بۇ.

— ھەربىي يۈرۈشتىن توسۇغانلىقىمىز ئۈچۈن بىزنى قورقۇنچاق، سۇلتانلىقىمىزنىڭ سەلتەنىتى ئۈچۈن باش قاتۇرمايسىلە، يەپ - ئىچىشنىلا بىلىسىلەر دەپ ئەيىبلىگەنىدى.

— بۇيۈك ئەمىرلەشكەرمەن دەپ چوڭ سۆزلەپ، مەيدىسىنى كېرىپ يۈرۈيدىغان مىرزا ھەيدەر كۆرەگانىمۇ ئاستانىگە قايتالماي قەپقاپتۇغۇ ئەينا.

— قورسىقىدا جىن بولمىسا قېپقالاتتىمۇ، مىرزام.

— سېيىت مۇھەممەد مىرزىنىڭمۇ ھالىغا ۋاي. بايا سەپ سالدىلىمىكىن، بەئەينى سۇغا چۈشۈپ كەتكەن مۈشۈكتەكلا بولۇپ قاپتۇ، دېسىلە، تەقسىر.

— قىدىرخان بىلەن خوجا شاھ مۇھەممەدمۇ ھەم شۇ.

— بىز سۇلتاننىڭ قوينىغا كىرىۋېلىپ، بۇرنىغا چۈلۈك ئۆتكۈزۈۋالغان بۇ ئەمىرلەرنىڭ دەردىنى ئاز تارتمىدۇق، — دېدى باياتىن بېرى باشقىلارنىڭ گېپىگە قۇلاق سېلىپ ئولتۇرغان سېيىت ئەلى تاغايى ئۆچكە ساقىلىنى سىلاپ قويۇپ، — ئەمدى تەقدىر ئىرادە بىز تەرەپكە ئوڭ كۆزى بىلەن قاراۋاتقان ئوخشايدۇ. قول قوۋۇشتۇرۇپ تۇرۇۋەرسەك بولماس. مېنىڭچە بىزنىڭمۇ ھازىرنىڭ ئۆزىدىلا بىر ھەرىكەت قىلمىقىمىز زۆرۈردۇر، — سېيىت ئەلى تاغايى ئاغزىغا قاراپ تۇرغان ئەمىرلەرگە بىر قۇر قارىۋېتىپ كۆڭلىدىكى پىلانىنى ئاشكارىلىدى، — شاھزادە ئابدۇرېشىدخان ئاستانىگە كېلىپ بولغۇچە، دەرھال بىر پارچە نامە پۈتۈپ، قىدىرخانلارنىڭ نامەسىدىن بۇرۇن شاھزادىنىڭ قولىغا تەگكۈزەيلى.

بۇ پىلاننى ئولتۇرغان ئەمىرلەر «ئەينى مۇددىئا» دېيىشىپ ماقۇللاشتى. شۇھامانلا سىياھ، قەغەز، قەلەم كەلتۈرۈپ نامە پۈتۈلدى:

«جانابىي شاھزادە سۇلتان ئابدۇرېشىدخان ئالىيلىرىغا:

ئۇلۇغ ئاللادىن ئالتۇن بويلىرىغا ئېسەنلىك تىلەپ تۇرغۇچى ساداقەتمەن ئەمىرلىرىدىن يېتىپ مەلۇم بولغايكى، ئۇلۇغ سۇلتانىمىز — پەدەر بۇزرۇكلىرى سەئىدخان ئالىيلىرى تىبەت يۈرۈشىدە قازا قىلىپتۇ (مەرھۇمنىڭ روھى جەننەتتە بولغاي، ئامىن). خەۋەرنى بۇگۈن سېيىت مۇھەممەد مىرزا ئېلىپ كەلدى. بۇ شۇم خەۋەرنى ئاڭلاپ گويا ئاسماننى تۇمان باسقاندەك، قۇياش مەڭگۈگە پېتىپ كەتكەندەك بولدۇق. شۇ دەقىقىدە يۈرەك باغرىمىز پارە - پارىدۇر. ياقا يىرتىشىپ يىغلاشتۇق. شۇنداقتىمۇ ئويلاپ

كۆرسەك سۇلتانىمىزنىڭ قازاسىدا بىر شۇملۇقنىڭ بارلىقى كۆڭلىمىزگە ئايان بولدى. زەر - زىۋەرگىچە سۈرۈشتۈرۈشكە ئاجىزلىق قىلدۇق. ئەمەل - مەرتىۋىمىز كىچىكلىك قىلدى. پەمىمىزچە قىدىرخان، خوجا شاھ مۇھەممەد، مىرزا ھەيدەر كۆرەگانى، سېيىت مۇھەممەد مىرزا، مىرزا ئەلى تاغايى، غازى ھېبىبۇللا سەردار ... قاتارلىق بىر بۆلۈك ئوردا ئەركانلىرىنىڭ خىيالى باشقىچىرەك تۇرىدۇ. ئەسلىدىمۇ مەرھۇم سۇلتانىمىزنى تىبەت يۈرۈشىگە قىزىقتۇرغان ۋە دەۋەت قىلغانلارمۇ شۇلار ئىدى. ئەپسۇس سۇلتانىمىز قازا قىلىپ ئۇلار ئامان قاپتۇ. ئۇنىڭدىن باشقا، شاھزادەمگە دەيدىغان مۇھىم بىر سۆز بار. بۇنى نامىگە پۈتۈشتىن ئېھتىيات قىلدۇق. شاھزادەم ئاستانىگە كەلگەندىن كېيىن ئۆز ئاغزىمىز بىلەن ئېيتقايمىز. شاھزادەمنىڭ ئاستانىگە تېزدىن ئامان - ئېسەن قايتىپ كېلىپ، تەختكە ۋارىسلىق قىلىپ، سۇلتانلىق دەۋرانىنى سۈرۈشىنى تۆت كۆزىمىز بىلەن كۈتۈۋاتىمىز. يوللىرىغا قاراپ كۆزىمىز تېشىلەيلا دەپ قالدى.»

نامە يېزىلىپ بولغاندىن كېيىن، سېيىت ئەلى تاغايى باشلىق بارلىق ئەمىرلەر بىر - بىرلەپ ئىمزا قويدى - دە، ئەڭ ئىشەنچلىك چاپارمەندىن ئىككىنى تاللاپ، ئاتلار ھېرىپ قالغان ھامان يېڭى ئات سېتىۋېلىپ سەپەرنى داۋاملاشتۇرۇشى ئۈچۈن قوللىرىغا يېتەرلىك خىراجەت تۇتقۇزۇپ دەرھال يولغا سالدى.

بۇ چاغدا، قىدىرخان ئۇستاز قاتارلىق ئەمىرلەر مەرھۇم سۇلتان سەئىدخاننىڭ ئاخىرەتلىك تەييارلىقى بىلەن ئالدىراش بولۇپ، بۇ پىتنە - پاساتتىن قىلچە خەۋىرى يوق ئىدى.

8. سۇيىقەست

سۇلتان سەئىدخاننىڭ جەسىتى بىلەن شاھزادە ئابدۇرېشىدخان ئاستانىگە ئىلگىرى - ئاخىرى بولۇپ بىر كۈندە يېتىپ كەلدى.

سېيىت ئەلى تاغايى قاتارلىق ئەمىرلەرنىڭ پىتنە - پاساتلار بىلەن تولغان نامىسىنى ئاقسۇدىن يولغا چىقىشتىن ئاۋۋال تاپشۇرۇۋالغان شاھزادە ئابدۇرېشىدخان ئالدىغا ئىستىقبالغا چىققان قىدىرخان يەركەندى، خوجاشاھ مۇھەممەد، سېيىت مۇھەممەد مىرزا قاتارلىق ئەمىرلەر بىلەن سوغۇقلا كۆرۈشتى. شاھزادىنىڭ بۇ مۇئامىلىسىنى قىدىرخان ئۇستاز قاتارلىقلار «مۇسىبەتتىن شاھزادىنىڭ كۆڭلى جايىدا ئەمەس» دەپ چۈشىنىپ، ئارتۇقچە شۈبھىدە بولمىدى. ئەمما، سۇلتان سەئىدخاننىڭ مېيىتى يەرلىكىدە قويۇلۇپ بولۇنغاندىن كېيىنمۇ شاھزادە قىدىرخان ئۇستاز قاتارلىق بىر قىسىم ئەمىرلەرنى ھەرخىل باھانە - سەۋەبلەرنى كۆرسىتىپ قوبۇل قىلمىدى. ئۆزىگە مەخپىي نامە يوللىغان سېيىت ئەلى تاغايى قاتارلىق ئەمىرلەرنى بولسا ئايرىم كېڭەشكە چاقىردى.

بۇ پىتنىخور ئەمىرلەرنىڭ شاھزادىدىن كۈتكىنىمۇ شۇ ئىدى. ئۇلار مۇسىبەت قايغۇسىدا تۇرغان ياش شاھزادىنى تۈرلۈك پىتنە - پاساتلار بىلەن بولۇشغا ئېچىتتى.

— تىبەتنىڭ تېغىدا سۇلتانىمىزنى تۈتەك

ئەپكېتىپتۇيۇ، نېمىشقا مىرزا ھەيدەر كۆرەگانى بىلەن سېيىت مۇھەممەد مىرزىنى تۇتەك ئەپكەتمەيدۇ؟

— مىرزا ھەيدەر كۆرەگانى نېمىشقا ھازىرغىچە بىر قىسىم لەشكەرلەر بىلەن يىراقتا تۇرىدۇ، ئاستانىگە قايتىپ كېلىپ سۇلتانىمىزنىڭ مۇسىبىتىگە قاتناشمايدۇ؟

— قورسىقىدا جىن بولغاچقا ئاستانىگە كېلىشتىن قورققان گەپ.

ئۇلار گەرچە شاھزادىگە قىدىرخان ئۇستازنىڭ يامان گېپىنى قىلىشتىن ئېھتىيات قىلغان بولسىمۇ، قىدىرخان ئۇستازنىڭ ئەڭ يېقىن دوستلىرى بولغان مىرزا ھەيدەر كۆرەگانى بىلەن سېيىت مۇھەممەد مىرزىنى ھەدەپ چېقىشتۇردى.

شاھزادە ئابدۇرېشىدخاننىڭ لەۋلىرى بولسا غەزەپتىن تىترەيتتى، چېشلىرى غۇچۇرلايتتى. ئۇ بۇ پىتنە-پاساتلارغا ئىشىنىپ قالغانىدى. ئۇ ئۆزىنى ئاران-ئاران تۇتۇۋېلىپ سېيىت ئەلى تاغايىغا يۈزلىنىپ سورىدى:

— جانابلىرى ماڭا ئەۋەتكەن نامىدە، ئۆزلىرىگە دەيدىغان ئايرىم گېپىم بار دەپتىكەنلا.

— شۇنداق، شاھزادەم، — دېدى سېيىت ئەلى تاغايى پوتلىسىنى ئېقىتىپ تۇرۇپ ئۆپكىدەپ يىغلاپ، — سۇلتان ھەزرەتلىرىنىڭ تىبەت يۈرۈشىگە بارماسلىقىنى كۆپ ئۆتۈنۈپ تۇسقانىدىم. ئەپسۇسكى، قارانىيەتلەرنىڭ ئەپسۇنى غالىب كەلدى. سۇلتان ئالىيلىرى يولغا چىقىشتىن ئاۋۋال ماڭا: «مېنىڭمۇ بۇ يۈرۈشكە كۆڭلۈم تارتماي تۇرىدۇ. بىراق، ئەمىرلەشكەر مىرزاھەيدەر كۆرەگانى بىلەن سېيىت مۇھەممەد مىرزىلار مېنى بەك زورلاپ تۇرۇۋالدى. مانا ھازىر گوياكى

ئۇلار ماڭا ئۆچلۈك قىلىپ قەست قىلىندىغاندەك تۇيۇلۇپ كېتىپ بارىدۇ، ئوغلۇم ئابدۇرېشىدخان يېنىمدا يوق، ئۇلار تۇرۇپ شاھزادىنى خان بولالماسمىكىن دەپ ئەنسىرەيمەن. قازارەن بىرەر ئىش بولۇپ قالسا ئوغلۇمغا كېچىكتۈرمەي خەۋەر بېرىۋەتسىلە» دېگەنىدى.

— شۇنداق گەپمۇ بارمۇ تېخى؟ — دېدى ئابدۇرېشىدخان غەزەپتىن ئورنىدىن دەس تۇرۇپ.

— مېنىڭچىمۇ سېيىت مۇھەممەد مىرزىنىڭ خىيالى باشقىچىرەك تۇرىدۇ، شاھزادەم. ئۇنىڭ مىرزا ئابابەكرى[1]نىڭ ئىنىسى ئىكەنلىكىنى ھەرگىز ئەسلىرىدىن چىقارمىسىلا. مەرھۇم سۇلتان سەئىدخان ئالىيلىرى ئاشۇ مىرزا ئابابەكرىدىن مۇشۇ بۈيۈك سەلتەنەتنى قايتۇرۇۋالغان ئەمەسمۇ، — دېدى سېيىت ئەلى تاغايى تېخىمۇ ئېچىتىپ، — بولمىسا سېيىت مۇھەممەد مىرزا بىلەن ئۆزلىرى ئوبدانىراق سۆزلىشىپ باقامىلىيا؟

سۇيىقەستچىلەر پىلانىغا قەدەممۇ قەدەم يېقىنلىشىۋاتاتتى. غەزەپتىن كۆزىگە ھېچنېمە كۆرۈنمىگەن شاھزادە دەرھال سېيىت مۇھەممەد مىرزىنى چاقىرتتى.

شاھزادىنىڭ نېمە مەقسەتتە چاقىرتقانلىقىنى بىلمىگەن سېيىت مۇھەممەد مىرزا ئۇدۇل قوبۇلخانىغا كىردى-دە، شاھزادىنىڭ چىرايىدىكى دەھشەتتىن شۈركىنىپ كەتتى، شۇنداقتىمۇ ئۆزىنى تېزلا تۇتۇۋېلىپ شاھزادىگە چوڭقۇر سالام بەجا كەلتۈردى.

① مىرزائابابەكرى — سۇلتان سەئىدخاننىڭ دادىسى سۇلتان ئەھمەد خاندىن تەخت تارتىۋالغان، بىر يىلدىن كېيىن مىرزائابابەكرىدىن سۇلتان سەئىدخان تەختنى قايتۇرۇۋالغان.

— دادامنى راستىنلا تۇتەك ئەپكەتتىمۇ، سەركەردە؟ — دېدى ئابدۇرېشىدخان كۆزلىرىگە قان تولغان هالدا چەكچىيىپ.

— شۇنداق، شاهزادەم، — دېدى سېيىت مۇهەممەد مىرزا دېلىغۇللۇق بىلەن.

— ئەمىسە سىلىنى ئەجەب تۇتەك ئەپكەتمەپتىغۇ؟

شاهزادىنىڭ بۇ سوئالىغا سېيىت مۇهەممەد مىرزا نېمىدەپ جاۋاب بېرىشنى بىلەلمەي بىر هازا هاڭۋېقىپ تۇرۇپ قالدى.

— تىللىرى تۇتۇلۇپ قالدىغۇ، سەركەردە؟ — دېدى شاهزادە تەئەددى بىلەن، — سىلى بىلەن مىرزاهەيدەر كۆرەگاننى نېمىشقا تۇتەك ئەپكەتمىدى؟

سېيىت مۇهەممەد مىرزا سۇكۇت قىلىشتىن باشقا چارە تاپالمىدى.

سېيىت مۇهەممەد مىرزىنىڭ جىم تۇرۇۋېلىشى ياش شاهزادىنىڭ ئوغىسىنى قايىنتىپ قېنىنى قىزىتتى. شۇ دەقىقىدە هېلىقى پىتنە ـ پاساتلارغا نىسبەتەن كۆڭلىدە تېرىقچىلىك گۇمان قالمىغان شاهزادە سەۋر تۇلپارىنىڭ تىزگىنىنى قويۇۋەتكەنىدى.

— سىلى ماڭا مەڭگۈ گەپ قىلماسلىقا ئانت ئىچكەن ئوخشىمىلا، سەركەردە، ئۇنداق بولسا مەن سىلىنى مۇرادلىرىغا يەتكۈزۈپ قوياي، — شاهزادە شۇنداق دېدى ـ دە، هاۋا گۈلدۈرلىگەندەك ۋارقىرىدى، — جاللات!!

شۇ هامان ئىشىك تۈۋىدە تەييار تۇرغان ئىككى كاللا كېسەر يۈگۈرۈپ كىردى. سېيىت مۇهەممەد مىرزا خۇددى

قاباهەتلىك بىر چۈشتىن ئويغىنالمىغان ئادەمدەك گاراڭ هالەتتە شاهزادىگە قاراپ هاڭ قېتىپ تۇرۇپ قالغانىدى. ئۇنىڭ بۇ تۇرقىنى مېنى مەنسىتمىگەنلىك، كۆزگە ئىلمىغانلىق دەپ چۈشەنگەن شاهزادە جاللاتقا بۇيرۇق قىلدى:

— ئەپچىقىپ كاللىسىنى ئېلىڭلار!

ئىككى نەپەر كاللا كېسەر تېخىچە ئېسىگە كېلەلمىگەن سېيىت مۇهەممەد مىرزىنى دارقىرىتىپ سۆرىگىنىچە سىرتقا ئېلىپ چىقىپ كەتتى.

سېيىت ئەلى تاغايىنىڭ سۈيىقەستى تولۇق ئەمەلگە ئاشتى.

سۇلتان سەئىدخاننىڭ يېقىن دوستى، سۇلتان سەئىدخاننىڭ مىرزائابابەكرىدىن تەختنى تارتىۋېلىپ، هاكىمىيەت تىكلىشىدە زور تۆهپە كۆرسەتكەن، نۇرغۇن هەربىي يۈرۈشلەردە سەئىدخانغا هەمدەم بولۇپ، قان كېچىپ جەڭ قىلىپ، سەئىدىيە خانلىقىنىڭ مۇستەهكەملىنىشى، روناق تېپىشى ئۈچۈن ئۆزىنى پىدا قىلغان بۇ باهادىر سەركەردىنىڭ هاياتى ئەنە شۇنداق ئاخىرلاشتى.

شاهزادە ئابدۇرېشىدخانىنى خانلىق تەختتە ئولتۇرغۇزۇش مۇراسىمىنىڭ تەييارلىقى بىلەن ئالدىراش بولۇپ كەتكەن قىدىرخان ئۇستاز بولسا يېقىن دوستىنىڭ سۈيىقەستكە ئۇچراپ ئۆلتۈرۈلگەنلىكىدىن تېخىچە بىخەۋەر ئىدى.

9. ئوردىدىن چىقىپ كېتىش

سېيىت مۇھەممەد مىرزىنىڭ ئۆلۈمىدىن پۈتكۈل ئوردا قاتتىق ۋەھىمىگە چۆمگەنىدى. ئەھۋالدىن كېچىكىپ خەۋەر تاپقان قىدىرخان يەركەندى، خوجاشاھ مۇھەممەد، مىرزا ئەلى تاغايى، مىرزا مەھمۇد قاتارلىق ئەمىرلەر «ۋاي ئىسىت» دېيىشكىنىچە لېۋىنى چىشلەپلا قېلىشتى. شۇ كۈنلەردە پىتنىچىلەرنىڭ دامىغا چۈشۈپ كەتكەن شاھزادە ئابدۇرېشىدخاننىڭ، بالا ۋاقتىدىن تارتىپ ئاغزىغا ئىلىم سالغان ئۇستازى، مەرھۇم دادىسىنىڭ ئەڭ يېقىن دوستى، پۈتكۈل خانلىقتىكى مەشھۇر مۆتىۋەر زات قىدىرخاننىڭمۇ سۆزىنى ئاڭلىغۇدەك ھەپىلىسى يوق ئىدى.

شاھزادە ئابدۇرېشىدخانغا تاج كىيدۈرۈپ تەختتە ئولتۇرغۇزۇش مۇراسىمى شۇنچە داغدۇغا قىلىنغان بولسىمۇ كەيپىيات تولىمۇ سۇس بولدى. سېيىت مۇھەممەد مىرزىنىڭ تۇيۇقسىز ئۆلۈمى بىلەن تەڭ ۋەھىمىگە چۈشكەن، ئوردىدىن كۆڭلى سوۋۇغان بىر قىسىم ئەمىرلەر مۇراسىمغا ئالۋاڭغا بارغاندەك قاتنىشىپ قويۇپلا ئۆزلىرىنى چەتكە ئېلىشقانىدى.

ئابدۇرېشىدخانمۇ سۇلتانلىق تەختتە ئولتۇرۇپ بولۇپلا قىدىرخان ئۇستازغا پالان ـ پۇستان دېمىگىنى بىلەن مىرزا ئەلى تاغايى، غازى ھېبىبۇللا سەردار، مىرزا مەھمۇد يارئاخۇن، مەۋلانى يۇسۇپ قەشقىرى، مىرزا مەھمۇد قاتارلىق توققۇز ئەمىرنى مۇرتەدلىكتە ئەيىبلەپ، ھەدېگەندە

ئۇلارنىڭ ئىشلىرىدىن قۇسۇر چىقىرىپ، بىزار قىلىپ، ئۇلارنى ئوردىدىن چەتلەشتۈرۈشكە باشلىدى ۋە سېيىت ئەلى تاغايى قاتارلىق چېقىمچى ئەمىرلەرنى ئەتىۋارلاپ، ئۇلار بىلەن ئولتۇرسا ـ قوپسا بىللە بولۇپ، ئەيش ـ ئىشرەتكە، شارابخورلۇققا بېرىلىپ كەتتى. قىدىرخان ئۇستاز بولسا سۇلتاننى يامان يولدىن قايتۇرۇپ، پىتنە ـ پاساتلارنىڭ ئالىقىنىدىن قۇتۇلدۇرۇپ چىقىش ئۈچۈن ھارماي تىرىشچانلىق كۆرسىتىۋاتاتتى. بىر قىسىم ئەمىرلەر ياش سۇلتاندىنمۇ، ئوردىدىنمۇ كۆڭلى سوۋۇپ، ئۆز كاللىلىرىنىڭ غېمىدە قېلىشقانىدى.

مىرزا ئەلى تاغايى خوتۇن ـ بالىلىرىنى ئېلىپ بىر كېچىدىلا قارا تېگىن[①] تەرەپكە قېچىپ كەتتى. بۇ ئىش ئوردىدا سېيىت مۇھەممەد مىرزىنىڭ ئۆلتۈرۈلگىنىگە ئوخشاش چوڭ غۇلغۇلا قوزغىدى. بۇ غۇلغۇلا تېخى بېسىقماي تۇرۇپلا غازى ھېبىبۇللا سەردار، مىرزا مۇھەممەد يارئاخۇن قاتارلىق ۋەزىرلەرمۇ خوتۇن ـ بالىلىرىنى ئېلىپ خوتەن تەرەپكە كېتىشتى.[②] تەھقىقكى بۇ ۋەقە يېڭىدىن سۇلتانلىق تەختىگە ئولتۇرغان ئابدۇرېشىدخاننىڭ سىياسىتىگە بىلدۈرۈلگەن ئاشكارا نارازىلىق ۋە قارشىلىق ئىدى. مەرھۇم سۇلتان سەئىدخاننىڭ ئىشەنچلىك، يېقىن ۋەزىرلىرىنىڭ ئوردىنى تاشلاپ كېتىپ قېلىشى سۇلتان ئابدۇرېشىدخاننى ھەم چۆچۈتتى، ھەم ئوڭايسىز ئەھۋالغا چۈشۈرۈپ قويدى.

① قارا تېگىن — ھازىرقى يەكەن ناھىيىسىنىڭ دامىسى يېزىسىغا تەۋە قاتمۇقات تاغلار ئارىسىدىكى بىر يايلاقنىڭ نامى.

② مىرزا ئەلى تاغايى، غازى ھېبىبۇللا سەردار، مىرزا مۇھەممەد يارئاخۇن قاتارلىقلار سۇلتان سەئىدخاننىڭ مىرزا ئابابەكرىدىن تەختنى قايتۇرۇۋېلىپ سەئىدىيە خاندانلىقىنى قۇرۇشتا ئاساسلىق رول ئوينىغان پېشقەدەم ئەمىرلەر ئىدى.

ئاۋام ئارىسىدىمۇ ھەرخىل مىش - مىش پاراڭلار، پىتنە - پاساتلار كەلكۈن سۈيىدەك يامرىدى.

بالا ۋاقتىدىن تارتىپلا ئاددىي كىشىلەردەك كىيىنىپ، يۇرت كېزىپ، ئاۋامنىڭ ھەرخىل پىكىرلىرىنى، دەرد - ئەھۋالىنى ئاڭلاشقا ئادەتلەنگەن سۇلتان ئابدۇرېشىدخانغا ئاۋام ئارىسىدىكى بۇ غۇلغۇلىلار قاتتىق تەسىر قىلدى ۋە ئويلاندۇرۇپ قويدى.

بىر كۈنى، مىرزا مەھمۇدنىڭ قەسرىگە قىدىرخان ئۇستاز بىلەن ئايازبېك قۇشچى بىللە كىرىپ كەلدى. بۇ ئىككى قەدىناسنى كۆرۈپ مىرزامەھمۇدنىڭ نەچچە كۈندىن بېرى تۇرۇلۇپلا تۇرغان قوشۇمىلىرى بوشاپ، چېھرىگە سۇس كۈلكە يۈگۈردى.

چۈنكى، مىرزا ئەلى تاغايى قاتارلىق بىر قىسىم ئەمىرلەر ئوردىنى تاشلاپ يىراقلارغا باش ئېلىپ كەتكەندىن كېيىن، مىرزا مەھمۇدمۇ ئوردىغا بارمىغان، ئوردا دىۋانخانىسىدىكى باش مىرزىلىق خىزمىتىنىمۇ قىلمىغانىدى. شۇ سەۋەبتىن قىدىرخان ئۇستاز بىلەن ئايازبېك قۇشچى ئۇنى ئالاھىدە يوقلاپ كەلگەنىدى.

— ساقمۇسىز، مەۋلانە؟ — دېدى قىدىرخان ئۇستاز مىرزا مەھمۇد بىلەن قول ئېلىشىپ كۆرۈشۈپ بولغاندىن كېيىن، — نەچچە كۈندىن بېرى ئوردىغا بارمىدىڭىز. ساقسىز بولۇپ قالدىمىكىن دەپ ئەنسىرىدىم. بۇگۈن بىرئاز ئارامچىلىق بولۇپتىكەن، ئايازى ھەزرەتلىرى بىلەن بىللە گۇڭۇر - مۇڭۇر مۇڭدىشىپ كېلەيلى دەپ كەلدۇق.

— ئۇستازىمىزنى كۆپ جۇۋۇتۇپتىمەن، — دېدى مىرزا مەھمۇد ھاياجانلانغان ھالدا مېھمانلارنى تۆرگە باشلاپ چاي

قۇيغاچ كۆڭۈل ئاغرىقىنى بىراقلا تۆكۈپ تاشلىدى، — نە ئۈچۈنكى شاھزادىنىڭ كۆزىگە سىغماي قالدۇق. باشلىرىمىزغا تەنە تاشلىرى يامغۇردەك ئېتىلماقتا. سېيىت مۇھەممەد مىرزا ناھەق ئۆلتۈرۈلدى. مىرزا ئەلى تاغايى، غازى ھېبىبۇللا سەردار، مىرزا مۇھەممەد يارئاخۇن قاتارلىق مۆتىۋەر ئەمىرلەر ياقا يۇرتلارغا باش ئېلىپ كېتىپ قېلىشتى. يېڭى سۇلتاننى بىر توپ خۇشامەتچى، نان قېپى، تۆھمەتخور ئەمىرلەر بىلەن پىتنىخور، رىياكار ئىشان - سوپىلار ئارىغا ئېلىۋېلىشتى. ئەھۋال ئاشۇنداق تۇرسا، ئوردىنىڭ خىزمەتلىرىگە قانداقمۇ ئادەمنىڭ كۆڭلى تارتسۇن.

— شاھزادە بېشى بىردەملىك چۆرگىلەپ قالغىنى بىلەن يەنىلا ئەقىللىق، ئاق - قارىنى پەرق ئەتكۈچىلىكى بار، — دېدى قىدىرخان ئۇستاز، — شاھزادە ھامان ھەق - ناھەقنى ئايرىيدۇ، بۇ قىلمىشلىرىغا قاتتىق پۇشايمان قىلىدۇ. بىز مەرھۇم سۇلتان سەئىدخان ئالىيلىرى بىلەن بۇ بۈيۈك سەلتەنەتنى تىكلەش، مۇستەھكەملەش، روناق تاپقۇزۇش ئۈچۈن ئاز ئەجىر سىڭدۇرمىدۇق. بىردەملىك كۆڭۈل ئاغرىقىنى دەپ خانلىقنىڭ ئۇلۇغ ئىشىدىن قول ئۈزسەك، شاھزادىنى ئاشۇ بىر توپ چەرەندە - پەرەندىلەرنىڭ ئارىسىغا تاشلاپ بەرسەك، ئىلگىرى قىلغان ئەجىرلىرىمىز پۈتۈنلەي يوققا چىقىدۇ. دارىلباقىيغا بارغاندا مەرھۇم خانغىمۇ يۈز كېلەلمەيمىز، سەۋر قىلىش كېرەك، مەۋلانە.

— ئارى، — دېدى شائىر ئايازبېك قۇشچىمۇ قىدىرخان ئۇستازنى قوللاپ، — ھەزرىتىم راست گەپنى قىلدى. شاھزادىگە نەسىھەت قىلىش، يامان يولدىن قايتۇرۇپ ياخشى يولغا باشلاش، ئەلنى ئادالەت بىلەن سوراشقا ئۈندەش، بىز

ئەمىرلەرنىڭ بۇرچى. مەرھۇم سۇلتانىمىزنى يەرلىكىدە تىنچ ياتسۇن دەيدىكەنمىز، شاھزادىنى ئاشۇ پىتنىخورلارنىڭ ئارىسىدىن قايتۇرۇپ چىقىشىمىز، ئۇنى تاشلىۋەتمەسلىكىمىز، خانلىق ئىشلىرى ئۈچۈن ئىلگىرىكىدىنمۇ بەكرەك كۈچ چىقىرىشىمىز كېرەك.

— ئۇستازلىرىمىنىڭ نەسىھىتى بىباھادۇر، — دېدى مىرزا مەھمۇد بېشىنى تۆۋەن ئېگىپ تۇرۇپ، — ئەمما، مەن بىر قارارغا كېلىپ بولدۇم، مەنمۇ ئەتە - ئۆگۈن ئىچىدە ئاستانىدىن كېتىمەن.

— نېمىشقا ئەمدى؟

— ئىككىلىرى خانلىقىمىزنىڭ مۆتىۋەرلىرى، شاھزادىنى سېيىت مۇھەممەد مىرزىنى ئۆلتۈرۈشكە قۇتراتقانلار ئىككىلىرىگە چېقىلالمىغىنى بىلەن، مەندەكلەرگە قەست قىلمايدۇ دەپ كىم ھۆددە قىلالايدۇ؟ ئۇلار گەرچە ئوردىنىڭ تۆۋەن دەرىجىلىك ئەمىرلىرى بولغىنى بىلەن تۈرلۈك ھىيلە - مىكىرلەرنى ئىشلىتىپ شاھزادىنى ئالىقانلىرىغا ئېلىۋېلىشتى، ئوردا پىتنە - پاساتنىڭ ئۇۋىسىغا ئايلاندى. بۇنداق يەردە تۇرۇشقا كىمنىڭمۇ كۆڭلى تارتسۇن. دۈشمەن كىچىك بولغىنى بىلەن بەرىبىر دۈشمەن. خۇددى چايانىنىڭ بالىسىنىڭمۇ نەشتىرى، زەھىرى بولغانغا، ئادەم چېقىشنى بىلگەنگە ئوخشاش ئىش. مىرزا ھەيدەر كۆرەگانى ئالىيلىرىمۇ نېمىشقا ھازىرغىچە ئاستانىگە قايتىپ كېلەلمەيدۇ؟ بۇنىڭ سەۋەبى ئىككىلىرىگىمۇ ئايان. ئەمىرلەشكەردەك كاتتا ھەربىي سەركەردە ئېھتىيات قىلغان يەردە مەندەك ئادەتتىكى بىر ئەمىرگە ئوردىدا نېمە باردەيلا.

— ئەمىرلەشكەرنى كەشمىرگە كېتىپتۇ دەپ ئاڭلىدىم، — دېدى ئاياز بېك قۇشچى.

— ئەھۋال شۇنداق، — دېدى قىدىرخان ئۇستاز مۇجمەللا قىلىپ، — ئەسلىدە ئەمىرلەشكەر ئاستانىگە قايتىپ كەلمەكچىمۇ بولغان. ئەمما، غازى ھېبىبۇللا سەردار بىلەن مىرزا مۇھەممەد يار ئاخۇنلار مىرزا ھەيدەر كۆرەگانى ئالىيلىرى بىلەن كۆرۈشۈپ ئاستانىگە قايتماسلىقنى نەسىھەت قىلىپتۇ. مەن سۇلتان ئالىيلىرىغا ئەمىرلەشكەرنى دەۋەت قىلىپ، ھەقىقىي سەمىمىي نىيەت بىلەن ئۆز قەلىمى ئارقىلىق بىر پارچە نامە يېزىپ، ئەمىرلەشكەرگە تېزدىن ئەۋەتىپ بېرىشنى بىر نەچچە قېتىم ئىلتىماس قىلدىم. لېكىن، سۇلتان ماقۇل دەپ قويۇپ بۇ ئىشنى ھازىرغىچە كېچىكتۈرۈپ قويدى.

قىدىرخان ئۇستاز گېپىنى تۈگىتىپ ئۇلۇغ - كىچىك تىنىپ قويدى. ئارىنى ئېغىر سۈكۈت قاپلىدى. شۇ تاپتا ئۇلارنىڭ خىيال قۇشلىرى يېقىن دوستى مىرزا ھەيدەر كۆرەگانىنىڭ قېشىغا ئۇچۇپ كەتكەنىدى.

تۇيۇقسىز ياندىكى ئۆيدىن شېئىر يادلاۋاتقان ئامانىسانىڭ جاراڭلىق ئاۋازى ئارىدىكى سۈكۈتنى بۇزۇپ تاشلىدى. ئاتاقلىق شائىر ئەلشىر نەۋائىنىڭ شېئىرلىرىنى ئۆزىنى ئۇنتۇغان ھالدا يادلاشقا كىرىشكەن ئامانىسا ئۆيگە مېھمان كەلگىنىدىن بىخەۋەر ھالدا ئۈنلۈك دېكلاماتسىيە قىلماقتا ئىدى:

جاھىلكى ھەسەد بولغاي ئۇنىڭ جاھىلگە زەم،
يۈز ئېل كۆزىدىن ئاڭلاسا ئۆز كۆزىدە كەم.

كۆزلەرنى ئەلشماقغە چېكىپ تىغۇ ستەم،
ئېل كۆزىنى ئويغايۇ ئۆز كۆزىنى ھەم.

يەشمىسى:
(جاھىللارنىڭ جاھىللىقىغا ئۇلارنىڭ ھەسەتخورلۇقى سەۋەبچى، يۈز قېتىم باشقىلارنىڭ كۆرگەنلىكىنى ئاڭلىسمۇ، ئۆز نەزىرىدە يەنىلا ئىشەنمەيدۇ.
كۆز ئويۇش ئۈچۈن زۇلۇم تىغى ئوينىتىپ، ئاخىردا خەلقنىڭ كۆزىنى ئويۇش بىلەن ئۆز كۆزىنىمۇ ئويىدۇ).

ئامانىنسانىڭ مەقسەتسىز ئوقۇغان بۇ تۆت مىسرا شېئىرى تاشقىرىدا ئۇنىڭغا قۇلاق سېلىپ تۇرغان ئۈچەيلەنگە شۇنداق قاتتىق تەسىر قىلدىكى، ئۇلار ھەيرانلىقىنى يوشۇرماي بىر ـ بىرىگە قاراشتى. گەرچە بۇ شېئىرنى ئامانىنسا ئوقۇغان بولسىمۇ، قىدىرخان ئۇستاز بىلەن ئايازىغا مىرزا مەھمۇدنىڭ بەرگەن جاۋابىدەك بىلىنىپ كەتتى.
قىدىرخان ئۇستاز مىرزامەھمۇدنىڭ قەتئىيلىك چىقىپ تۇرغان چىرايىغا قاراپ قايتىلاپ سورىدى:
— راستىنلا كېتەمسىز، مەۋلانە؟
— شۇنداق، ئۇستاز، ئىنشائاللا بۇ نىيىتىمدىن يانماسمەن.
— مەيلى، ئاق يوللۇق بولۇڭ، — دېدى قىدىرخان ئۇستاز ئۇنى نىيىتىدىن ياندۇرالمايدىغانلىقىغا كۆزى يېتىپ، — ھەر ھالدا باشقا ئەمىرلەرگە ئوخشاش بەك يىراققا كېتىپ قالماڭ. ئوردىغا، خانلىقىمىزغا سىزدەك

ئىستىبدات ئىگىسى ھەرقاچان لازىم.
قىدىرخان ئۇستازنىڭ كۆزىگە لىققىدە ياش كەلدى. بۇ ئايرىلىش ئۇنىڭغا ئېغىر كېلىۋاتاتتى. مىرزا ئەلى تاغايى، غازى ھېبىبۇللا سەردار قاتارلىقلار ئاستانىدىن كەتمەكچى بولغان ۋاقىتتىمۇ، قىدىرخان ئۇلارغا نەسىھەت قىلىپ نىيىتىدىن ياندۇرالمىغاندىن كېيىن، بەك يىراققا كەتمەسلىكنى، ۋاقتى ـ سائىتى كەلگەندە يەنە قايتىپ كېلىپ ئوردا خىزمىتىدە بولۇشنى تاپىلىغانىدى. ئەپسۇس، ئۇلار ماقۇل دەپ قويۇپ بەكمۇ يىراققا، ياقا يۇرتلارغا كېتىپ قېلىشقانىدى. قىدىرخان ئۇستازنىڭ شۇ تاپتىكى دىلخەستىلىكىنى چۈشەنگەن مىرزا مەھمۇد ۋەدە بەردى:
— يىراققا كەتمەيمەن، ھەزرىتىم، مۇۋاپىق بىر جايغا ئورۇنلىشىۋالغاندىن كېيىن، تۇرغان يېرىمدىن خەت ئارقىلىق نىشانە بېرىمەن. پۇرسەت تاپسام، ھەزرىتىمنى يوقلاپ كېلىمەن تېخى.
قىدىرخان ئۇستاز مىرزا مەھمۇدنىڭ يەلكىسىدىن قۇچاقلاپ، خوشلىشىپ تۇرۇپ ئاخىرقى ئۆتۈنۈشىنى ئېيتتى:
— نەفسە قىزىمىزنىڭ ئوقۇشى توختاپ قالمىسۇن. بولۇپمۇ شېئىرىيەت، مۇزىكا ئىلمىدىن ساۋاق بېرىشنى زىنھار ئەستىن چىقارماڭ.
— چوقۇم شۇنداق قىلىمەن، — مىرزا مەھمۇد ئىچكىرىكى ئۆيگە قاراپ توۋلىدى، — ئامانىنسا ! بۇياققا چىقىڭ. قىزىم. ئۇستازلىرىڭىز بىلەن خوشلىشىۋېلىڭ.
ئامانىنسا ئۆيدىن يۈگۈرۈپ چىقتى ـ دە، قىدىرخان بىلەن ئايازىغا سالام بەردى.

ئاۋۋال قىدىرخان ئۇستاز، ئاندىن ئايازى ئامانىسانىڭ پېشانىسىدىن ئاتىلارچە مېھرى بىلەن سۆيۈپ تۇرۇپ خوشلاشتى. ئەمما، گۆدەك ئامانىسا بولسا بۇ خوشلىشىشنىڭ خېلى ئۇزاق بىر مەزگىللىك ئايرىلىشتىن دېرەك بېرىدىغانلىقىنى ھەرگىزمۇ خىيالىغا كەلتۈرمىگەنىدى.

10. مەھمۇد ئۇتۇنچى

تاڭ سەھەر.

ئانچە ھەشەمەتلىك بېزەلمىگەن، ئىككى ئات قېتىلغان بىر مەپە سوپىكا مەھەللىسىدىن ئاستاغىنا چىقىپ كەلدى ـ دە، ئۇدۇل خانىقا دەرۋازىسى تەرەپكە قاراپ يول ئالدى. مەپىنىڭ قۇيرۇقىغا بۇرنىغا چۇلۇك ئۆتكۈزۈلگەن ئىككى تۆگە چېتىلغان بولۇپ، تۆگىلەرگە بولدى دېگۈچە يۈك ئارتىلغانىدى. مەپىلىكلەر دەرۋازا تۈۋىگە يېتىپ كەلگەندە سېپىلنىڭ ئۈستىدە جېسەكچىلىك قىلىۋاتقان لەشكەر توۋلىدى:

— قايسىڭ سەن؟

— يولۇچىلارمىز، — دېدى مەپىكەش ئاۋازىنى سىلىق چىقىرىشقا تىرىشىپ، — سېپىلنىڭ دەرۋازىسىنى ئېچىپ بەرگەن بولسىلا.

— نېمە ۋاراڭ ـ چۇرۇڭ بۇ، — دەرۋازىنىڭ تۈۋىدىكى سېپىلغا ياندىشتۇرۇپ سېلىنغان قاراۋۇللار ياتىقىدىن چىقىپ كەلگەن يەنە بىر لەشكەر مەپىكەشكە يېقىنلاپ كېلىپ غوتۇلدىدى، — شەھەر دەرۋازىسىنىڭ بامداتتىن بۇرۇن ئېچىلمايدىغانلىقىنى بىلىشمەمدىلا؟

— كايىمىسلا، بېگىم، — دېدى مەپىكەش دەرھال ئۇنىڭ ئالدىغا كېلىپ، — ئاڭلىسىلا، بامداتقا ئەزان چىقىۋاتىدىغۇ ئەينا، — مەپىكەش قوينىدىن بىر نەچچە تال

كۆمۈش پۇل ئېلىپ لەشكەرگە ئاستاغىنا تەڭلىدى، — خاپا بولماي بىزنى شەھەر سىرتىغا چىقىرىپ قويسىلا، بېگىم. بىز بەكمۇ ئالدىرايتتۇق.

پۇلنى كۆرۈپ لەشكەر غىڭ ـ پىڭ قىلماي دەرۋازىنى ئاچتى. ئاستانىنىڭ خانىقا دەرۋازىسىدىن ساق ـ سالامەت چىقىۋالغان مەپىلىكلەر ئەمدىلەتىن ئاقىرىشقا باشلىغان شەرقىي ئۇپۇققا قاراپ ئاتلاندى. ئۇستى يېپىقلىق مەپىدە قانچە ئادەم بارلىقىنى بىلگىلى بولمايتتى. ئوتتۇرا بويلۇق، ئوتتۇرا ياشلىق مەپىكەش قامچىسىنى ناگان ـ ناگاندا پۇلاڭلىتىپ مەپىگە قېتىلغان ئىككى ئاتقا ھەيۋە قىلىپ قوياتتى، ئەمما ھەرگىز قامچا سالمايتتى. ئاتلار بىر خىل رىتىمدە مېڭىۋاتاتتى. سۇبھى كۆتۈرۈلۈپ زېمىننىڭ ئاقىرىشىغا ئەگىشىپ، قارشى تەرەپتىن ئاستانىگە قاراپ كېتىپ بارغان يولۇچىلار ئۇچراشقا باشلىدى. ئېشەكلەرگە ئوتۇن ئارتىۋالغان، ھارۋىلىرىغا ئاشلىق ياكى قوي، توخۇ بېسىۋالغان، كالا، ئات ـ ئېشەكلەرنى يېتىلىۋالغان بۇ يولۇچىلارنىڭ ئاستانىگە سودا ـ سېتىققا كېتىپ بارغانلىقىنى پەملىۋالماق تەس ئەمەس ئىدى. بۇ يولۇچىلارنىڭ ئارىسىدا ھارۋا ـ مەپىلەرگە خوتۇن ـ باللىرىنى چىقىرىپ ماڭغان، سۆلەتلىك كىيىنىۋالغان باي ـ تۆرىلەرمۇ، چارۋا ـ مال سودىسى قىلىدىغان بېدىكلەرمۇ، بىرەردىن قوي، ئىككى ـ ئۈچتىن توخۇسىنى سېتىپ ئايەم سودىسى قىلماقچى بولغان ھاجەتمەن دېھقانلارمۇ، لايغەزەل سەيياھلارمۇ ۋە قەلەندەر، دەرۋىشلەرمۇ بار ئىدى. سەھرادىن شەھەرگە قاراپ ماڭغانلار كۆپ، شەھەردىن سەھراغا قاراپ ماڭغانلار تولىمۇ ئاز ئىدى.

مەپىكەش زىلچاق ئۆستەڭ①بويىغا كەلگەندە مەپىنى يولنىڭ چېتىدىكى باراقسان ئۆسكەن سۆگەتنىڭ قېشىغا ئەپكېلىپ توختاتتى ـ دە، مەپىنىڭ پەردىسىنى قايرىپ مەپە ئىچىدىكىلەرگە بىر نېمىلەرنى پىچىرلىدى. ھايال ئۆتمەي مەپىدىن بېشىنى پۈركەنچە بىلەن يۆگىۋالغان بىر جۇۋان بىلەن سەككىز ـ توققۇز ياشلار چامىسىدىكى بىر قىزچاق چۈشتى ـ دە، ئۆستەڭ بويىدىكى تۆپىلىكنىڭ كەينىگە ئۆتۈپ غايىب بولدى. ھېلىقى مەپىكەش مەپىنىڭ شوتىسىغا ئېسىپ قويغان سوغا② نى ئېلىپ ئۆستەڭدىن سۇ ئۇستى ـ دە، ئاۋۋال مەپىگە قېتىلغان ئىككى ئاتنى، ئاندىن يەنە بىر يول سۇ ئەكېلىپ ئىككى تۆگىنى سۇغاردى، بۇ ئىشلارنى تۈگىتىپ بولغاندىن كېيىن مەپىنىڭ ئىچىدىن بىر مىس چۆگۈننى ئېلىپ، ئۆستەڭدىن سۇ ئۇستى ۋە خالىيراق بىر جايغا ئۆتۈپ تاھارەت ئالدى، ئاندىن ئۆستەڭ قىرغىقىدىكى چىملىقتا تېرە جاينامازنى سېلىپ بامدات نامىزى ئۆتەشكە تۇتۇندى.

بۇ مەپىكەش مىرزا مەھمۇد ئىدى. ھېلىقى جۇۋان بولسا ئۇنىڭ ئايالى گۈلجەمىلە ئاغىچا، ھېلىقى قىزچاق بولسا قىزى ئاماننىسا ئىدى.

ئۇلار بامدات نامىزىنى ئوقۇپ بولغاندىن كېيىن يەنە يولغا چىقتى. ئۇيقۇسى ئېچىلىپ كەتكەن ئاماننىسا مەپىنىڭ ئىچىدىن چىقىپ دادىسىنىڭ قېشىدا ئولتۇردى ـ دە، تاڭ سەھەردىكى سەھرا مەنزىرىسىگە تويماي نەزەر تاشلىدى.

① يەكەن ناھىيە بازىرىنىڭ شەرقىي قىسمىدىكى ئارال، چارباغ يېزىلىرىدىن كېسىپ ئۆتىدىغان قەدىمىي ئۆستەڭ.
② سوغا — ياغاچ چېلەك.

يولنىڭ ئىككى تەرىپىدىكى كۈجۈم مەھەللىلەر جايلاشقان قاپقاراڭغۇ باغلاردىن چاڭىلداپ سايرىغان كاككۇك ئاۋازى كېلەتتى.

— نەگە بارىمىز، دادا؟ — سورىدى ئامانىنىسا قىزىققان ھالدا.

— تۇغقانلارنىڭ قېشىغا بارىمىز، قىزىم.

مىرزا مەھمۇد ئامانىنىساغا سەھرادىكى تۇغقانلارنىڭ گېپىنى قىلىپ بېرىشكە باشلىدى. ئۇلار ئەنە شۇنداق قىزغىن پاراڭلار بىلەن يەكەن دەرياسى بويىغا قانداق يېتىپ كېلىپ قالغانلىقىنى تۇيمايلا قېلىشتى.

دەرياغا كەلكۈن كەلگەن بولۇپ، ئەجدىھادەك تولغىنىپ ئېقىۋاتقان قىزغۇچ لاي سۇ قىرغاققا زەرب بىلەن ئۇرۇلاتتى. بىر مېتىر ئېگىزلىكتە دولقۇن ھاسىل قىلاتتى. ھەيۋەتلىك قايناملار ھەممە نەرسىنى يالماپ - يۇتۇۋېتىدىغاندەك قورقۇنچلۇق كۆرۈنەتتى. دەريانى كۆرۈپ ئامانىنىسا باشقىچە ھاياجانلاندى. نەرە تارتىپ، تولغىنىپ، ئىككى قىرغاققا زەرب بىلەن ئۆزىنى ئۇرۇپ ئېقىۋاتقان دەريا سۈيىگە ھەم قورقۇنچ، ھەم قىزىقىش ئىلكىدە نەزەر تاشلىدى.

— كېمە كەلدى! ئەنە، چوڭ كېمە!

ئۈستىگە يەتمىش - سەكسەن ئادەم، ئات - ئۇلاغ، ھارۋا ۋە ھەرخىل جانىۋارلار بېسىلغان چوڭ كېمە ئامانىنىسانى ھەيران قالدۇرغانىدى. كېمە شۇنچە چوڭ، ئۈستىگە بېسىلغان يۈكنىڭ شۇنچە كۆپلۈكىگە قارىماي ھەيۋەتلىك دەريا قىنىدا خۇددى قاپاق پوچىقىدەك لەيلەيتتى. كېمىچىلەر كېمىنى سۇنىڭ ئېقىش يۆنىلىشى بويىچە پالاق ئۇرۇپ قارشى قىرغاققا قىيپاش ھالەتتە يېقىنلاشتۇرماقتا

ئىدى. كېمە قىرغاققا ئەللىك - ئاتمىش مېتىر قالغاندا كېمىنىڭ قۇيرۇق تەرىپىدىكى تۆت نەپەر كېمىچى قوللىرىغا خادىنى ئېلىپ، سۇغا بىر خىل رىتىمدا سېلىپ، خادىغا تايانغىنىچە، پۇتىدا كېمىنى ئىتتىرىپ كېمىنى قىرغاققا ئاستا - ئاستا يېقىنلاشتۇرۇشقا باشلىدى.

— باش بېغىنى تۇت، ئىلدام بول! ئىلدام بول!

كېمىچىلەر باشلىقىنىڭ بۇيرۇقى بىلەن بىر يىگىت كېمىنىڭ باش تەرىپىدىكى تۆمۈر ھالقىغا باغلانغان بىلەكتەك توملۇقتىكى چىگە ئارغامچىنى ئېلىپ قىرغاققا سەكرىدى - دە، قىرغاقتىكى كېمىنى كۈتۈپ تۇرغان باشقا ئەر يولۇچىلار بىلەن بىرلىكتە كېمىنى تارتىپ تۇرۇپ ئارغامچىنى قىرغاقتىكى ئادەمنىڭ يوتىسىدەك چوڭلۇقتىكى ياغاچ قوزۇققا باغلىدى. شۇ ھامان يولۇچىلار كېمىدىن ئالدىراش چۈشۈشكە، يۈك - تاق، ئات - ئۇلاغلىرىنى چۈشۈرۈشكە باشلىدى.

يولۇچىلار كېمىدىن چۈشۈپ بولغاندىن كېيىن كېمىچىلەر كېمىگە كىرىۋالغان سۇنى ۋە ئات - ئۇلاغلارنىڭ سۈيدۈك - تېزەكلىرىنى ياغاچ گۈرجەك بىلەن سىرتقا چىقىرىۋەتتى - دە، كېمە ساقلاپ تۇرغان مىرزا مەھمۇد قاتارلىق يىگىرمىگە يېقىن يولۇچىنىڭ ئات - ئۇلاغ، مەپە - ھارۋا، يۈك - تاقلىرىنى كېمىگە چىقاردى. ھەممە تەق بولۇپ بولغاندىن كېيىن، كېمىدىكى ئاياللار، باللاردىن باشقا بارلىق ئەرلەر كېمىنىڭ باش بېغىدىن يۇقىرىقى ئېقىنىغا قاراپ ئىككى يۈز مېتىردەك سۆرەپ ئاپىرىپ دەرھال كېمىگە چىقىۋېلىشتى. ھەيۋەتلىك ئېقىن كېمىنى بىر تال يوپۇرماقنى لەيلەتكەندەك لەيلىتىپ،

قىيپاش ھالەتتە قارشى قىرغاققا قاراپ ئىلگىرىلەشكە باشلىدى. دەريانىڭ ئوتتۇرىسىدىكى دولقۇن تولىمۇ كۈچلۈك ئىدى. كېمە ھازىرلا ئۆڭتۈرۈلۈپ كېتىدىغاندەك لەپپەڭلەيتتى. قۇترىغان كەلكۈن سۈيى ھەممىنى يالماپ يۇتۇۋېتىدىغاندەك ئەلپازدا دەھشەتلىك شاۋقۇن سالاتتى، ھۆركىرەيتتى. قورقۇپ كەتكەن ئامانىسا ئانىسى گۈلجەمىلە ئاغىچىنىڭ كۆكرىكىگە مەھكەم چاپلاشقىنىچە كۆزىنى يۇمۇۋالدى ...

ئۇلار يەكەن دەرياسىدىن ئۆتۈپ يولىنى يەنە داۋاملاشتۇردى، تاتارساڭ، زەيلىك، ئىگەرچى، شاپتۇللۇق[①] قاتارلىق يۇرتلارنى بېسىپ ئۆتۈپ قوزا چۈش مەھەلىدە يەنە بىر كىچىك دەريا — تىزناپ دەرياسىدىنمۇ كېمە بىلەن ئۆتتى. ئاندىن قاراسۇ قاتارلىق يۇرتلاردىن ئۆتۈپ كۈن چۈشتىن قايرىلغان مەھەلدە كۆزلىگەن مەنزىلگە يېتىپ كەلدى.

بىر تەرىپى تىزناپ دەريا ساھىلىغا، بىر تەرىپى تەكلىماكان قۇملۇقىنىڭ گىرۋىكىگە جايلاشقان شاخ تاتار دەپ ئاتىلىدىغان بۇ يۇرت خان ـ پادىشاھلارنىڭ چار بېغىدىن قېلىشمىغۇدەك دەرىجىدىكى گۈزەل بىر بوستانلىق ئىدى. شاخلىق، دەرەخلىق، بۈكلۈك دېگەن مەنىدىكى ئىسمىغا يارىشا توغراق، قاپاق تېرەك، سېدە، سۆگەت، جىگدە، يۇلغۇن ۋە باشقا ھەرخىل مېۋىلىك دەل ـ دەرەخلەر بىلەن قاپلانغان بۇ يۇرتقا مەھەللە ـ تۈتۈن شالاڭ جايلاشقانىدى. مىرزا مەھمۇد گۈلجەمىلە ئاغىچا بىلەن ئامانىسانى بىر ئېرىق بويىدىكى باراقسان ئۆسكەن

① يەكەن ناھىيە تەۋەسىدىكى يۇرت ئىسىملىرى.

سۆگەتنىڭ سايىسىگە جايلاشتۇرۇپ قويۇپ، تۇغقانلىرىنىڭ ئۆيلىرىنى ئىزدەپ كېتىپ قالدى. ئۇزۇن مەزگىل ئوردا خىزمىتى بىلەن بولۇپ بۇ يۇرتقا چىقىشقا چولىسى تەگمىگەن مىرزا مەھمۇدنىڭ ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرىنىڭ ئۆيىنى تاپالماسلىقى تەبىئىي ئىدى. ئالاھەزەل بىر چۆگۈن چاي قاينىمى ئارىلىقىدا بىر مۆتىۋەر كىشى بىلەن بىللە قايتىپ كەلدى. بۇ كىشى مىرزا مەھمۇدنىڭ يىراق شىرەم تۇغقىنى ئىدى. گۈلجەمىلە ئاغىچا بۇ كىشى بىلەن سالام ـ سەھەت قىلىشتى.

مويسىپىت كىشى ئۇلارنى ئۆيىگە تەكلىپ قىلىپ تۇرۇۋالغان بولسىمۇ، لېكىن مىرزا مەھمۇد ئۆز گېپىدە چىڭ تۇرۇۋالدى:

— بىز شاخ تاتارغا بىر نەچچە كۈن مېھمان بولغىلى ئەمەس، ئۇزۇن مەزگىل تۇرغىلى، ماكانلاشقىلى چىقتۇق. قارىسىلا، يۈك ـ تاقلىرىمىزمۇ ئاز ئەمەس. بابا سىلى بىر كونا ئۆينىڭ گېپىنى قىلغان. بىز ئاۋۋال بىر يەرگە جايلىشىۋالايلى. مېھماندارچىلىقنى ئاندىن ئۆينىساقمۇ كېچىكمەيمىز.

— بۇ گېپىڭىزمىغۇ توغرا، ئىنىم، — دېدى مويسىپىت كىشى، — ئەسلىدە بىزنىڭ ئۆيدە بىر نەچچە ۋاخ تۇرغان بولساڭلار، مەھەللىدىكىلەر بىلەن بىللە قول ـ قولچە يېڭى ئۆي سېلىپ بېرەتتۇق. خەيرىيەت، ئايرىم تۇرۇشنى خالاپ قالدىڭلار. ئۆز ئۆيۈمنىڭ خوشلۇقى، پۈت ـ قولۇمنىڭ بوشلۇقى ئەمەسمۇ؟ تۆۋەنكى تەرەپتە بىر كونا تاشلاندۇق ئۆي بار. دەماللىققا يامغۇر ـ يېشىن، بوران ـ چاپقۇندىن پاناھلانغىلى بولىدۇ، قالدىسىغا ئەتە ـ

ئۆگۈن ئىچىدە مەھەللىدىكىلەر بىلەن بىللە ھە ـ ھۇ دەپ يېڭىلاپ، پۇختىلاپ بېرەرمىز.

مويسىپىت كىشى ئەنە شۇنداق سۆزلىگەچ، ئۇلارنى دەل ـ دەرەخلىك ئارىسىدىكى بىر تاشلاندۇق ئۆيگە باشلاپ كەلدى. ئۆي ئۇزۇن مەزگىل ئادەم ئولتۇرمىغاچقا، تاملىرى شورىداپ ئىچىگە قومۇش ـ ئازغانلار ئۈنۈپ چىققانىدى، شۇنداقتىمۇ خېلىلا پۇختا كۆرۈنەتتى.

مويسىپىت كىشى كېتىپ بىردەمدىلا ئىككى يىگىت، ئىككى جۇۋاننى باشلاپ كەلدى ـ دە، مىرزا مەھمۇد بىلەن گۈلجەمىلە ئاغىچىغا «ئوغلۇم بىلەن كېلىنلىرىم» دەپ تونۇشتۇردى، ئۇلار بىرلىكتە قول ـ قولچە ئۆينى تازىلىدى ـ دە، يۈك ـ تاقلارنى يېشىپ ئۆينى بىر قۇر سەرەمجانلاشتۇردى.

سەھرانىڭ يېڭى مۇھىتىغا قىزىقىپ قالغان ئامانىسا دەرەخلەرنىڭ ئارىسىدا يىڭناغۇچ قوغلاپ يۈرەتتى. مويسىپىت كىشى ئوغۇل ـ كېلىنلىرى بىلەن مىرزا مەھمۇدنى ئۆيىگە تەكلىپ قىلىپ قويۇپ ئالدىن تەييارلىق قىلىش ئۈچۈن كېتىپ قېلىشتى.

— ئۆزلىرىنى شەھەردىن، مەئىشەتلىك تۇرمۇشتىن ئايرىپ مۇشۇنداق چەت سەھراغا باشلاپ چىقىپ جاپادا قويىدىغان بولدۇم، ئاغىچا، — دېدى مىرزا مەھمۇد ئايالىغا كۆڭۈل قويۇپ.

— ئۇنداق دەپ كەتمىسىلە، — دېدى گۈلجەمىلە ئاغىچا ئۆزىنى كۈلكىگە زورلاپ، — ھەممىدىن كۆڭۈلنىڭ خاتىرجەملىكى ئەۋزەل. مەن سىلىنىڭ پېشلىرىنى تۇتقاندىن بۇيان قىلچىلىك ئازار كۆرمىدىم، ھۆرمەتلەندىم،

تەڭقىسلىق، يوقسۇللۇقنىڭ، كۈنداشلىقنىڭ ئازابىنى تارتمىدىم، قىزغىن مۇھەببەتكە نائىل بولۇپ كەلدىم، خاتىرجەم بولسىلىكى، سىلى نەگە باشلىسىلا، شۇ يەرگە بېرىشقا تەييارمەن، مىرزا.

— كۆڭۈل ئايىغانلىقلىرى ئۈچۈن رەھمەت، — دېدى مىرزا مەھمۇد رازىمەنلىك بىلەن باش لىڭشىتىپ، — ئەمما سىلىگە بىر گەپنى تاپىلاپ قوياي، ئەسلىرىدە مەھكەم تۇتسىلا، ئاغىچا، بۈگۈندىن باشلاپ، مەن مىرزا مەھمۇد ئەمەس. بۇ يۇرتتىكىلەر ئۈچۈن بىزنىڭ ئىلگىرىكى نام ـ ئاتىقىمىز پۈتۈنلەي يوقالغان. ھېچكىمگە ئاشكارىلىمىغايلا، بۇنىڭدىن كېيىن مېنى مىرزا دەپ چاقىرمىسىلا.

— ئەمىسە نېمە دەپ چاقىرىمەن؟ — سورىدى گۈلجەمىلە ئاغىچا گاڭگىرىغان ھالدا.

— بۈگۈندىن باشلاپ مېنىڭ ئىسمىم مەھمۇد ئوتۇنچى، يات كىشىلەر سوراپ قالسا، ئاتا ـ بوۋىلىرىمىزنىڭ كەسپى ئوتۇنچىلىق ئىدى دەپ جاۋاب بەرسىلە، مەنمۇ ئانچە ـ مۇنچە قۇرۇغان توغراق شاخلىرىنى كېسىپ، ئوتۇن ئېتىپ ئەتراپتىكى بازارلارغا ئاپىرىپ ساتىمەن. بىز بۇ يۇرتقا ھەقىقىي يەرلىشىش ئۈچۈن، مۇشۇ يۇرت كىشىلىرىگە ئوخشاش ئاددىي ياشىشىمىز كېرەك.

گۈلجەمىلە ئاغىچا ماقۇللۇقىنى بىلدۈرۈپ باش لىڭشىتتى.

11. «موللا قىز»

مىرزا مەھمۇد بىر تۆگىگە لىق كىتاب ئارتىپ كەلگەنىدى. ئۇ ياردەملەشكىلى كەلگەن بىر نەچچە ياغاچچى يىگىت بىلەن بىللە ئۆيلەرنى پۇختىلاپ رېمونت قىلىنىۋالغاندىن باشقا، قازناق ئۆيگە ياغاچ، شاللاردىن تام بويلىتىپ ئاددىي بىر كىتابدان ياسىدى ـ دە، كىتابلارنى رەتلىك تىزىپ، ئۈستىنى پەردە بىلەن يېپىپ قويدى.

خىلۋەت سەھرادىكى تۇرمۇشقا ئامانىسا تېزلا كۆنۈپ كەتتى ۋە خېلى كۆپ دوست تېپىۋالدى. ئۇنىڭ دوستلىرى ئارىسىدا ئۆزىدىن چوڭ بالىلارمۇ، تەڭتۇشلىرىمۇ ۋە ئۆزىدىن كىچىك بالىلارمۇ بار ئىدى. بىر كۈنى ئۇيۇندىن زېرىككەن ئامانىسا قازناق ئۆيدىكى كىتابداندىن «مىڭ بىر كېچە» نى ئېلىپ چىقىپ دوستلىرىغا ئوقۇپ بەردى. كىتابتا تەسۋىرلەنگەن ئاجايىپ ـ غارايىپ ۋەقەلەر، گۈزەل شېئىرىي نەزمىلەر، ياخشىلىق، ۋاپادارلىق، دوستلۇق، باتۇرلۇق ھەققىدىكى ھېكايىلەر، ساددا، ئاق كۆڭۈل ساۋاتسىز سەھرا بالىلىرىغا تولىمۇ يېڭىلىق بولۇپ تۇيۇلۇپ، ئۆزىگە رام قىلىۋالدى. شۇنىڭدىن كېيىن، بالىلارنىڭ نەزىرىدە ئامانىسانىڭ ھۆرمىتى باشقىچە ئاشتى. بالىلارمۇ بۇرۇنقىدەك ئويۇنغىلا بېرىلىپ كەتمەي ئامانىسادىن كىتاب ئوقۇپ بېرىشنى ئۆتۈنەتتى. ئامانىسامۇ دوستلىرىغا يالغۇز كىتاب ئوقۇپ بېرىش بىلەنلا چەكلىنىپ قالمىدى، يەنە

ئۇلارغا خەت يېزىشنى ئۆگىتىپ ساۋاتىنى چىقىرىشقا كىرىشتى. ئامانىسانىڭ بۇ ئىشى تېزدىنلا بۇ خىلۋەت يۇرتقا پۇر كەتتى ۋە ئۇ چوڭ ـ كىچىكلەرنىڭ ئاغزىدا «موللا قىز» دەپ تەرىپلەندى.

ئامانىسا دادىسىغا ئوقۇغۇچى، دوستلىرىغا ئۇستاز ئىدى. مەھمۇد ئاكا ئامانىساغا شېئىرىيەت، مۇزىكا ئىلمىدىن ساۋاق بېرىشنى بىر كۈنمۇ توختىتىپ قويمىدى. ئاتا ـ بالا بىرلىكتە لۇتفى، نەۋائى، فۇزۇلى، جامى، شىرازى، قىدىرخان، ئايازى قاتارلىق مەشھۇر شائىرلارنىڭ شېئىرلىرىنى مۇقام كۈيلىرىگە سالاتتى ياكى يېڭىدىن ئاھاڭ ئىشلەيتتى، مۇقام كۈيلىرىنى رەتلەيتتى. ئۇلار ساتار بىلەن قالۇننى تەڭكەش قىلىپ مۇقام ئورۇندىسا، بۇ ئاددىي كۆلبىسى مۇقامغا مەستانە بولغۇچى يۇرتداشلىرى بىلەن تولۇپ كېتەتتى ـ دە، ئاخىردا بۇ تەبىئىي يىغىلىش مەشرەپ بىلەن ئاخىرلىشاتتى. بۇ يۇرت خەلقى مەشرەپ، مۇقام، ناخشا ـ سازغا شۇنچىلىك ھېرىسمەن ئىدىكى، بىرەر باھانە ـ سەۋەب بىلەن مەشرەپ ـ بەزمە ئويۇشتۇرۇشقا ئاران تۇراتتى، ئۇنىڭغا ئەلۋەتتە، بۇ مەشرەپ ـ بەزمىلەر مەھمۇد ئاكا بىلەن ئامانىسا ئىشتىراك قىلماي ھەرگىزمۇ قىزىمايتتى.

ئامانىسانىڭ شېئىر يېزىش، مۇزىكا ـ مۇقام ئورۇنداش ماھارىتى بارا ـ بارا پىشىپ يېتىلىۋاتاتتى. مەھمۇد ئاكا ئامانىسانىڭ يازغان شېئىرلىرىنى پات ـ پات كۆرۈپ، پىكىر بېرىپ تۇراتتى، ئۇنىڭغا شېئىر ۋە شائىر ھەققىدە چوڭقۇر مەنىلىك مۇلاھىزىلەرنى قىلىپ بېرەتتى.

— شائىر بىرنەچچە خىل بولىدۇ، — دەيتتى مەھمۇد

ئاكا ئامانىسانىڭ يېڭى يازغان شېئىرلىرىنى كۆرۈپ بولغاندىن كېيىن مۇلاھىزىلىرىنى چۈشەندۈرۈپ، — بىرىنچى خىلى، مەرىپەت ئىلھامى بىلەن قەلبىنى نۇرلاندۇرغان بولۇپ، باشقىلارنىڭ ماختىشىنى ھاجەت قىلمايدۇ. ئۇلارنىڭ ئىشى ھەمىشە مەنە خەزىنىلىرىدىن گۆھەر قېزىش، ئەل پەيزى ئۈچۈن شېئىر يېزىشتۇر. ئۇلارنىڭ شېئىرلىرى تولىمۇ يېقىملىق بولۇپ دىللارنى ئۆزىگە ئىختىيارسىز تارتىدۇ ... بۇ خىلدىكى شائىرلار، شېئىرنى ھەرگىز شۆھرەت ئۈچۈن يازمايدۇ. يەنە بىر خىلدىكى شائىرلار ھەقىقەت مىسرالىرىغا مەجازى ئارىلاشتۇرۇپ يازىدۇ ... بۇلارنىڭ شېئىرلىرىدا مەجازى غالىب كېلىدۇ. شۇنداقلا بۇ خىل شەكىلگە ئامراق كىشىلەرمۇ بار. يۇقىرىقىدىن باشقا يەنە بىر خىل شائىرلارمۇ باركى، ئۇلار پەقەت «شېئىر» نى يازالىغانلىقى ئۈچۈنلا خۇرسەن، يازغانلىرىدىن رازىمەندۇر. ئۇنداقلار مىڭ مۇشەققەتتە بىر بېيىتنى قۇراشتۇرىدۇ - دە، شائىرلىق غوۋغاسىنى پەلەكتىن ئاشۇرۇۋېتىدۇ. ئەمما، بۇنداقلارنىڭ سۆزلىرىدە نەدىمۇ ھەقىقەت نۇرى چاقنىسۇن؟ نەدىمۇ مەرىپەت بوستانلىرىنىڭ گۇللىرى بولسۇن؟ شېئىرلىرىدە نە زوق، نە ئىشق ئوتىدىن ھارارەت بولسۇن؟

مەھمۇد ئاكا ئامانىسا ۋايىغا يەتكۈزۈپ ئورۇندىغان بىرەر مۇقام كۈيلىرىنى ئاڭلىغىنىدا يەنە شۇنداق نەسىھەتلەرنى قىلاتتى:

— سازەندىلەر شادلىق يەتكۈزگۈچى، ناخشىچىلار غەمنى كەتكۈزگۈچىدۇر. ھال[1] ئەھلى بولسا ھەر

[1] ھال — ئىشق.

ئىككىسىگە جانلىرىنى پىدا قىلىدۇ. ماھىر سازەندىنىڭ ساز نەغمىسىگە ئاڭلىغۇچىنىڭ ھاياتى پىدا بولسا نېمە غەم. چۈنكى، كۆڭۈل - جان خۇش ئاۋازدىن قۇۋۋەتلىنىدۇ. خۇش ئاۋاز ناخشىچىنىڭ ناخشىسى دەردمەنلەر قەلبىدىكى ئوتنى ئۆلغايتىدۇ ... ئەگەر ھەرقانداق سازەندە سازنى ناھايىتى كۈچلۈك دەرد ئىلكىدە چالسا، دەردتىن زەخمىناك بولغان يۈرەككە بەكرەك تېگىدۇ. گۈزەل ناخشىچىنىڭ ئاغزىدىن چىققان ئاۋاز ھال ئەھلىنىڭ كۆيگەن باغرىدىن ئىس چىقىرىۋېتىدۇ. سازەندىنىڭ مۆجىزى مۇلايىم، ئۆزى ئەقىللىق بولسا، تاش يۈرەك ئادەمنىڭمۇ باغرىنى ئېرىتىۋېتەلەيدۇ.

ئامانىسا دادىسىنىڭ بۇ ئۆگەتكەنلىرىنى كۆڭۈل قويۇپ ئاڭلايتتى، ھەربىر جۈملە سۆزنى يۈرىكىگە نەقىش قىلىپ ئويۇشقا تىرىشاتتى.

بۇ يۇرتتا بىر - ئىككى يىل ئاستانىگە بېرىپ مەكتەپ تەربىيىسى كۆرگەن زور ئەخمەت ئىسىملىك بىر بالا بار ئىدى. ئۇ ئۆزىنىڭ خەت يازالايدىغانلىقى، كىتاب ئوقۇيالايدىغانلىقىدىن ماختىنىپ باشقا بالىلارنى كۆزگە ئىلمايتتى ۋە ھەدېسىلا چاتاق چىقىرىپ، ماجىرا تېرىپ، باشقا بالىلارنى بوزەك ئېتىپ، ئازار بېرەتتى. شۇڭلاشقا، بالىلار ئۇنىڭ زورلۇق - زومبۇلۇقىغا چىدىماي «زور ئەخمەت» دەپ ئاتايتتى. ئامانىسانىڭ «موللا قىز» دېگەن نامى يۇرت ئىچىگە تارىلىپ، بارلىق چوڭ - كىچىك بالىلار ئامانىسانى ئۇستاز تۇتۇپ خەت ئۆگىنىشكە كىرىشكەندىن كېيىن، زور ئەخمەتنىڭ ئىچى ئاداپ، ھەسەتخورلۇقى تۇتاتتى - دە، پات - پات ئامانىسا بالىلارغا ساۋاق

بىرىۋاتقاندا پەيدا بولۇپ، ھەرخىل بەتقىلىق سۆز ـ ھەرىكەتلەر بىلەن ئۆگىنىش تەرتىپىنى قالايمىقانلاشتۇرۇۋېتەتتى. بۇنىڭغا ئامانىسامۇ، باشقا بالىلارمۇ ئامال قىلالمايتتى.

بىر كۈنى، ئامانىسا دوستلىرىغا ھېساب ئىلمىدىن دەرس سۆزلەپ بېرىۋاتاتتى، ھېلىقى زور ئەخمەت دېگەن بالا ئاسماندىن چۈشكەندەكلا پەيدا بولدى ـ دە، قوينىغا سېلىۋالغان بىر پارچە قاتلاقلىق قەغەزنى ئامانىساغا ئۇزىتىپ تۇرۇپ:

— ئاڭلىسام موللا قىزنىڭ خېتىنى ئۈزىدەكلا چىرايلىق دەپ ئاڭلىدىم. مۇشۇ بىر پارچە قەغەزگە خەت يېزىپ راست ـ يالغانلىقىنى ئىسپاتلاپ بەرگەن بولسا، — دەپ تۇرۇۋالدى.

ئۇنىڭغا خەت يېزىپ بەرمەي قۇتۇلالمايدىغانلىقىغا كۆزى يەتكەن ئامانىسا ئىككىلەنمەيلا قەغەزنى قولىغا ئالدى ـ دە، سىياھدان، قەلەمنى ئەپچىقىپ، شۇ مەيداندىلا نەۋائىي ھەزرەتلىرىنىڭ تۆۋەندىكى ئىككى جۈملە ھېكمەتلىك سۆزىنى چىرايلىق قىلىپ يازدى:

«نامەرد قانداق بىمەنە گەپلەرنى ئېيتمايدۇ؟ توخۇ قانداق نىجاسەتلەرنى يېمەيدۇ؟ ياخشىلارنىڭ ھۈنىرى سۆزىنىڭ مەنىسىدە، بوزچىلارنىڭ ھۈنىرى توقۇغان ماتاسىدا، چاكىنا ـ پەس ئادەم ماختانغىنى بىلەن بۈيۈك بولالماس، ئۆچكە يۇگۇرگىنى بىلەن كىيىك بولالماس.»

ئامانىسانىڭ چۆرىسىگە ئولاشقان بالىلار بۇ سۆزلەرنى ئوقۇپ پىخىلداپ كۈلۈشكە باشلىدى. ئامانىسا خەتنى يېزىپ بولۇپ، بىر چەتتە تەكەببۇرلۇق بىلەن گىدىيىپ تۇرغان زور

ئەخمەتكە تەڭلىدى.

— مەڭ، زور ئەخمەت ئاكا، يازغان خېتىمدە نۇقسان بولسا، كۆرسىتىپ بەرگەيسىز.

زور ئەخمەت ئامانىسانىڭ قولىدىن قەغەزنى ئېلىپ خەتكە شۇنداقلا كۆز يۈگۈرتتى، خىجىللىق ۋە نومۇستىن چىرايى ئالا ـ پاساق بولۇپ كەتتى ـ دە، لام ـ جىم دېيەلمەي كېتىپ قالدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇ يۇرتتىكى بالىلارنى بوزەك قىلمايدىغان، ئامانىسانىڭ دەرس تەرتىپىنىمۇ بۇزۇۋەتمەيدىغان، ئەدەپلىك يۈرۈيدىغان بولدى. ئۇ مۇشتۇمدەك «موللا قىز» نىڭ ئىستېداتىغا ھەقىقەتەن قول قويغانىدى.

12. ئايدىڭدىكى مۇقام ساداسى

مىلادىيە 1540 ـ يىلى كۈز.

ياقۇتتەك سۈزۈك ئاسمان گۈمبىزىدىكى تولۇن ئاي بۇ خىلۋەت سەھراغا تويماي قاراپ سېھىرلىك ئالتۇن نۇرلىرىنى سېخىيلىق بىلەن تۆكەتتى، ئاپئاق ئايدىڭدا خېلى يىراقتىكى نەرسىلەرنى ئېنىق ئىلغا قىلغىلى بولاتتى. ئاددىيغىنا يېپىلغان پېشايۋان ئاستىدىكى سۇپىدا ئامانىسا قالۇن بىلەن مۇقام ئورۇنداۋاتاتتى. مەھمۇد ئاكا چاي ئىچكەچ كۆزلىرىنى يېرىم يۇمغىنىچە مۇقام كۈيلىرىگە ئەسىر بولۇپ مۈگدىنىپ ئولتۇراتتى. شۇ تۇرقىدا ئاتا ـ بالا ئىككىسىنىڭ مەڭزىدە گۈل بەرگىدىكى شەبنەمدەك ياش تامچىلىرى يالتىرايتتى. ئامانىسا يىغىدىن ئۆزىنى ئاران تۇتۇپ تۇرغان بولۇپ، ئاۋازى تىترەيتتى.

ئامانىسا ناخشىنى ئوقۇپ بولۇپ بۇقۇلداپ يىغلىۋەتتى.

— يىغلىماڭ، قىزىم، بالاغا سەۋر، قازاغا رىزا دەپتىكەن ئاتا ـ بوۋىلار، مەرھۇم ئانىڭىزنىڭ روھى قورۇنۇپ قالمىسۇن، — مەھمۇد ئاكا ئامانىساغا تەسەللى بەرگىنى بىلەن ئەمما تاراملاپ تۆكۈلۈۋاتقان كۆز يېشىنى توختىتىۋېلىشقا قۇربى يەتمەيۋاتاتتى.

ھەئە، گۈلجەمىلە ئاغىچا قازا قىلىپ كەتكەن بىر يىلدىن بېرى ئاتا ـ بالا ئىككىسى ئۆزلىرىگە كۆپرەك

مۇقامدىن تەسەللى ئىزدىشەتتىيۇ، ئەمما مۇڭلۇق مۇقام كۈيلىرىدىن ھەسرەتلىك ئەسلىمىلىرى قوزغىلىپ، پىغان ئىلكىدە كۆز يېشى قىلىشاتتى. ئۇلار جۇدالىق دەردىنى ئۇنتۇيالمايۋاتاتتى. شۇڭلاشقىمۇ، ئامانىسا ئىمكان بار ئۆزىنى مۇقام ئېيتىشقا، شېئىر يېزىشقا زورلايتتى. ئۇ راسا يىغلاپ ئىچ قارىنىنى بوشىتىۋالغاندىن كېيىن يەنە ئىختىيارسىز مۇقام ئېيتىشقا كىرىشەتتى.

— قېنى، قىزىم، مۇقامنى داۋاملاشتۇرۇڭ، — دېدى مەھمۇد ئاكا ئەمدىلا يىغىدىن توختىغان ئامانىساغا قاراپ، — مۇقام جۇدالىقنىڭ، دەرد ـ ئەلەمنىڭ شىپاسىدۇر، ھەزرىتى قىدىرخان ئۇستازنىڭ مۇقام ھەققىدىكى ھېلىقى شېئىرى ئېسىڭىزدىمۇ، قىزىم؟

— ئېسىمدە، ئاتا، — دېدى ئامانىسا تاشاي ـ تاشاي دەپ تۇرغان كۆز ياشلىرىنى سىڭدۇرۇۋېتىشكە تىرىشىپ ئۇ شېئىرنى پەس ئاۋازدا دېكلاماتسىيە قىلدى:

مۇقام جاھاندا تاڭنىڭ ساباسى،
جانانغا جانكى قالۇن ساداسى.
ھېچ تەڭ كېلەلمەس بۇلبۇل ناۋاسى،
ئالەمدە يوقكى بۇنىڭ باھاسى.

— ماشائاللا[1]، قىزىم، — دېدى مەھمۇد ئاكا رازىمەنلىك بىلەن، — ئول زاتى مۇبارەك بىلەن كۆرۈشمىگىلى ئۇزۇن زامانلار بوپتۇ، يارانقان ئىگەم ئەزىز تېنىنى ساق قىلغاي ئىلاھىم، — ئۇ ئامانىساغا قاراپ

① ماشائاللا — كۆز تەگمىسۇن.

مۇراجىئەت قىلدى، — قىدىرخان ئۇستازنىڭ شېئىرلىرىنى سالغان مۇقام كۈيلىرىدىن بىرىنى ئېيتىڭا، قىزىم.

ئامانىنسا گەپ - سۆز قىلمايلا قولىغا تەمبۇرنى ئېلىپ پولات تارىغا ناخۇن ئۇرۇشقا باشلىدى:

ھەشتارىمىز قىلسا خەندان دىيارىمىزنىڭ بوستانىدا،
قۇزغۇن ئۆلۈپ، بۇلبۇل كۈلەر نەغمە - مەشرەپ داستانىدا.

ئون ئىككى چوڭ تولۇن ئايدەك دىل رىشتىگە مەشئەل ياقار،
ئۇنىڭ ئەمەس، بۇنىڭ ئەمەس يوقسۇللارنىڭ بوستانىدا.

ئامانىنسا ناخشىنى ئەمدى باشلاپ تۇرۇشىغا، ھويلا دەرۋازىسىنىڭ زەنجىرى يەڭگىل شاراقشىدى. ئامانىنسا دەرھال ناخشىدىن توختىدى. دەرۋازا زەنجىرى يەنە شاراقشىدى. ئامانىنسا مەھمۇد ئاكىغا سۈڭدىشىپ دېگۈدەك دەرۋازىغا يۈگۈردى.

دەرۋازا تۈۋىدە ئاتلىق ئۈچ كىشى تۇراتتى. ئۇلارنىڭ بىرسى ئوتتۇز ياشلارغا يېقىنلىشىپ قالغان ياش يىگىت بولۇپ، قالغان ئىككىسىدىن بىرسى ئوتتۇرا ياشلىق، يەنە بىرسى ئاتمىش ياشلاردىن ھالقىغان مويسىپىت كىشى ئىدى. ياش يىگىت بەگزادىلەرچە كىيىنىۋالغان بولۇپ، قالغان ئىككىسىنىڭ كىيىنىشىگە قاراپلا مۇلازىم - خىزمەتكار ئىكەنلىكىنى بىلىۋالماق تەس ئەمەس ئىدى. ھەر ئۈچىلىسىنىڭ يانلىرىغا قىلىچ، بويۇنلىرىغا ئوقيا ئېسىقلىق ئىدى.

غۇنچە بوي، يۇمىلاق يۈز، چوڭ كۆزلۈك، چىشلىرى

گۆرۈچتەك ئۇششاق ھەم زىچ، قاش - كىرپىكلىرى تۆكۈلۈپ تۇرىدىغان، سۇمبۇل چاچلىرىنى قىرىق تال قىلىپ ئۆرۈۋالغان پەرى سىياق ئامانىنسانى كۆرۈپ ياش يىگىتنىڭ كۆزلىرى چاقناپ كەتتى.

— بىز يولدىن ئېزىپ قالغان يولۇچىلارمىز، — دېدى مويسىپىتراق كىشى مەھمۇد ئاكىنىڭ گۇمانسىراپ تۇرغان كۆزلىرىدىن ئۆزىنى ئەپقېچىپ تۇرۇپ ئەدەپ بىلەن سۆزلەپ، — بەگزادىمىز بەك ئۇسساپ كەتتى، بىرەر پىيالە ئۇسسۇزلۇق بېرەرمىكىن دەپ ئۆزلىرىنى مالال قىلىۋېدۇق.

— ئانار شەربىتىدىن بولسا ئەپچىققىن، قىزىم، — دېدى مەھمۇد ئاكا ئامانىنساغا قاراپ.

ئامانىنسا ئۆيگە يۈگۈرۈپ كىرىپ، ھايال بولماي بىر پىيالە ئانار شەربىتىنى ئېلىپ چىقتى.

بەگزادە سۈپەت يىگىت پىيالىدىكى ئانار شەربىتىنى گۈپۈلدىتىپ بىر كۆتۈرۈپلا ئىچىۋەتتى - دە، قۇرۇق پىيالىنى ئامانىنساغا تەڭلەپ تۇرۇپ دېدى:

— ئانار شەربىتىدىن يەنە بىر پىيالە ئىلتىپات قىلغان بولسىلا، بۇ ئىككى ھەمراھىممۇ ئۇسساپ كەتكەنىدى.

يىگىتنىڭ ئانار شەربىتىنى ئاۋۋال مويسىپىت كىشىگە تەڭلىمەي تۇرۇپ ئۆزى ئىچىۋالغان ئىنساپسىزلىقىدىن رەنجىگەن ئامانىنسا گەپ - سۆز قىلمايلا قۇرۇق پىيالىنى ئېلىپ كەينىگە ياندى - دە، ئاچچىق ئاناردىن ئىككىنى تاللاپ سىقتى.

يىگىت ئامانىنسانىڭ قولىدىن پىيالىنى ئېلىپ يەنە بىر ئوتلىدى - دە، ئاچچىق ئانار شەربىتىدىن چىرايى پۈرۈشۈپ كەتتى. يىگىتنىڭ چىرايىغا قاراپ ئامانىنسا پىخىلداپ

كۇلۇۋەتتى.

— باشتا تاتلىق ئانارشەربىتىدىن ئەپچىقىپتىكەنلا، ئەمدى ئەجەب ئاچچىق ئانار شەربىتىدىن ئەپچىقىپلىغۇ، خان قىز؟— دېدى يىگىت كۆڭلىدىكىنى يوشۇرمايلا.

— مەن ئانارنى تاتلىقمۇ، ئاچچىقمۇ دەپ تاللاپ ئولتۇرمايلا سىقىۋەرگەنىدىم. بەلكىم مېھماننىڭ ئاچ كۆزلۈكىدىن نىيىتى بۇزۇلغان بولسا قولۇمغا ئاچچىق ئانار چىقىپ قالغان چېغى.

ئامانىنسانىڭ چاقماقتەك جاۋابى يىگىتنى ئوڭايسىز ئەھۋالغا چۈشۈرۈپ قويدى.

شۇ ئارىدا مەھمۇد ئاكا بىلەن مويسىپىت كىشى بىر - بىرىگە بىرقانچە قېتىم تىكىلىپ قارىشىۋالدى. «ئەجەب تونۇش چىرايغۇ بۇ، نەدە كۆرگەن بولغىيتىم؟» دەپ ئويلايتتى ھەرئىككىلىسى ئىچىدە ئالالماي.

— بايام مۇقام ئورۇندىغان قىزىمىز مۇشۇمۇ؟ — سورىدى مويسىپىت كىشى مەھمۇد ئاكىغا قاراپ ئېھتىياتچانلىق بىلەن.

— شۇنداق، — دېدى مەھمۇد ئاكا بىرخىل پەخىرلىك تۇيغۇدا.

يات كىشىلەرنىڭ ئاغزىدىن مۇقامنىڭ تەرىپىنى ئاڭلىسا ياكى باشقىلارنىڭ مۇقامغا زوقمەنلىكىنى بىلسە، مەھمۇد ئاكا بۆلەكچىلا روھلىنىپ كېتەتتى. ھازىرمۇ ئۇ قىزى ئورۇندىغان مۇقامنى بۇ ناتونۇش مېھمانلارنىڭ يولدا كېتىۋېتىپ تىڭشىغانلىقىنى، مېھمانلارنىڭ مۇقام ئاڭلاشقا زوقى بارلىقىنى ھېس قىلىپ، ۋۇجۇدىنى قاپلىغان بايامقى گۇماني تۇيغۇلاردىن خالاس بولدى ۋە مەردلىك،

مېھماندوستلۇق تەبىئىتى غالىب كېلىپ:

— قېنى، ئۆيگە كىرىپ بىرەر پىيالىدىن چاي ئىچىپ مېڭىشسىلا، مېھمانلار، — دەۋەتتى.

مېھمانلار مەھمۇد ئاكىنىڭ مۇشۇنداق دېيىشىنى كۈتۈپ تۇرغاندەك تەكەللۇپسىزلا ھويلىغا كىردى - دە، سۇپىدىن ئورۇن ئېلىشتى.

تامغا ئېسىپ قويۇلغان تەمبۇر، قالۇن، ساتار، دۇتتار، داپ قاتارلىق سازلار مېھمانلارنىڭ ئالاھىدە دىققىتىنى قوزغىدى. سازلارغا قاراپ مويسىپىت مېھماننىڭ ئېسىگە بىر ئىش غۇۋۋا - شىرە كەلگەندەك بولدى - دە، مەھمۇد ئاكىغا تېخىمۇ سىنچىلاپ قاراشقا باشلىدى.

ئامانىنسا مېھمانلارنىڭ ئالدىغا داستىخان سېلىپ بىر پەتنۇستا نان ۋە ھەربىر مېھماننىڭ ئالدىغا بىر چىنىدىن قېتىق ئەپچىقتى. ئۇنىڭغىچە مەھمۇد ئاكا بىر قوغۇن بىلەن بىر تاۋۇزنى ئەپچىقىپ داستىخاندىلا تىلىشقا باشلىدى.

— قېنى، ئاددىي بولسىمۇ داستىخانغا بېقىشسىلا، مېھمانلار، - دېدى مەھمۇد ئاكا.

مېھمانلارنىڭ داستىخاندىكى مەزەلەرگە ئانچە ئىشتىھاسى يوقتەك قىلاتتى. مېھمان يىگىت بىردە ئامانىنساغا، بىردە تامدا ئېسىقلىق تۇرغان سازلارغا قارايتتى، يۈرىكىنىڭ بىر يەرلىرىدىن ئېتىلىپ چىققان تەقەززالىقىنى يوشۇرۇپ، ئاغزىنىڭ ئۇچىغا كېلىپ قالغان گەپنى دېيىشتىن ئۆزىنى ئاران - ئاران بېسىپ تۇراتتى، مويسىپىت ھەمراھىغا «ئۆزلىرى بىر ئامال قىلسىلا» دېگەندەك قىلىپ، يوشۇرۇن كۆز ئىشارىسى قىلاتتى.

— ئەگەر مالال كەلمىسە، قىزىمىز بىزگە بىرەر پەدە

مۇقام ئورۇنداپ بەرگەن بولسا، — دېدى مويسىپىت مېھمان مەھمۇد ئاكىغا قاراپ ئۆتۈنۈش ئاھاڭىدا.

— بولىدۇ، — دېدى مەھمۇد ئاكا ۋە ئۆيگە كىرىپ كەتكەن ئامانىنسانى تۇۋلىدى، — ئامانىنسا، ھويلىغا چىقىپ مېھمانلارغا بىر پەدە مۇقام ئورۇنداپ بېرىڭ، قىزىم.

«ئامانىنسا» دېگەن ئىسمنى ئاڭلاپلا مويسىپىت مېھماننىڭ كۆزى پاللىدە چاقناپ كەتتى، مەھمۇد ئاكىغا قايتىدىن سىنچىلاپ قارىدى، «شۇ، دەل ئۆزى شۇ . . . » دېدى ئىختىيارسىز ئۆز - ئۆزىگە پىچىرلاپ. ئۇنىڭغىچە ئامانىنسا ئۆيدىن چىقتى - دە، تەمبۇرنى قولىغا ئېلىپ «پەنجىگاھ» مۇقامىغا چېلىشقا باشلىدى.

ھەر كىشىكىم تاپسا دەۋران ئىچرە جاھۇ - ئېتىبار،
كىم ئۇنىڭ زاتىدە بىدادۇ سىتەم بولغاي قىلىق.
ياخشىلىق گەر قىلماسا، بارى يامانلىق قىلماسۇن،
كىم يامانلىق قىلماسا قىلغانچە بار ئۇل ياخشىلىق.

يەشمىسى:

(بەزىلەر بۇ زاماندا مەنسەپ ۋە ئابرۇيغا ئىگە بولسا، باشقىلارغا زۇلۇم سېلىشنى ئادەت قىلىدۇ. ئەگەر ياخشىلىق قىلمىسا، يامانلىقمۇ قىلمىسۇن، يامانلىق قىلماسلىقنىڭ ئۆزى ياخشىلىق قىلغانغا باراۋەردۇر.)

ئامانىنسا پەنجىگاھ مۇقامىنىڭ داستان قىسمىدىن بىر پەدە چالغاندىن كېيىن، مەشرەپ قىسمىغا پەدە يۆتكەپ ناخشا باشلىدى. مېھمانلار مۇقامنىڭ سېھرىلىك كۈيلىرىگە

مەستانە بولۇپ قېتىپ قالغانىدى.

ساڭا يۈز شۈكۈر يارەب، بىزگە ئادىل پادىشاھ قىلدىڭ،
فەقىر، مىسكىنغىنا ئول ئابدۇرېشىدخاننى فاناھ قىلدىڭ.
نەفسى، كېچە - كۈندۈز دۇئا قىل تەڭرى تەقدىسقە،
كى شاھىڭ ھەققىدە قىلماي دۇئا، قاتتىغ گۇناھ قىلدىڭ.

يەشمىسى:

(خۇدا ساڭا يۈز شۈكرى، بىزگە ئادىل پادىشاھ بەردىڭ، پېقىر - مىسكىنگە ئابدۇرېشىدخاننى پاناھ قىلدىڭ.

ئەي نەفسە، ئۇلۇغ تەڭرىگە كېچە - كۈندۈز دۇئا قىلغىن، ئەگەر شاھ ھەققىدە دۇئا قىلمىساڭ، قاتتىق گۇناھ قىلغان بولىسەن.)

ئامانىنسا مۇقام ئوقۇشتىن توختىشىغا مېھمان يىگىت ھاياجىنىنى باسالماي ئالدىراپ سورىدى:

— ماشائاللا، خانقىز مۇقام ئورۇنداشتا ھەقىقەتەن كامالەتكە يېتىپتۇ. بىراق، بىر گەپنى سورىسام بولارمۇ، نەفسە دېگەن شائىر كىم؟ سىز بۇ غەزەلنى نەدىن ئۆگەنگەن؟

ئامانىنسا مېھمان يىگىتنىڭ سوئالىغا بەخىرامانلا جاۋاب بەردى:

— مېنىڭ نامى ئانچە مەشھۇر بولمىغان شائىرلارنىڭ شېئىرلىرىنى ئوقۇشقا زوقۇم يوق. ئادەتتە ئۇستاز مەۋلانە

ئەلشىر نەۋائى، لۇتپى، فۇزۇلى ۋە ئۇستاز قىدىرخان، ئاياز بىلاردىن باشقىلارنىڭ شېئىرلىرىنى ئوقۇمايمەن. بۇ غەزەل ئۆزۈمنىڭ، نەفسە مېنىڭ تەخەللۇسۇم.

مېھمان يىگىت ئانچە ئىشەنمىگەن تەرىزدە سورىدى:

— ئەدەبسىزلىك بولسىمۇ سوراپ باقاي، خانقىز بۇ يىل قانچە ياشقا كىردىلىكىن؟

زېرەك ئامانىسا كۆرۈنۈشتىن بىر ئاز تەكەببۇرلۇقى چىقىپ تۇرىدىغان مېھمان يىگىتنىڭ ئۆزىنىڭ شېئىر يازغانلىقىغا ئىشەنمەي زىغىرلاپ سوراۋاتقانلىقىنى ھېس قىلدى ـ دە، غۇژژىدە ئاچچىقى كەلدى.

— بۇ يىل ئون تۆت ياشقا كىردىم، — دېدى ئۇ چىرايلىق بادام قاپاقلىرىنى سۈزۈپ، — مېھمان مېنىڭ بۇ شېئىرنى يازغانلىقىمغا ئىشەنمەيۋاتسا كېرەك، ئەتىمالىم. بىر رىسالىدە ئۇستاز ھەزرىتى ئەلشىر نەۋائىنىڭ يەتتە ياش چېغىدىن باشلاپ شېئىر يېزىشقا كىرىشكەنلىكى شەرھلەنگەن. شۇنداق تۇرۇقلۇق مېنىڭ سەككىز يېشىمدىن باشلاپ شېئىر يېزىشقا كىرىشكەنلىكىم تەسەۋۋۇرغا سىغماسمۇ؟

مېھمان يىگىت ئامانىسانىڭ جاۋابىنى ئاڭلاپ لام ـ جىم دېمىدى.

ئامانىساغا قايىللىق بىلەن قاراپ ئولتۇرغان مويسىپىت مېھمان ياش ھەمراھىنىڭ تېخىچە گۇمانىي تۈيغۇدىن قۇتۇلالمايۋاتقانلىقىنى سېزىپ، ئامانىساغا مۇراجىئەت قىلدى:

— مۇمكىن بولسا قىزىمىز يازغان غەزەللىرىدىن بىرەر پارچە ئوقۇپ بەرگەن بولسا، ھەممەيلەن تەڭ زوق ئالغان

بولساق.

ئامانىسا ئانچە ئويلىنىپ ئولتۇرمايلا بىر پارچە غەزىلىنى ئاستا دېكلاماتسىيە قىلىشقا باشلىدى:

بۇلبۇلى شەيدا بولۇپ قونارغا گۈلشەن ئىستەرىم،
گۈل ئارا بۇلبۇل مەسەللىك شېرىن زەبان ئىستەرىم…

بىرئاز ئاچچىقى كەلگەن ئامانىسا شېئىرنى ئوقۇپ بولۇپ مېھمانلارغا تەتۈر قاراپ ئولتۇرۇۋالدى.

— پاساھەت، پاساھەت، — دېدى مېھمان يىگىت شېئىرنىڭ ھۆزۈرىدىن لەۋلىرىنى تامشىپ، — خانقىزنىڭ ھەقىقىي بىر ئىستېداات ئىگىسى ئىكەنلىكىگە ئەمدى ھەقىقىي ئىشەندىم. بىلمىدىم، خانقىزنىڭ مۇشۇ سورۇنىمىزدىكى بىرەر ئىشقا قارىتىپ ئىككى مىسرا شېئىر ئوقۇپ بېرىشكە زوقى بارمىكىن؟

ئۆزىگە كاندەك چاپلىشىۋالغان مېھمان يىگىتتىن زېرىككەن ئامانىسا بىر نەچچە دەقىقە ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن تۆۋەندىكى ئىككى مىسرا شېئىرنى ئوقۇدى:

يارەب، بۇ بەندە قىلدى ئەجەب سۈئىزەن مەڭا،
گويا بۇ ئۆيگە ئۇندى بۇ ئاخشام تىكەن مەڭا.

يەشمىسى:

(خۇدا بۇ بەندە ماڭا تولىمۇ گۇمانلىق كۆزدە قارىدى. گويا بۇ ئۆيدە بۈگۈن ئاخشام مەن ئۈچۈن بىر تىكەن ئۈندى).

ئامانىسا شېئىرنى ئوقۇپ بولۇشىغا مېھمان يىگىت

دەس ئورنىدىن تۇردى ـ دە، قول باغلاپ تەزىم قىلدى.

— خانقىز ھەقىقەتەنمۇ يېتىشكەن بىر شائىرە ئىكەن، بايام ئەدەپسىزلىك قىلغان بولسام كەچۈرگەي.

مېھمان يىگىتنىڭ ئەپۇسىنى ئاڭلاپ ئامانىنسانىڭ چېھرىگە قايتىدىن كۈلكە يۈگۈردى. مەھمۇد ئاكا قىزىغا پەخىرلىك تۈيغۇدا قاراپ قويدى.

باياتىن بېرى ئامانىنسا بىلەن ياش ھەمراھىنىڭ سۆھبىتىگە دەخلى يەتكۈزمەي، سىنچى كۆزلىرى بىلەن قاراپ تۇرغان مويسىپىت مېھمان قاقاقلاپ كۈلۈپ كەتتى ـ دە، ئامانىنساغا قاراپ سۆزلىدى:

— ھا ... ھا ... رەھمەت، رەھمەت، تازا جايىدا كەلتۈرۈپ بابلىدىڭىز، نەفسە قىزىم. يەتتە ـ سەككىز يىلدىن بېرى شېئىرىي ئىستېداتىڭىز يەنە باشقىچە ئىلگىرىلەپتۇ، — مويسىپىت كىشى ئەمدى مەھمۇد ئاكىغا قاراپ سۆزلىدى، — قىزىمىزنى ھەقىقەتەن ياخشى تەربىيىلەپسىز، مەۋلانە، — ئۇ مەھمۇد ئاكىنىڭ ئۆزىگە ئەجەبلىنىپ قاراۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ تۇرۇپ يەنە سورىدى، — مېنى راستىنلا تونۇيالمىدىڭىزمۇ، مەۋلانە. قاراڭ، بەكرەك قاراڭ، كۆزلىرىمگە قاراڭ، قەدىردان دوستۇم.

مەھمۇد ئاكا بىر نەچچە دەقىقە تىكىلىپ قاراپ تۇرۇپ قالدى ـ دە، تۇيۇقسىز ئورنىدىن چاچراپ تۇرۇپ، مويسىپىت مېھمانغا قۇچاقلىرىنى كەڭ يايغىنىچە ئېتىلدى.

— ھەزرىتى قىدىرخان ئۇستاز! ئاھ ئۇستازىم، بارمۇ سىلى. خۇدا كۆرۈشكىلى نېسىپ قىلىدىكەن ـ ھە، بەندىسىنى.

ئۇلار مەھكەم قۇچاقلاشتى. مەھمۇد ئاكىنىڭ كۆزلىرىدىن تاراملاپ ياش تۆكۈلەتتى. قىدىرخان ئۇستازنىڭ كۆزىدىن ئاققان ياشمۇ ئاپئاق ساقاللىرىنى ھۆللىۋەتكەنىدى. ئۇلارغا قاراپ ئىككى مېھمان ئەجەبلىنىپ تۇرۇپ قالدى.

دادىسىنىڭ «قىدىرخان ئۇستاز» دېگەن سۆزىنى ئاڭلاپ ئامانىنسانىڭ يىراق باللىق ئەسلىملىرى خىرە ـ شىرە كۆز ئالدىغا كېلىشكە باشلىدى. راست، ھېلىقى تۇنجى يازغان شېئىرلىرىنى كۆرگەن، مەكتەپتە شېئىرىيەت، مۇزىكا ئىلمىدىن دەرس ئۆتكەن، ئۆزىگە «نەفسە» دېگەن تەخەللۇسنى تەقدىم قىلغان، دادىسى داۋاملىق ئىسمىنى زىكرى قىلىپ ياد ئېتىپ تۇرغان سۆيۈملۈك ئۇستازى مۇشۇ ئەمەسمۇ؟ ئامانىنسانىڭ كۆزلىرىدىنمۇ ئىختىيارسىز ياش تۆكۈلدى.

— ماشائاللا قىزىم، — دېدى قىدىرخان ئۇستاز ئامانىنسانىڭ پېشانىسىدىن سۆيۈپ تۇرۇپ، — مېنىڭ تەسەۋۋۇرۇمدىكىدىنمۇ ياخشى تەربىيىلىنىپسىز.

قىدىرخان ئۇستاز ئەمدى باياتىن بېرى تەئەججۈپ ئىلكىدە قاراپ قالغان ياش ھەمراھىغا ھۆرمەت بىلەن باش ئېگىپ تۇرۇپ چۈشەنچە بەردى:

— مۆھتەرەم شاھىم، بۇ كىشى مەن سىلىگە نەچچە يىلدىن بېرى گېپىنى قىلىپ كېلىۋاتقان ۋە كۆپ دېرىكىنى قىلغان، ئۆز ۋاقتىدىكى خانلىق دىۋانخانىنىڭ باش مىرزىسى مەۋلانە مىرزا مەھمۇد بولىدۇ.

قىدىرخان ئۇستازنىڭ تونۇشتۇرۇشىنى ئاڭلاپ ياش يىگىت ئورنىدىن تۇرۇپ مەھمۇد ئاكىغا ھۆرمەت بىلدۈردى.

قىدىرخان ئۇستاز ئەمدى مەھمۇد ئاكىغا قاراپ سۆزلىدى:

— بۇ كىشى دۆلەت پاناھ شاھىمىز سۇلتان ئابدۇرېشىدخان ئالىيلىرى بولىدۇ. يېنىدا ئولتۇرغان بۇ كىشى ئوردا ياساۋۇللىرىنىڭ بېگى ئەكرەم سەردار بولىدۇ.

مەھمۇد ئاكا قىدىرخان ئۇستازنىڭ تونۇشتۇرۇشىنى ئاڭلاپ، ئالمان - تالمان سۇپىدىن پەسكە چۈشتى - دە، سۇلتان ئابدۇرېشىدخانغا قول باغلاپ يېرىم ئېگىلىپ ھۆرمەت سالىمى قىلدى:

— ياش سۇلتانىمىزنىڭ ئەزىز تېنى سالامەت بولغاي، باياتىن بېرى تونۇماي قىلغان ئەدەبسىزلىكىمىز ئۈچۈن كەچۈرگەيلا، سۇلتان ئالىيلىرى.

— تەكەللۇپ قىلمىسىلا، مەھمۇد ئۇستاز، — دېدى سۇلتان ئابدۇرېشىدخان كۈلۈپ تۇرۇپ، — كەلسىلە، ئورۇنلىرىغا كېلىپ ئولتۇرۇۋەرسىلە، قىدىرخان ئۇستاز دېگەندەك ئۆزلىرىنىڭ كۆپ دېرىكىنى قىلدىم. لېكىن، بۇنداق ھەم ھاۋالىق، ھەم خىلۋەت بىر يۇرتقا كېلىۋالغانلىقلىرى زىنھار خىيالىمىزغا كىرىپ چىقماپتۇ. ياراتقان ئىگەم بۇگۈن كۆرۈشۈشكە نېسىپ قىلدى مانا.

سۇلتان گېپىنى تۈگىتىپ ئامانىنساغا لاپپىدە بىرنى قارىۋالدى. ئامانىنسا باياتىن بېرى ئۆزىنى جىلى قىلىپ تېرىكتۈرگەن بۇ ياش يىگىتنىڭ سۇلتان ئابدۇرېشىدخان ئىكەنلىكىنى بىلىپ ئۆزىنى يوقىتىپلا قويغانىدى.

ئارىدىكى سۈكۈت، تارتىنىشنى يەنىلا قىدىرخان ئۇستاز بۇزدى، ئۆتكەن - كەچكەن ئىشلار ھەققىدە، شېئىرىيەت - مۇقام ھەققىدە سۆھبەت باشلىدى. ساھىبخانىنى قورۇندۇرۇپ قويماسلىق ئۈچۈن ئابدۇرېشىدخانمۇ ئىمكان بار پاراڭغا لوقما سېلىپ تۇردى. ئارىلىقتا قىدىرخان ئۇستاز ئۆزى باشلاپ بىر نەچچە پەدە مۇقام ئورۇندىدى. ناخشىغا

سۇلتان ئابدۇرېشىدخانمۇ قېتىلدى. سۇلتاننىڭ مۇقام ئىپتىۋاتقىنىنى كۆرۈپ ئامانىنسانىڭ ۋۇجۇدىدىكى تارتىنىشمۇ بارا - بارا يوقاپ كەتتى.

گەپ ئارىلىقىدا سۇلتان ئابدۇرېشىدخان بۇ ئۆيگە يولدىن ئېزىپ قېلىپ، ئۇسسۇزلۇق ئىزدەپ ئەمەس، ئامانىنسانىڭ مۇقام ئورۇندىغان ئاۋازىنى ئاڭلاپ، مۇقام ئورۇندىغان قىزنى كۆرۈش ۋە ئىمكان بولسا بىر نەچچە پەدە مۇقام ئاڭلاپ قايتىپ كېتىش ئۈچۈن كەلگەنلىكىنى ئاشكارىلىغىنىدا ھەممەيلەن قاقاقلاپ كۈلۈشۈپ كەتتى. ئەسلىدە ئۇلار تەكلىماكان گىرۋىكىدىكى بۇ يۇرتقا ئوۋ ئوۋلاشقا كەلگەنىدى.

سۇلتان ئابدۇرېشىدخان بىلەن قىدىرخان ئۇستاز مەھمۇد ئاكىنىڭ ئۆيىدە ئۈچ كۈن مېھمان بولدى. مېھماندارچىلىق جەريانىدا ئۇلار مۇقام، شېئىرىيەت، پەلسەپە، ئىلمىي نۇجۇم، ئىلاھىيەت ... قاتارلىق ساھەلەردە كەڭ - كۇشادە پىكىر ئالماشتۇرۇشتى، مەھمۇد ئاكىنىڭ قازناق ئۆيىدىكى ساقلىغان ھەرخىل پەنلەرگە ئائىت كىتابلىرىنى كۆردى. يەنە تېخى ئۇلار يۇرتنىڭ سىرتىدىكى جاڭگاللىقتا چېدىر - بارگاھ قۇرۇپ ساقلاپ تۇرغان نۆكەرلەر بىلەن بىرلىكتە ئوۋغىمۇ چىقتى.

سۇلتان ئابدۇرېشىدخاننىڭ ئىلىم - سەنئەتخۇمارلىقى، بولۇپمۇ شېئىر - مۇزىكىغا ئالاھىدە زوقمەنلىكى، ئاق كۆڭۈل، ئوچۇق، مەردۇ مەردانىلىقى مەھمۇد ئاكىنىڭ ئۇنىڭغا بولغان ئىلگىرىكى ئاداۋەت، كۆڭۈل ئاغرىقلىرىنى پاك - پاكىز يۇيۇۋەتتى.

ئامانىنسا بولسا سۇلتان ئابدۇرېشىدخان بىلەن قىدىرخان ئۇستازنىڭ خىزمىتىدە بولالىغانلىقىدىن تولىمۇ خۇشال ئىدى.

13. تويلۇق: بىر ئېرىق سۇ

سۇلتان ئابدۇرېشىدخان بىلەن قىدىرخان ئۇستاز مەھمۇد ئاكا بىلەن ئاماننىسانى ئوردىغا تەكلىپ قىلغان بولسىمۇ، ئېنىق بىر جاۋابقا ئېرىشەلمەي، بۇ خىلۋەت يۇرتتىن ئايرىلىشقا كۆزى قىيمىغان ھالدا ئاستانىگە قايتىپ كەلدى. يېقىن دوستى، مەسلەكدىشى، زامانىسىنىڭ يېتىلگەن ئالىمى مىرزا مەھمۇدنى ئوردىغا قايتا تەكلىپ قىلىپ ئاپىرىپ، بىرلىكتە ئىلىم مۇتالىئە قىلىش، پۈتكۈل خانلىقنىڭ پەن - مەدەنىيەت، سەنئەت ئىشلىرىنى راۋاجلاندۇرۇش ئۈچۈن تەڭ كۈچ چىقىرىش ئارزۇسى قىدىرخان ئۇستازنىڭ ۋۇجۇدىنى تەقەززا قىلسا، شېرىن سۆزلۈك، شوخ، گۈزەللىكتە تەڭداشسىز، شېئىرىيەت ۋە مۇزىكا ئىلمىدە كامالەتكە يەتكەن ئاماننىسانى بىر كۆرۈش بىلەنلا ۋۇجۇدىغا ئاشىقلىق ئوتى تۇتاشقان سۇلتان ئابدۇرېشىدخاننىڭ يۈرىكى ئاماننىسا بىلەن بىللە بۇ خىلۋەت سەھرادا قالغانىدى.

ئۇلار ئوردىغا قايتىپ كەلگەندىن كېيىن مەھمۇد ئاكا بىلەن ئاماننىسانى قانداق قىلىپ ئوردىغا قايتۇرۇپ كېلىش ھەققىدە قايتا - قايتا مەسلىھەتلەشتى. ئىشق ئوتى پۈتكۈل ۋۇجۇدىنى چىرمىۋالغان سۇلتان ئابدۇرېشىدخان ئالدىراپ قالغانىدى. ياش سۇلتاننىڭ روھىي ھالىتىدىن ھەممىنى چۈشەنگەن قىدىرخان ئۇستاز مەھمۇد ئاكىنى تەكلىپ قىلىپ

ئەكىلىش ئۈچۈن يەنە بىر قېتىم بېرىش قارارىغا كەلدى.

— مەۋلانە مەھمۇدنى ئوردىغا تەكلىپ قىلىش خۇسۇسىدا ئۆز قوللىرى بىلەن بىر نامە يېزىپ بەرگەن بولسىلا، شاخ تاتارغا يەنە بىر قېتىم بېرىپ ئۇنى ئوردىغا كېلىشكە قايىل قىلغان بولاتتىم، — دېدى قىدىرخان ئۇستاز ئابدۇرېشىدخاننىڭ ھۇزۇرىغا كىرىپ.

قىدىرخاننىڭ بۇ تەكلىپى سۇلتاننىڭ قەلبىدىكى ئۈمىد شامىنى قايتىدىن پىلىلداتتى.

— ئەگەر قىدىرخان ئۇستاز بۇ ئۇلۇغ ئىشنى ۋۇجۇدقا چىقىرالىسىلا، سەلتەنىتىمىز ئۈچۈن چوڭ بىر تۆھپە كۆرسەتكەن بولاتتىلا، — دېدى سۇلتان كۆڭلىدىكىنى يوشۇرماي، — مەھمۇد ئۇستاز، ئاماننىسا خېنىمدەك يېتىشكەن ئىستېدات ئىگىلىرىنىڭ ئاشۇ خىلۋەت سەھرادا نام - نىشانسىز يۈرۈشى بۈيۈك خانلىقىمىزنىڭ سەلتەنىتى ئۈچۈنمۇ بىر نۇقسانلىق ئىشتۇر.

سۇلتان ئابدۇرېشىدخان دەرھاللا ئىككى پارچە نامە يېزىپ ئاستىغا شاھانە مۆھرىنى باستى.

— بۇنىڭ بىرى مەھمۇد ئۇستازغا، — دېدى سۇلتان خەتنى قىدىرخانغا تەڭلەپ تۇرۇپ، — يەنە بىرى ئاماننىسا خېنىمغا، ئۆز قولىغا تەگكۈزگەيلا.

— ئۇلۇغ شاھىمىزنىڭ پەرمانىنى بەجانىدىل ئورۇندىغايمەن، — دېدى قىدىرخان ئۇستاز.

ھۇزۇرى مۇبارەكتىن قايتىپ چىقىپلا ئون نەچچە مۇلازىم بىلەن يولغا چىققان قىدىرخان ئۇستاز نامازشام بىلەن. مەھمۇد ئاكىنىڭ ئۆيىگە يېتىپ كەلدى. ئۆزئارا سالام - سەھەتتىن كېيىن چاي ئىچىشىپ ئولتۇرۇپ قىدىرخان

ئۇستاز ئىككى پارچە مەكتۇپنى مەھمۇد ئاكا بىلەن ئامانىنساغا تەڭلىدى.

— سۇلتاننىڭ مەكتۇپىنى ئالغاچ كېلىۋېدىم.

مەھمۇد ئاكا سۇلتان ئابدۇرېشىدخاننىڭ ئۆزىنى ئوردىغا تەكلىپ قىلىپ، ئۆز قەلىمى بىلەن يازغان مەكتۇپنى ئوقۇپ ئويلىنىپ قالدى. خەتتە سۇلتان ئابدۇرېشىدخان مەھمۇد ئاكىغا تەكلىپىنى رەت قىلىۋەتمەسلىكنى يېنىش - يېنىشلاپ ئۆتۈنگەنىدى، يەنە مەھمۇد ئاكىغا كۈيئوغۇل بولۇش ئارزۇسى بارلىقىنىمۇ يېزىپ قويغانىدى. ھەئە، مەھمۇد ئاكا شۇ تۇرقىدا سۇلتان ئابدۇرېشىدخاندەك بىر پادىشاھنىڭ ھەرگىزمۇ بىر ئاددىي پۇقراغا ئۆتۈنۈش تەلەپپۇزىدا مەكتۇپ يازمايدىغانلىقىنى، ئۆزىنى پەرمان بىلەن ئوردىغا ئېلىپ كەتسىمۇ بولۇۋېرىدىغانلىقىنى، پەقەت ئۆزىنى ھۆرمەتلىگەنلىكى ۋە قېيناتا ئورنىدا كۆرگەنلىكى ئۈچۈن مۇشۇنداق يوسۇندا مەكتۇپ يېزىۋاتقانلىقىنى چۈشىنىپ يەتكەنىدى. گەرچە بۇ خەت تەكلىپ تەرىقىسىدە بىرمۇنچە تەكەللۇپ بىلەن يېزىلغان بولسىمۇ، ئەمەلىيەتتە مەھمۇد ئاكا ئۈچۈن يەنىلا پەرمان ئىدى. چۈنكى، پادىشاھ دېگەن دېگىنىنى قىلماي قويمايتتى.

مەھمۇد ئاكا ئوردىغا بېرىش تەكلىپىگە ئانچە باش قاتۇرۇپ كەتمىدى. چۈنكى، ئالدىنقى قېتىم سۇلتان بىلەن قىدىرخان ئۇستاز ئوردىغا تەكلىپ قىلىپ قويۇپ كەتكەندىن كېيىن ئامانىنسا بىلەن قايتا - قايتا مەسلىھەتلەشكەن، مۇقامنى رەتلەش، يۈرۈشلەشتۈرۈش، ئەل ئىچىگە تارقىتىشتەك بىر بۈيۈك ئارزۇنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن، چوقۇم ئوردىغا — ئابدۇرېشىدخاندەك كۈچلۈك بىر ھامىيغا

تايانماي بولمايدىغانلىقىنى ھېس قىلىشىپ ئوردىغا بېرىش قارارىغا كېلىشكەنىدى. مانا ئەمدى كۈتمىگەندە يەنە بىر نازۇك مەسىلە ئوتتۇرىغا چىقىپ قېلىۋاتاتتى، ئاھ خۇدا، بۇنىڭغا نېمىدەپ جاۋاب بەرگۈلۈك ئەمدى؟

ئامانىنسانى ياتلىق قىلىش بىر يىلدىن بېرى مەھمۇد ئاكىنىڭ كاللىسىنى قاتۇرۇۋاتقان مەسىلە ئىدى. ئۇنىڭسىزمۇ يىراق - يېقىندىن كەلگەن ئەلچىلەر ئىشىك قېقىپ تىنجىتمايۋاتاتتى. مەھمۇد ئاكا ھازىرغىچە ئامانىنسانىڭ رايىغا بېقىپ ئەلچىلەرگە ئۇچۇر قىلمىغانىدى، مانا ئەمدى بىر ئەلنىڭ پادىشاھى، كاتتا ھۆكۈمرانى ئەلچى ئەۋەتكەنىدى. ئامانىنسا بۇنىڭغا نېمە دەر؟ ئۇنىڭ تەڭتۇشلىرىنىڭ ھەممىسى ياتلىق بولۇپ كەتتى. ئامانىنسامۇ ئۆزىنىڭ ئۆمۈرلۈك ئىشىنى ئويلاشقان بولغىيمىدى؟ ھەي ··· ماۋۇ تەس ئىشنى. ئانىسى رەھمەتلىك بولغان بولسىغۇ قىزى بىلەن مۇڭدىشىپ باققان بولسا ئاسان بولاتتى. ئاتا ئۈچۈن بۇنداق نازۇك گەپنى قىزىغا دېمەك تولىمۇ تەس كېلىدىكەن!

مەھمۇد ئاكىنىڭ زىددىيەتلىك خىياللار ئىلكىدە تۇرۇپ قالغانلىقىنى سەزگەن قىدىرخان ئۇستاز يەڭگىل يۆتىلىپ قويدى. شۇ چاغدىلا، مەھمۇد ئاكا خىيالدىن باش كۆتۈرۈپ قىدىرخان ئۇستازغا قارىدى.

— ئويلىنىپ قالدىڭىزغۇ، مەۋلانە؟ — دېدى قىدىرخان ئۇستاز مەھمۇد ئاكىنىڭ خىيالىنى بىلگۈسى كېلىپ، — مەكتۇپتا كۆڭلىڭىزگە تىك كەلگۈدەك گەپ - سۆزلەر يوقتۇ؟

— يوقسۇ، — دېدى مەھمۇد ئاكا، — ئەمما سۇلتان

ئالىيلىرى تولىمۇ بىر نازۇك تەلەپنى ئوتتۇرىغا قويۇپتۇ. بەلكىم بۇ ئىشتىن ھەزرىتىم بىخەۋەر بولمىسا كېرەك.

— ئارى، — دېدى قىدىرخان ئۇستاز خەۋەرى بارلىقىنى بىلدۈرۈپ، — بۇ ئىشتا مېنى ئەلچى دەپ تونۇسىڭىزمۇ بولىۋېرىدۇ، مەۋلانە.

— سىلىچە بۇ ئىش ...

— خانغا قېيناتا بولۇشنىڭ ھېچقانداق يامىنى يوق، مەۋلانە، — دېدى قىدىرخان ئۇستاز مەھمۇد ئاكىنى ئارتۇقچە سۆزلىگىلى قويماي، — ئۆزىڭىزمۇ بىلىسىز، خان ھەم ياش، ھەم پەزىلەتلىك، ئۇنىڭ ئۇستىگە قىزىمىز بىلەن پىكىرداش. تەقدىر ـ قىسمەت قىزىمىزنىڭ پېشانىسىگە شۇنى پۈتكەن ئوخشايدۇ.

— بەلكىم شۇنداقتۇ، — دېدى مەھمۇد ئاكا قىدىرخان ئۇستازنىڭ سۆزىنى يىرالماي، — ئەمما، ئامانىنىسا نېمە دەيدىكىن؟ شۇ چاغقىچە بالىنىڭ كۆڭلىنى چېكىپ باقمىدىم، دىلىغا ئازار بەرمىدىم، ھەممە ئىشتا رايىغا باققانىدىم، ھېلىمۇ ھەم بالىنىڭ كۆڭلىنى بىلىپ باقساق.

— مەيلى، ئۇنداق بولسا قىزىمىز بىلەن مەن سۆزلىشىپ باقاي، — دېدى قىدىرخان ئۇستاز مەھمۇد ئاكىنىڭ يۇمشىغىنىنى كۆرۈپ.

شۇ دەقىقىدە سۇلتان ئابدۇرېشىدخاننىڭ مەكتۇپىنى ئوقۇپ بولغان ئامانىنىسانىڭ نازۇك ۋۇجۇدى خۇددى بوراندا قالغان يېگانە دەرەختەك تىنچسىز ئىدى. سۇلتان ئابدۇرېشىدخاننىڭ ئىشق سەۋداسىنى بىلدۈرۈپ يازغان مەكتۇپىنىڭ ئارىسىغا قىستۇرۇپ قويغان ئىككى پارچە شېئىرنىڭ تۆۋەندىكى بىر قانچە مىسراسى ئامانىنىسانىڭ

بارلىق سەزگۈلىرىگە ھۆكۈمران بولۇۋالغان، تىپتىنچ تۇرغان قىزلىق تۇيغۇلىرىنى چالغىتىۋەتكەنىدى.

ئى پەيك سابا، مېنىڭ سالامىم يەتكۈر،
يارىمغا نىياز ئىلە سالامىم يەتكۈر.
گەر سۇبھى ۋە شام قېشىغا يەتسەڭ،
ئەلۋەتتە دۇئايى سۇبھى ۋە شامىم يەتكۈر.

يەشمىسى:

(ئى سەھەرنىڭ شامىلى، يارىمغا مېنىڭ كۆڭۈل سىرلىرىمنى يەتكۈزگىن؛ يارىمغا مېنىڭ كەمتەرلىكىم بىلەن سالىمىمنىمۇ يەتكۈزگىن؛ ئەگەر سەھەر، كەچقۇرۇنلاردا يارىمنىڭ قېشىغا بېرىپ قالساڭ، مېنىڭ كېچە ۋە سەھەرلەردە يارىمنى يادلىغان نالىلىرىمنى يەتكۈزگىن).

گەر بويۇڭنى سەرۋى دېسەم، سەرۋىنىڭ يوق مېڭىشى،
گەر بويۇڭنى غۇنچە دېسەم، غۇنچىنىڭ يوق سۆزلىشى.
....

مانا بۇ يالقۇنلۇق مىسرالار ئامانىنىسانىڭ يۈرىكىدە توختاۋسىز ئەكس سادا قايتۇراتتى. ھەئە، شۇ تاپتا قىزنىڭ كۆز ئالدىدا سۇلتان ئابدۇرېشىدخاننىڭ كېلىشكەن قەددى ـ قامىتى، شوخ قاراشلىرى ھېلىدىن ـ ھېلىغا زاھىر بولاتتى. سۇلتان ئابدۇرېشىدخان بىر پارچە مەكتۇپ بىلەنلا ئامانىنىسانىڭ قەلبىدە مۇھەببەت ئۇرۇقىنى

بىخلاندۇرغانىدى.

قىدىرخان ئۇستاز بىلەن ئامانىنسانىڭ سۆھبىتى خېلىلا نەتىجىلىك بولدى. قىدىرخان ئۇستازنىڭ مەقسىتىنى چۈشەنگەن ئامانىنسا:

— ئەگەر دادام بىلەن ئۇستازىم لايىق كۆرگەن بولسا، مېنىڭ باشقا گېپىم يوق، — دېدى شەلپەردەك قىزارغان هالدا يەردىن ئۇستۈن قارىماي..

ئەتىسى ئەتىگەندە سۇلتانغا خۇش خەۋەر يەتكۈزۈش ئۈچۈن يولغا چىقىشقا تەرەددۇتلەنگەن قىدىرخان ئۇستازنى ئامانىنسا ئاستا بىر يانغا چاقىردى:

— ئۇستازىمغا ئىككى ئېغىز گېپىم بار ئىدى.

— قېنى خوش، سۆزلەڭ، قىزىم، — دېدى قىدىرخان ئۇستاز.

ئامانىنسا شەلپەردەك قىزارغىنىچە بىرنەچچە دەقىقە ئىككىلىنىپ تۇرۇۋالغاندىن كېيىن ئاران تەستە ئېغىز ئاچتى:

— ئاخشام ئۇستاز دادام بىلەن توي ۋە تويلۇق توغرۇلۇق مەسلىھەت قىلىشتىلا. مالال كۆرمەي سۇلتان ئالىيلىرىغا يەتكۈزۈپ قويغان بولسىلا. ماڭا زىيادە مال - دۇنيانىڭ كېرىكى يوق. سۇلتان ئالىيلىرى تويلۇقۇمغا بىر ئېرىق سۇ بەرسىلا كۇپايە.

— بىر ئېرىق سۇ؟ — قىدىرخان ئۇستاز ئەجەبلەنگەن هالدا ئامانىنساغا قارىدى.

— شۇنداق بىر ئېرىق سۇ، — دېدى ئامانىنسا تەكرارلاپ. ئۇ كېچىدىن بېرى ئۇخلىماي كۆڭلىگە پۈككەن بۇ مۇددىئاسىنى ئەتىگەندىن بېرى قىدىرخان ئۇستازغا قانداق

بىلدۈرۈشنى بىلمەي كۆپ قىينالغانىدى. خېلىدىن بېرى قەلبىگە پۈككەن بۇ ئۇلۇغ ئارماننى روياپقا چىقىرىش ئۈچۈن ئۇ بارلىق خىجىلچىلىق، پەردىشەپ دېگەنلەرنى قايرىپ قويۇپ مۇددىئاسىنى چۈشەندۈرۈشكە باشلىدى، — تەكلىماكان گىرۋىكىدىكى بۇ يۇرت ۋە يۇرت خەلقى بىزنى يەتتە - سەككىز يىلدىن بېرى ئەزىز مېھمىنىنى كۈتكەندەك كۈتۈپ، بېقىپ كەلدى. ئەمما، سۇ ئالىدىغان مۇقىم بىر ئېرىق - ئۆستىڭى بولمىغاچقا، قۇرغاقچىلىق بولغان مەزگىللەردە دەريادىن سۇ ئالالماي زەر - زىرائەتلەر قۇرۇپ كېتىدۇ. شۇڭا، سۇلتان ئالىيلىرى پەرمان چۈشۈرۈپ تىزناپ دەرياسىدىن سۇ ئالىدىغان مەخسۇس بىر ئېرىق چاپتۇرۇپ سۇ باشلاپ بەرگەن بولسا ...

— چۈشەندىم، چۈشەندىم، قىزىم، — دېدى قىدىرخان ئۇستاز هاياجانلانغان هالدا، — يەتتە - سەككىز يىلدىن بېرى نان - تۇز بەرگەن بۇ زېمىننى قۇرۇپ چۆللىشىپ كەتمىسۇن، يىلدىن - يىلغا ئاۋاتلاشسۇن، يۇرت خەلقى خاتىرجەم دېھقانچىلىق قىلىپ پاراغەتلىك تۇرمۇش كەچۈرسۇن دەيسىزغۇ ئاخىر. ئەقلىڭىزدىن ئايلىناي، قىزىم. يۇرتقا كۆرسەتكەن ھىممىتىڭىزگە بارىكاللا، تەلىپىڭىزنى سۇلتان ئالىيلىرى چوقۇم بەجا كەلتۈرىدۇ.

14. دۇمبۇل شېئىر

سۇلتان ئابدۇرېشىدخان بىلەن توي قىلىپ ئوردىغا خانىش بولۇپ كىرگەن ئامانىسا سۇلتان ئابدۇرېشىدخاننىڭ ھەقىقىي سۆيگۈسىگە ئېرىشكەن، ئەل ئارىسىغا بېرىپ مۇقامنى قېزىش، توپلاش، رەتلەش، يۈرۈشلەشتۈرۈشتىن ئىبارەت بۈيۈك ئىشتا ئۇنىڭ كۈچلۈك قوللىشىغا، ھامىيلىقىغا ئېرىشكەن بولسىمۇ، لېكىن قېيىنانىسى خان ئاغىچا خېنىم بىلەن چوڭ خانىش چۈچۈك ئاغىچىنىڭ تەنە ـ دوقلىرىدىن يۈرىكى قان ئىدى.

خان ئاغىچا ئوغلى سۇلتان ئابدۇرېشىدخاننىڭ ئامانىسادەك تۆۋەن نەسەبتىن كېلىپ چىققان، ساز چېلىپ، ناخشا ئېيتىدىغان بىر سەھرالىق قىز بىلەن توي قىلىشىغا، خانىشلىق مەرتىۋىسىنى ئىنئام قىلىشىغا قارشى ئىدى. ئۇ ئوردىدىكى بىر قىسىم مۇتەئەسسىپ ۋەزىر ـ ۋۇزرالار ۋە دىنىي ھوقۇقنى قولغا ئېلىۋالغان خوجا ـ ئىشانلار بىلەن بىرلىشىپ سۇلتان ئابدۇرېشىدخاننىڭ ئامانىسا بىلەن توي قىلىشىنى جېنىنىڭ بارىچە توسۇپ باققان، قارشىلىق كۆرسىتىپ باققان بولسىمۇ، ئاخىرقى ھېسابتا يەنىلا مەغلۇپ بولدى. بۇ مەغلۇبىيەتتىن زەردىگۈش بولغان خان ئاغىچا ئامانىسا خانىش بولۇپ ئوردىغا كىرگەندىن كېيىنمۇ خېلى بىر مەزگىلگىچە ئامانىسانىڭ سالىمىنى قوبۇل قىلمىدى. كېيىن سۇلتان ئابدۇرېشىدخاننىڭ قايتا ـ قايتا قويغان

تەلىپى، ئۆتۈنۈشى، يالۋۇرۇشى بىلەن ئامانىسانىڭ سالىمىنى قوبۇل قىلغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭغا كېلىن قاتارىدا، خانىش مەرتىۋىسىدە مۇئامىلە قىلمىدى. ئۇ ھەر ئاماللارنى قىلىپ ئامانىسادىن قۇسۇر ئىزدەشكە، بىرەر ئىشقا پۇتلاپ سۆز نەشتەرلىرىنى سانجىۋېلىشقا تەييار ئىدى.

چوڭ خانىش چۈچۈك ئاغىچا بولسا تولىمۇ ھاكاۋۇر ئايال ئىدى. ئۇ دەسلەپتە سۇلتانىنىڭ ئامانىسا بىلەن توي قىلىدىغانلىقىنى ئاڭلاپ: «ۋاي، ناھايىتى بىر سەھرالىق ناخشىچى ئىكەنغۇ» دەپ پەرۋايىغا ئالمىغانىدى. تويدىن كېيىن ئابدۇرېشىدخان بىلەن ئامانىسانىڭ ئوتتۇرىسىدىكى چوڭقۇر سۆيگۈ ـ مۇھەببەتنى كۆرۈپ، كۈنداشلىق ئازابىدا ئوغا يەۋالغاندەك بولۇپ كەتتى ـ دە، چوڭ خانىشلىق سالاھىيىتى بىلەن يوقىلاڭ باھانە ـ سەۋەبلەرنى كۆرسىتىپ ئامانىسانى ئەدەپلىسە، يەنە بىر تەرەپتىن قېينانىسى خان ئاغىچىغا ئامانىسانىڭ غەيۋىتىنى قىلىپ ئوت قۇيرۇقلۇق قىلاتتى. ئامانىسا بۇ دەردلەرنى ئىچىگە يۇتۇپ چىداشقا مەجبۇر ئىدى.

— سەھرالىق، زىدىپەس لولى[1] ، ئۇنىڭ خانىش بولۇش سالاھىيىتى يوق، — دەپ ئۆزىنىڭ قۇيرۇقىنى ئۆزى تالايتتى خان ئاغىچا.

— ئەزەلدىن خانىشنىڭ رەئىيەت[2] كە ساز چېلىپ، ناخشا ئوقۇپ بەرگىنى نەدە بار. ئامانىسا سەلتەنىتىمىزنىڭ ئابرۇيىنى تۆكتى. ئۇ يا خېنىم ـ خانىشلىقتا تۇرسۇن، يا ناخشىچىلىقتا. ئاشۇنداق تۇرۇقلۇق سۇلتان شۇ پەسنىڭ

① لولى — كوچا ـ كويلاردا ناخشا ئېيتىپ، ئەلنەغمىچىلىك بىلەن جان باقىدىغانلار.
② رەئىيەت — خەلق.

قەسرىدىن چىقمايدۇ، — دەپ چىقىمچىلىق قىلاتتى چۈچۈك خانىش.

كۆتۈرەلمىسەڭ ساڭگىلىتىۋال، دېگەندەك، ئاماننىسانىڭ مۇقام رەتلەش، يۇرۇشلەشتۈرۈش، مۇقام شاگىرتلىرىنى تەربىيىلەش ئىشلىرىغا ئۆردىدىكى بىر قىسىم مۇتەئەسسىپ ئەمىرلەر بىلەن خوجا - ئىشان قاتارلىق دىنىي كۈچلەرمۇ ئۆكتە قوپتى. ئۇلار توپلىشىپ سۇلتان ئابدۇرېشىدخانغا ئەرز سۇندى.

— ئۆردىنى مۇقامچىلار ئىگىلەپ كەتتى. قوللىرىغا ساز تۇتۇشۇۋالغان زىدىپەس تىجىمەللەر خالىغانچە كىرىپ - چىقىپ ئۆردىنى قەلەندەرخانىغا ئايلاندۇرۇپ قويدى. خانلىقنىڭ خەزىنىسىدىن نۇرغۇنلىغان ئاقچىلار بىھۇدە خەجلىنىپ كەتتى. بۇ مۇقەددەس دىنىي ئىسلامىمىزغا قىلىنغان چوڭ ھاقارەت. بۇ گۇناھى كەبىرنى سۈرۈشتە قىلىش كېرەك، خانىش ئاماننىسا خېنىم ئاشۇ تىجىمەل نامەھرەملەرگە مۇبارەك جامالىنى كۆرسىتىپ، بىللە ساز چېلىشىۋاتىدۇ. خانىش نامەھرەم ئالدىدا چۈمپەردىسىنى ئېلىۋەتسە، خانلىقىمىز تەۋەسىدىكى خوتۇن كىشى زاتىغا نېمە دېگۈلۈك.

ئۇلار سۇلتان ئابدۇرېشىدخاندىن دەككىسىنى يېيىشكەندىن كېيىن خان ئاغىچا بىلەن چۈچۈك خانىشنىڭ ئالدىغا بېرىپ قۇتراتقۇلۇق قىلىشاتتى. بۇ سۇلتان ئابدۇرېشىدخان، خانىش ئاماننىساخان، قىدىرخان ئۇستازلار ئۈچۈن ئەڭ چوڭ بېسىم ئىدى. لېكىن، سۇلتان ئابدۇرېشىدخان قەتئىي نىيەتكە كېلىپ قىدىرخان ئۇستاز بىلەن ئاماننىسانى قوللىدى. مەھمۇد ئاكىنىڭ تەكلىپى

بىلەن چوڭ تىپتىكى رەسەتخانا قۇرۇلۇشىغا ئىش باشلاندى. شۇنىڭ بىلەن بىرگە، قەشقەردىكى خاقانىيە مەدرىسىنى كېڭەيتىپ قۇرغاندىن باشقا يۇرت - يۇرتلارغا مەدرىس - مەكتەپلەر بىنا قىلىندى. بۇ ئەمەلىي ئىشلار ئاماننىسانىڭ دەردلىك يۈرىكى ئۈچۈن چوڭ تەسەللى بولدى.

ئاماننىسا ئەنە شۇنداق چەتكە قېقىش، يوشۇرۇن - ئاشكارا ھاقارەت ۋە بېسىملارغا بەرداشلىق بېرىپ، مۇقام رەتلەش، شېئىر يېزىشنى بىر كۈنمۇ توختىتىپ قويمىدى، بەلكى خانىم - قىزلارغا نەسىھەت قىلىش مەزمۇنىدىكى «ئەخلاقى جەمىلە» (گۈزەل ئەخلاق)، شېئىرىيەت، خەتتاتلىق، مۇزىكا ئىلمى ھەققىدىكى «شۇرۇھۇلقۇلۇب» (قەلبلەر شەرھى) ناملىق ئىككى ئىلمىي ئەسىرىنى يېزىشقا كىرىشتى. ئۇ قېيىنانىسى بىلەن چوڭ خانىشنىڭ تاپا - تەنىلىرىگە سۈكۈت قىلدى، خوجا - ئىشانلارنىڭ پىتنە - پاساتلىرىنى پەرۋايىغا ئالمىدى. ئۇ ئۆزىنىڭ سەنئەت ھاياتىنى قەدىرلەيتتى ۋە قىلىۋاتقان ئىشلىرىدىن پەخىرلىنەتتى، شۇڭا ئۆزىگە بولغان بېسىمنى قانچىلىك ھېس قىلسا، ئىجادىيەتكە شۇنچىلىك بېرىلەتتى. ئۇ سۇلتان ئابدۇرېشىدخان بىلەن ھەقىقىي سىرداش، پىكىرداشلاردىن بولۇپ قالغانىدى.

ئاماننىسا پات - پات مەھمۇد قەشقەرى، يۈسۈپ خاس ھاجىپ، لۇتپى، نەۋائى قاتارلىق ئۇلۇغ زاتلارنىڭ نەسىھەتلىرىنى ھۆسنخەت قىلىپ يېزىپ سۇلتان ئابدۇرېشىدخانغا تەقدىم قىلاتتى ۋە شۇ ئارقىلىق سۇلتانغا بولغان ياخشى تىلەكلىرىنى، ئارزۇ - ئارمانلىرىنى بىلدۈرەتتى. سۇلتان ئابدۇرېشىدخانمۇ بۇ ھۆسنخەتلەرنى شاھنىشىنغا ئەپكېلىپ كۆزگە چېلىقىدىغان يەرگە ئېسىپ

قوياتتى ـ دە، بىر تەرەپتىن تولىمۇ سەنئەتلىك يېزىلغان
ھۆسنخەتتىن ھۇزۇرلانسا، يەنە بىر تەرەپتىن خەتنىڭ
مەزمۇنىنى ئوقۇپ قەلبىگە نەقىشلىۋالاتتى.

بۈگۈن سۇلتان ئابدۇرېشىدخان ئاماننىسانىڭ قەسرىگە
كىرىپ كەلدى ـ دە، ئاماننىسانىڭ پۈتكۈل ۋۇجۇدى بىلەن
بېرىلىپ ھۆسنخەت يېزىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ، شەپە چىقارماي
كېلىپ، ئاماننىسانىڭ كەينىدە تۇرۇپ خەتنى ئوقۇشقا
باشلىدى:

«ئادىل پادىشاھتىن پەخىرلىنىشكە ئەرزىيدۇ، شۇنىڭ
ئۈچۈن پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ‹بىرلەھزىلىك ئادالەت
ھەرقانداق ئىبادەتتىنمۇ ياخشىراقتۇر› دېگەن».

ئاماننىسا خەتنى يېزىپ بولۇپ، تېلىپ كەتكەن قول
بېغىشلىرىنى ھەرىكەتلەندۈرگەچ ئاستا بېشىنى كۆتۈرۈپ
سۇلتاننى كۆرۈپ قالدى ـ دە، ئالمان ـ تالمان ئورنىدىن
تۇردى. كۆزلىرى سۇلتاننىڭ مۇھەببەت بىلەن تىكىلىپ
تۇرغان كۆزلىرى بىلەن ئۇچراشتى.

— مەرھابا شاھىم، كەلگەنلىكلىرىنى بىلمەپتىمەن،
ئەدەپسىزلىك بوپتۇ، — دېدى ئاماننىسا نازاكەت بىلەن
تەبەسسۇم قىلىپ، — ئۇسسۇزلۇق ئىچەمدىلا، شاھىم؟

— چاڭقاق يۈرىكىمگە تەشنالىق سوراپ كەلدىم،
خانىش، — دېدى سۇلتان ئاماننىساغا ئىچ كۆيەرلىك بىلەن
قاراپ، — شۇ تاپتا ئاچچىق ئانار شەربىتى بولسىمۇ
ئىچىۋېرىمەن.

سۇلتان بۇ سۆزلىرى ئارقىلىق ئاماننىساغا تۇنجى
تونۇشقان چاغلىرىنى ئىشارە قىلىۋاتاتتى. بۇنى چۈشەنگەن
ئاماننىسا پىسسىڭدە كۈلۈۋەتتى ـ دە، دەرھال يان ھۇجرىغا

چىقىپ، ئالتۇن پىيالىدە شەربەت ئېلىپ چىقىپ، ئىككى
قوللاپ تۇتتى. ئادەتتە سۇلتان بۇ قەسىرگە قەدەم تەشرىپ
قىلسىلا، ھەرقانداق يېمەكلىكنى سۇلتانغا ئاماننىسا ئۆز
قولى بىلەن تەييارلاپ بېرەتتى، ھەرگىزمۇ خىزمەتكار
كېنىزەكلەرنى بۇيرۇمايتتى.

ئۇلار شېرەنىڭ يېنىغا سېلىنغان تەتىللا كۆرپىدە
يانمۇيان ئولتۇرۇشتى. سۇلتان ئاماننىسا يازغان
ھۆسنخەتلەرنى بىر ـ بىرلەپ ئوقۇشقا باشلىدى:

«ئادىل پادىشاھ باھار يامغۇرى بىلەن قۇياشتەك
گۈللەرنى ئېچىلدۇرىدۇ، مەملىكەت خەلقىنىڭ ئۈستىگە
ئالتۇن، گۆھەرلەرنى چاچىدۇ، كەمبەغەل ـ ئاجىزلار ئۇنىڭ
مۇلايىملىقى ۋە مادارىدىن ئارام ئالىدۇ، زالىم ـ تەلۋىلەر
بولسا ئۇنىڭ سىياسەت تىغى ۋەھىمىسىدىن ھالسىز،
پەرىشان؛ ئۇنىڭ ھەيۋىتىدىن قويلار بۆرە خەۋپىدىن ئەمىن؛
مۇساپىرلار قاراقچى ۋەھىمىسىدىن مۇتمەئىن[1]. ئۇنىڭ
مېھرى ـ شەپقەت مەرھەمىتىدىن مەكتەپلەردىكى باللار
خۇشال، ئاجىز ـ يېتىملەر مەغرۇر ھالدىدۇر».

«ئادىل پادىشاھ گويا مەملىكەت بېغىنى ئاۋات
قىلىدىغان يامغۇرلۇق بۇلۇت؛ مەملىكەت خەلقىنىڭ كۆزىنى
روشەنلەشتۈرىدىغان قۇياشتۇر نۇرلۇق».

«ئەگەر بىر پادىشاھ ئادالەت بىلەن يۇرت سورىسا،
دۇنيادا ئۇنىڭغا ھېچقانداق خاقان تەڭ كېلەلمەيدۇ».

«ئەگەر شاھ ئۆزىنىڭ سىياسەت تىغىنى ئۆتكۈر
قىلمىسا، خەلق ئوتتۇرىسىدا يۈزلەپ قان تۆككۈچى تىغلار
تارتىلىدۇ».

---

① مۇتمەئىن — خاتىرجەم، خۇشال.

سۇلتان ئابدۇرېشىدخان بۇ ھۆسنخەتلەرنى بىر - بىرلەپ ئوقۇپ بولغاندىن كېيىن شىرە يېنىدىكى بىر پارچە شېئىر يېزىلغان قەغەزگە كۆزى چۈشتى - دە، قەغەزنى قولىغا ئالدى.

— ئۇنى ئوقۇمىسىلا، شاھىم، — دېدى ئامانىنىسا ئالدىراپ - تېنەپ.

— نېمىشقا؟ — سورىدى سۇلتان ئامانىنىسانىڭ كۆزىگە قاراپ.

— چۈنكى ئۇ دۇمبۇلراق يېزىلىپ قالغان شېئىر ئىدى.

— خانىشنىڭ قولىدىن چىققان ھەرقانداق نەرسە ماڭا دۇمبۇل[1] بولسىمۇ تەملىك، مەززىلىك تېتىيدۇ.

سۇلتان شۇنداق دېدى - دە، شېئىر ئوقۇشقا باشلىدى:

كىشى كەلدى جاھانغا كۆردى تەڭسىزلىك بالاسىنى،
خۇداۋەندە قوبۇل قىلغىن فەقىرلەر ئىلتىجاسىنى.
ئادالەت بىرلە دۇنيادا ھۆكۈم سۈرسە ئۇلۇغ خىسلەت،
شۇڭا ئەل باشپاناھ دەرلەر دىيارىم پادىشاھىنى.
چىمەندە گۈل ئېچىلغاندا قىلۇر بۇلبۇل نىچۇك تاقەت،
شۇچاغ بۇلبۇل تۇرالمدۇ جاراڭلاتماي ناۋاسىنى.
ھەقىقەت ۋە ئادالەتنىڭ ئۇلۇغ سەردارىنى يادلاپ،
نەفسە چالدى شۇكرانە قىلىپ بۇ پەنجىگاھىنى.

ئامانىنىسانىڭ ئابدۇرېشىدخانغا بېغىشلاپ يازغان بۇ شېئىرى شۇ تاپتا ئابدۇرېشىدخاننى قاتتىق ھاياجانغا

① دۇمبۇل — خام، پىشمىغان.

سالغانىدى. ئۇ ئۆزىنىڭ مۇشۇنداق ھەم ئەقىللىق، ھەم قابىلىيەتلىك، دىلكەش بىر مەھبۇبىنىڭ بولغانلىقىدىن پەخىرلىك تۇيغۇلارغا ئەسىر بولۇۋاتاتتى.

— رەھمەت خانىش. مېنى چۈشەنگەنلىكىڭىز، قوللىغانلىقىڭىز ئۈچۈن مىڭ - مىڭ رەھمەت، — دېدى ئابدۇرېشىدخان ئامانىنىسانىڭ يۇمران قوللىرىنى كۈچلۈك ئالقانلىرى ئارىسىغا ئېلىپ مەھكەم سىقىپ تۇرۇپ.

شۇنىڭدىن كېيىن، ئابدۇرېشىدخان بۇ شېئىرنى يادا ئېلىۋالدى. ئۇ ھەردائىم ئامانىنىسانىڭ قېشىغا كەلسىلا «خانىشنىڭ ھېلىقى دۇمبۇل شېئىرىنى ئاڭلاشقا زوقى بارمىكىن؟» دەپ چاقچاق قىلاتتى ۋە ھاياجان ئىلكىدە دېكلاماتسىيە قىلىپ بېرەتتى.

15. تەلەپچان ئۇستاز

قىدىرخان ئۇستاز بىلەن خانىش ئامانىسانىڭ زور تىرىشچانلىقى، سۇلتان ئابدۇرېشىدخانىڭ كۈچلۈك ھامىيلىقى ۋە قوللىشى بىلەن ئوردىدىكى ھەر تەبىقىدىكى مۇتەئەسسىپ كۈچلەرنىڭ قارشىلىقىغا، توسقۇنلۇقىغا تاقابىل تۇرۇلۇپ تۇنجى قېتىم ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى سىستېمىلىق رەتلەندى ۋە تۈركۈم - تۈركۈملەپ مۇقام شاگىرتلىرى يېتىشتۈرۈلدى. خانىش ئامانىسا باشتىن - ئاخىر مىللىتىمىزنىڭ بىباھا مۇزىكا ئەسىرىنى رەتلەش، يۇرۇشلەشتۈرۈش ئىشلىرىغا يېتەكچىلىك قىلدى ۋە قول تىقىپ ئىشلىدى. ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامىنىڭ داڭقى - شۆھرىتى يىراق قوشنا ئەللەرگە تارالدى. مانا بۇ بۈيۈك ئىشنى روياپقا چىقىرىشتا ئامانىسانى ھەقىقەتەن بىر تەلەپچان ئۇستاز دېيىشكە بولاتتى.

مىلادىيە 1555 - يىلى ئۇجمە پىششىقى.

مەھمۇد ئاكىنىڭ ۋاپاتىدىن كېيىن بىر مەزگىل قارىلىق تۇتۇپ مۇسىبەتتە تۇرغان خانىش ئامانىسا يەنە قايتىدىن مۇقام شاگىرتلىرى ئارىسىغا قايتىپ كەلدى. ئاتىدىن ئىبارەت يۆلەنگەن تېغىدىن ئايرىلىش ئازابى ئامانىساغا تولىمۇ ئېغىر كەلگەنىدى. ئۇ غىزا ۋە ئۇيقۇدىن قالغانلىقى، ئۆزىنى ئىلمىي ۋە بەدىئىي ئىجادىيەتكە زىيادە ئۇرۇۋەتكەنلىكى سەۋەبىدىن بەك جۇدەپ، تېنى ئاجىزلاپ

كەتكەنىدى، شۇنداقتىمۇ دادىسى قازا قىلىشتىن ئاۋۋال ئىجاد قىلىشقا كىرىشكەن «ئىشرەت ئەنگىز» (شادلىق قوزغىغۇچى) ناملىق مۇقامنى يېزىپ تاماملىدى. بۇ مۇقامنى ئامانىسانىڭ سۇلتان ئابدۇرېشىدخان بىلەن تونۇشۇش، توي قىلىش جەريانىدىكى ئېرىشكەن خۇشاللىق، شادلىقلىرىنىڭ، كۆڭۈللۈك، مەنىلىك تۇرمۇشىنىڭ ۋە ئوردىغا خانىش بولۇپ كىرگەندىن كېيىنكى دىلخەستىلىكلىرىنىڭ، دادىسى قازا قىلىپ كەتكەندىن كېيىن جۇدالىق، ئايرىلىش ئازاب - ھەسرەتلىرىنىڭ كۈي شەكلىدە ئىپادىلىنىشى دېيىشكە بولاتتى.

يېقىندىن بېرى مۇقام شاگىرتلىرىغا «ئىشرەت ئەنگىز» مۇقامىنى ئۆگىتىۋاتقان ئامانىسا بۈگۈن مۇقامنىڭ «چوڭ سەلىقە» قىسمىنى تەمبۇر بىلەن ئورۇنداپ ئۈلگە كۆرسىتىۋاتاتتى، شاگىرتلار قالۇن، چاڭ، ئۇد، باربىت، ساتار، غېجەك، داپ، تەمبۇر، راۋاب، نەي ... قاتارلىق سازلار بىلەن تەڭكەش قىلىۋاتاتتى. ئامانىسانىڭ تاڭ ساباسىدەك لەرزان، بۇلاق سۈيىدەك سۈزۈك، تاغ سۇلىرىدەك يېقىملىق، بۇلبۇل ناۋاسىدەك جاراڭلىق ئاۋازى ھەيدەرباغ[1] نىڭ ئوتتۇرىسىدىكى شاھانە راۋاقتىن ئەتراپقا ئاستا - ئاستا تارايتتى. مۇقام شاگىرتلىرىدىن تارتىپ، باغدىكى قۇش جان - جانىۋارلارغىچە بۇ سېھىرلىك كۈيگە ئەسىر بولغانىدى.

ئاي ئالدىمدا، كۈن كەينىمدە، ھەسرەت ئىچىمدە،
كۆيۈۋاتقان ئۇلۇغ ئوتنى سالدى ئىچىمگە.

---

[1] ھەيدەرباغ — ھازىرقى يەكەن خەلق باغچىسىنىڭ ئورنىغا توغرا كېلىدۇ.

كۆيۈۋاتقان ئۇلۇغ ئوتنىڭ تۈتۈنى يوقتۇر،
يۈرەك ـ باغرىم كۆيۈپ پۈتتى، پۈتۈنى يوقتۇر.
چىمچىلىقىمنى قايرىۋەتتى قىل بىلەن قىياق،
يۈرىكىمنى ئۆرتىۋەتتى دەرد بىلەن پىراق.

مۇقام ئورۇنداۋاتقان ئامانىسانىڭ شەھلا كۆزلىرىدىن تاراملاپ ياش تۆكۈلەتتى. بىر چەتتە بارلىق زېھنى بىلەن مۇقام تىڭشاپ ئولتۇرغان قىدىرخان ئۇستازنىڭ كۆزلىرىدىن ئىختىيارسىز تۆكۈلگەن ياشلارمۇ ئۇچتەك ئاقارغان ساقاللىرىنى يۇيغانىدى. شۇ تاپتا ئۇ ئۇزۇن مەزگىل سىنالغان مەرھۇم دوستى مىرزا مەھمۇدنى ئەسلەۋاتاتتى.

ئامانىسا مۇقامنىڭ چوڭ سەلىقە قىسمىنى ئورۇنداپ بولغاندىن كېيىن شاگىرتلارمۇ ئامانىساغا ئەگىشىپ بىرلىكتە ئوقۇشقا باشلىدى:

ئاي ئالدىمدا، كۆن كەينىمدە، ھەسرەت ئىچىمدە.

. . . .

پۈتكۈل ھەيدەر باغنى شاگىرتلارنىڭ جاراڭلىق ئاۋازى تۇمەنلىگەن بۇلبۇللارنىڭ ناۋاسىدەك چاڭ كەلتۈرەتتى. ئامانىسا شاگىرتلىرىنى قايتا ـ قايتا مەشىق قىلدۇراتتى، ئاھاڭنى توغرا، تولۇق ئالالمىغان جايلىرىنى كۆرسىتىپ بېرىپ ئۆزى قانائەت ھاسىل قىلغۇچە تەكرارلاتقۇزاتتى.

— بۈگۈنكى دەرس مۇشۇ يەرگىچە بولسۇن، قالغىنىنى شاگىرتلار ئۆزى تەكرارلىۋالغاي، — دېدى ئامانىسانىڭ سالامەتلىكىدىن ئەنسىرەپ تۇرغان قىدىرخان ئۇستاز، — سىلىمۇ ھەرەمگە قايتىپ ئارام ئالسىلا، قىزىم.

ھارغىنلىق يەتكەن ئامانىسا قىدىرخان ئۇستازنىڭ تەكلىپىگە ماقۇللۇق بىلدۈرۈپ ئورنىدىن قوزغالدى. بارلىق شاگىرتلار ئۇنى «خانىش ئايىمنىڭ ئالتۇن بويلىرى ئېسەنلىك بولغاي» دېيىشكىنىچە ئورنىدىن تۇرۇپ ئۇزىتىپ قويۇشتى.

ھەرەمگە قايتىپ كەلگەن ئامانىسا كېنىزەكلىرى قايىنتىپ تەييارلاپ بەرگەن دورىسىنى ئىچىۋېلىپ، بىر ئاز ئارام ئېلىۋالدى ـ دە، ئۆزى مەخسۇس شېئىرىيەت، خەتتاتلىقتا تەربىيىلەۋاتقان قىز شاگىرتلىرىنىڭ قېشىغا كەلدى.

— خانىش ئايىمغا سالام، — دېدى شېئىر كۆچۈرۈۋاتقان، خۇشخەت مەشىق قىلىۋاتقان قىزلار دەررۇ ئورنىدىن تۇرۇشۇپ.

ئامانىسا قىزلارنىڭ سالىمىنى ئىلىك ئالغاندىن كېيىن ئولتۇرۇپ ئىشلىرىنى داۋاملاشتۇرۇشقا ئىشارەت قىلدى ـ دە، قىزلارنىڭ قېشىغا بىردىن ـ بىردىن بېرىپ ئۇلارنىڭ يازمىلىرىنى تەكشۈرۈشكە كىرىشتى.

— سەن قايسى كىتابنى كۆچۈرۈۋاتىسەن، گۈلبەدەن بۇۋى؟ — سورىدى ئامانىسا باش چۆكۈرۈپ شېئىر كۆچۈرۈۋاتقان بىر قىزنىڭ قېشىغا كېلىپ.

گۈلبەدەن بۇۋى ئىسىملىك قىز دەرھال ئورنىدىن تۇردى ـ دە، بېشىنى ئېگىپ تۇرۇپ جاۋاب بەردى:

— تاپشۇرۇقلىرىغا بىنائەن ئۆزلىرىنىڭ مۇبارەك قەلەملىرى بىلەن كۆچۈرۈلگەن «دىۋان رىشىدى» نى قايتىدىن كۆچۈرۈۋاتىمەن، خانىش ئاغىچا.

ئامانىسا شىرە ئۈستىدىكى قەغەزلەرگە كۆز

يۇگۇرتتى. ئاماننىسا «دىۋان رىشىدى» نى تەئىلىق نۇسخىسىدا كۆچۈرگەنىدى، گۇلبەدەن بۇۋى بولسا سۇلۇس نۇسخىسىدا كۆچۈرگەن بولۇپ، خەتلەر تولىمۇ چىرايلىق چىققانىدى. ئاماننىسا شاگىرتىنىڭ خەت يېزىش ماھارىتىدىن سۆيۈنگەن ھالدا شېئىر كۆچۈرۈلگەن قەغەزنى قولىغا ئالدى، ئۇنى ئوقۇۋېتىپ چىرايلىق قوشۇملىرى تۈرۈلۈشكە باشلىدى. چۈنكى، گۇلبەدەن بۇۋى خەتنى چىرايلىق يازغان بىلەن پەش، چېكىتلەرنى ھەرپلەرنىڭ ھەمزى - پەشلىرىنى ئۇ يەر - بۇ يەرلىرىدە چۈشۈرۈپ قويغان بولۇپ، سۆزلەرنىڭ مەنىسى ئۆزگىرىپ كەتكەنىدى.

ماختاش تەمە قىلىپ تۇرغان گۇلبەدەن بۇۋى خانىشنىڭ قوشۇملىرىنىڭ تۈرۈلۈپ كەتكەنلىكىنى كۆرۈپ، نېمە خاتالىق سادىر قىلغانلىقىنى بىلەلمەي گاڭگىراپ قالدى. ئاماننىسا قولىدىكى شېئىرلارنى تەپسىلىي ئوقۇپ چىققاندىن كېيىن يەرگە قاراپ تۇرغان قىزدىن سورىدى:

— بۈگۈن قورسىقىڭ ئاچ قالغانمىدى، گۇلبەدەن بۇۋى؟

— يوقسۇ، خانىش، — دېدى گۇلبەدەن بۇۋى تېخىمۇ گاڭگىراپ.

— ئەمىسە خەتنى شۇنچە چىرايلىق يېزىپسەنۇ، نېمىشقا چېكىت، پەش، ھەمزىلەرنى يەۋالدىڭ؟

خانىشنىڭ بۇ سوئالىنى ئاڭلاپ باشقا قىزلار پىخىلداپ كۈلۈشكە باشلىدى. گۇلبەدەن بۇۋى بولسا شەلپەردەك قىزارغىنىچە يەردىن ئۇستۇن قارىيالمىدى.

ئاماننىسا گۇلبەدەن بۇۋىنى ئارتۇقچە خىجىل قىلمىدى.

— قىزلار، خەپشۇك، — دېدى ئۇ ئۆزئارا

پىچىرلىشىۋاتقان قىزلارغا قاراپ، — يېزىلغان خەتلەر چىرايلىق بولۇشى بىلەن بىللە پەش، چېكىت، ھەمزىلەرمۇ جايىغا قويۇلۇشى، چۈشۈپ قالماسلىقى كېرەك. بولمىسا، سۆزنىڭ مەنىسى ئۆزگىرىپ كېتىپ، مىسرالارنىڭ پاساھىتىگە نۇقسان يېتىدۇ. ياخشى يېزىلغان خەت، جايىدا قويۇلغان چېكىت خۇددى گۈزەل قىزنىڭ يۈزىدىكى خالدەك كىتاب بەتلىرىگە گۈزەللىك بېرىدۇ. خۇش خەت كاتىپ سۆزگە زىننەت، ئوقۇرمەنگە راھەت بېغىشلايدۇ. ئەگەر سەت، چالا يېزىلسا، خەتتىكى مەنىلەر ئوقۇرمەننى مۇجمەللىككە سېلىپ قويىدۇ. ئەگەر خېتى چىرايلىق بولۇپ، خاتالىرى كۆپ بولسا، ئۇنداق خەت يازغۇچىنىڭ قولى پالەچ كېسىلىگە جۈپ بولغاي، — ئاماننىسا بىردەم تۇرۇۋېلىپ ئاندىن سۆزىنى داۋاملاشتۇردى — خېتىمۇ ناچار، خاتالىرىمۇ جىق خەتنى يازغۇچى خۇددى ساقىلىنى بويىۋالغان بوۋايغا ئوخشاش مەسخىرىگە لايىق. بۇنداق ساقالنى قىرقىپ ھاجەتخانىغا تاشلىغىنى ياخشى.

ئاماننىسانىڭ سۆزى مۇشۇ يەرگە كەلگەندە، قىزلار ئۆزىنى تۇتۇۋالالماي كۈلۈشۈپ كەتتى، گۇلبەدەن بۇۋىمۇ پىخىلداپ كۈلۈۋەتتى. ئاماننىسانىڭ مېغىزلىق، جانلىق، قايىل قىلارلىق نەسىھەتلىرى قىزلارغا تەسىر قىلغانىدى. ئۇلار كۈلكىسىنى توختىتىپ يازغان خەتلىرىنى تەكشۈرۈشكە كىرىشتى. ئاماننىسا تېخىچە ئۆرە تۇرغان گۇلبەدەن بۇۋىنى ئولتۇرۇشقا بۇيرۇدى - دە، ئۆزىمۇ ئۇنىڭ يېنىدا ئولتۇرۇپ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى:

— مەن سىلەرگە ئۇستاز ھەزرىتى ئەلىشىر نەۋائى توغرىسىدا بىر ھېكايە سۆزلەپ بېرەي. بۇ ھېكايىنى بالا

ۋاقتىمدا، مۇشۇنداق چالا - چولتا خەت يازغانلىقىم ئۈچۈن رەھمەتلىك دادام سۆزلەپ بەرگەنىدى.

قىزلار دىققىتىنى مەركەزلەشتۈرۈپ ئامانىنىساننىڭ ئاغزىغا قاراشتى.

— ئۇستاز ئەلىشىر نەۋائى ئۆزىنىڭ غەزەللىرىنى زامانىسىنىڭ ئەڭ زور بىلىملىك خەتتاتلىرىغا كۆچۈرتىدىكەن، — دەپ ھېكايىسىنى باشلىدى ئامانىنىسا، — بىر قېتىم مەخسۇس نەۋائى ھەزرەتىنىڭ شېئىرلىرىنى كۆچۈرىدىغان خەتتاتنىڭ سالامەتلىكى ياخشى بولماي قاپتۇ. ئۆزىنى مەشھۇر خەتتاتمەن دەپ يۈرگەن بىر ئادەم: «رازى بولسا، ئەلىشىر نەۋائىنىڭ خىزمىتىنى جېنىم بىلەن بىجىرەتتىم» دەپتۇ.

شائىر ئۇنىڭ گېپىنى ئاڭلاپ شېئىرلىرىنى كۆچۈرۈشكە بېرىپتۇ. بىر كۈنى كاتتا بىر مۇشائىرەدە نەۋائى ھەزرەتلىرىنىڭ قولىغا «شائىرلارنىڭ شاھى ئۆزى نۇقسان - قۇسۇرغا يول قويغان يەردە، باشقىلاردىن نېمىنىمۇ كۈتكىلى بولۇر» دېگەن گەپ كىرىپ قاپتۇ.

نېمە ئىش ئىكەنلىكىنى دەرھال سەزگەن نەۋائى ھەزرەتلىرى تېخى بايىلا كۆچۈرۈتكۈزگەن غەزەلنى ئېلىپ ئوقۇپتۇ. ھېلىقى خەتتات شېئىرلارنى كۆچۈرگەندە «كۆز» سۆزىدىكى «ز» ھەرپىنىڭ بىر چېكىتىنى چۈشۈرۈپ قويغانلىقى ئۈچۈن، بۇ سۆز «كور» بولۇپ قېلىپ شېئىرنىڭ مەنىسى ئەكسىچە بولۇپ قالغانىكەن.[1]

[1] ئۇ چاغلاردا «ۆ» ھەرپى ئوخشالا «و» يېزىلىپ ئوقۇشتىلا پەرقلەندۈرۈلىدىغانلىقى ئۈچۈن، بىر چېكىتىنىڭ چۈشۈپ قالغانلىقى بىلەن ئاشۇنداق خاتالىق يۈز بەرگەن. — م.

نەۋائى ھەزرەتلىرى سورۇن ئەھلىگە قاراپ:

«‹كۆز› ۋەمنى ‹كور› قىلغانلار كور بولغاي»

دەپتۇ - دە، ھېلىقى خەتتاتنى ئۆز يولىغا سېلىپ قويۇپتۇ.

ئامانىنىسا ھېكايىسىنى سۆزلەپ بولۇپ قىزلارغا قاراپ شۇنداق دېدى:

— سىلەرمۇ دىققەت قىلىڭلار، قىزلار، ھەرگىزمۇ ھېلىقى خەتتاتتەك «كۆز» نى «كور» قىلىدىغانلاردىن بولۇپ قالماڭلار.

قىزلار تەلەپچان ئۇستازنىڭ بۇ چوڭقۇر مەنىلىك سۆزلىرىنى كۆڭلىگە پۈكۈۋېلىشتى.

16. پىغانلىق سۆھبەت

مىلادىيە 1560 ـ يىلى، جىگدە ئالا بولغان مەزگىل.

«جىگدىنىڭ ئالاسى، سۇنىڭ بالاسى» دېگەندەك، شۇ كۈنلەردە يەكەن، تۈمەن، قاراقاش، تارىم دەريالىرىغا بىرلا ۋاقىتتا كەلگەن زور كەلكۈن دەريا ساھىلىدىكى خەلقنىڭ ئۆي ـ ماكانى، مال ـ مۈلكىگە ئېغىر تەھدىت سېلىپ پۈتكۈل خانلىق تەۋەسىدە چوڭ ئاپەت پەيدا قىلغانىدى. ھەرقايسى يۇرت ـ ئايماقلاردىن ئۆلۈم ـ يېتىم، بالا ـ قازا خەۋەرلىرى ئوردىغا ئۈزۈلمەي كېلىۋاتقانلىقى ئۈچۈن، سۇلتان ئابدۇرېشىدخان ئاپەتكە ئۇچرىغان خەلقتىن ھال سوراش، كەلكۈنگە تاقابىل تۇرۇپ، ئاپەتتىن قۇتۇلدۇرۇشقا بىر قىسىم ئوردا ئەركانلىرىنى تەرەپ ـ تەرەپكە ماڭغۇزغاندىن سىرت، ئۆزىمۇ كەلكۈن ئاپىتى ئېغىر بولغان يۇرتلارنى كۆزدىن كۆچۈرۈش ئۈچۈن ئاستانىدىن ئايرىلغانىدى.

خانىش ئامانىساخانىڭ شۇ كۈنلەردە ئاي ـ كۈنى يېقىنلىشىپ قالغانىدى. ئۇ ئېغىر بوي بولۇپ قالغاندىن كېيىنمۇ ئىجادىيەتتىن پەقەتلا باش كۆتۈرمىدى. ئۇزاق مەزگىللىك ئىجادىي، ئىلمىي ئەمگەكلەر خانىشنى چارچاتقان، ۋۇجۇدىدىكى جىسمانىي كۈچنى خوراتقانىدى. ئۇ ھامىلدار بولغان سەككىز ـ توققۇز ئايدىن بېرىمۇ سۇلتان ئابدۇرېشىدخان بىلەن قىدىرخان ئۇستازنىڭ تىنچ ئولتۇرۇپ

ئارام ئېلىۋېلىش تەكلىپىگە ئاغزىدا ماقۇل دەپ قويۇپ، ئەمەلىيەتتە «ئەخلاقى جەمىلە»، «شۇرۇھۇلقۇلۇب» قاتارلىق ئىلمىي ئەسەرلىرىنىڭ ئاخىرقى قىسىملىرىنى يېزىپ تاماملىدى، ئۇنىڭدىن باشقا سۇلتان ئابدۇرېشىدخاننىڭ «غەزەلىياتى رېشىدى» ناملىق تاللانما غەزەللەر دىۋانى بىلەن «سالاتىننامە» ناملىق كىتابىنى ئۆز قەلىمى بىلەن كۆچۈرۈپ چىقتى. ئۆزىنىڭ بىر ئۆمۈر يازغان شېئىرلىرىدىن تاللاپ «دىۋان نەفىسە» ناملىق شېئىرىي دىۋانىنى تەييارلىدى.

بىر ھەپتىدىن بېرى مۇقام شاگىرتلىرىنىڭ قېشىغا كېلەلمىگەن خانىش ئامانىسا بۈگۈن ئاي ـ كۈنىنىڭ يېقىنلاپ قالغىنىغا قارىماي كېنىزەكلىرىنىڭ ھەمراھلىقىدا، ھەيدەر باغدىكى مۇقام شاگىرتلىرى مەشىق قىلىۋاتقان شاھانە راۋاققا يېتىپ كەلگەنىدى. شاگىرتلار خانىشنىڭ ئېغىر ئۈستىخان بولۇپ تۇرۇپمۇ ئۆزلىرىنى يوقلاپ كەلگەنلىكىنى كۆرۈپ، دۇررىدە ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشتى ـ دە، ھۆرمەت بىلەن سالام قىلىپ ئېھسانلىك سورىدى.

ئامانىسا شاگىرتلارنىڭ قېشىدا قىدىرخان ۋە باشقا ئۇستازلارنىڭ يوقلۇقىنى كۆرۈپ، شاگىرتلاردىن سورىدى:

— قىدىرخان ئۇستاز كۆرۈنمەيدىغۇ؟

— قىدىرخان ئۇستاز ئوردا ئىشلىرى بىلەن ئالدىراش بولۇپ قىلىپ ئىككى ـ ئۈچ كۈندىن بېرى بۇ تەرەپكە ئۆتەلمىدى، — دېيىشتى شاگىرتلار.

— بېرىڭلار، قىدىرخان ئۇستازنى چاقىرىپ كېلىڭلار، — دېدى ئامانىسا ۋە باشقا شاگىرتلارغا مەشىقنى داۋاملاشتۇرۇۋېرىشكە ئىجازەت بەردى.

بىر ئاش پىشىم ۋاقىت ئۆتكەندە ھەيدەرباغقا قىدىرخان يەركەندى بىلەن ئايازبېك قۇشچى يېتىپ كەلدى.

— خانىش قىزىمنى ساقلىتىپ قويدۇم، كەچۈرگەيسىز، — دېدى قىدىرخان ئۇستاز، — سۇلتان ئالىيلىرى بىلەن بىر قىسىم ئوردا ئەركانلىرى كەلگۈن ئاپىتى بولغان يۇرتلارغا كەتكەندىن كېيىن ئوردا ئىشلىرى بىلەن ئالدىراش بولۇپ قېلىپ، باشقا ئىشلارغا ۋاقىت چىقىرالماي قالدىم.

— ئاي - كۆڭلىرى يېقىنلىشىپ قالغاندا قەسىردىن ئايرىلمىغانلىرى ياخشى ئىدى. خانىش ئايىم، — دېدى ئايازى ئامانىسساغا كۆيۈنگەن ھالدا.

— نېمە ئۈچۈندۇر ئەتىگەندىن بېرى كۆڭلۈم بىر قىسما بولۇپ، ئۇستازلار بىلەن شاگىرتلارنى يوقلىغۇم كېلىپ قېلىۋېدى، — دېدى ئامانىسسا قىدىرخانغا چۈشەندۈرۈپ، — بەك جۇدەپ كېتىپلا، ئۇستازىم، سالامەتلىكلىرىنى ئاسرىسىلا، سىلىنى كۆرسەملا، خۇددى مەرھۇم دادامنى كۆرگەندەك بولۇپ، قەلبىمدىكى دەرد - ھەسرەتلىرىم خېلى يەڭگىللەپ قالىدىكەن.

ئامانىسسا شۇنداق دېدى - دە، كۆزىگە مۆللىدە ياش ئالدى. قەدىردان دوستى ئېسىگە يېتىپ قىدىرخان ئۇستاز بىلەن ئايازىنىڭمۇ كۆزىگە ياش كەلدى.

— بەردەم بولسىلا، ئاتا، — دېدى ئامانىسسا قىدىرخاننى ئىلگىرىكىدەك «ئۇستاز» دەپ ئاتىماي، — سىلى ماڭا ئۆز پەرزەنتلىرىدەك كۆيۈندىلە، يۈرەك قانلىرىنى سەرپ قىلىپ تەربىيىلىدىلە، ماڭا كۆپ ئەجىرلىرى سىڭدى. جان تەندە ئامانەت دەيدىكەن، كونىلار، ناۋادا ساق - سالامەت

يەڭگىيەلمەي قېلىپ دارىلباقىغا سەپەر قىلسام، مەندىن رازى بولسىلا.

— نېمە دەيدىغانسىز، قىزىم. خۇدا ئاسان تۇغۇت نېسىپ قىلغاي ئىلاھىم، — دېدى كۆڭلى تېخىمۇ بەك بۇزۇلغان قىدىرخان ئۇستاز يىغىدىن ئۆزىنى توختىتىۋالالماي.

— كۆڭۈللىرىنى بۇزمىسىلا، ئاتا، — دېدى ئامانىسسا تەسەللى بېرىپ، — سىلى مېنى بالا ۋاقتىمدىن تارتىپ شېئىر يادلاتقۇزاتتىلە، مەن يادلىغان شېئىرلارنى ئاڭلاشقا خۇشتار ئىدىلە. شۇ تاپتا سىلىگە بىر نەچچە مىسرا شېئىر يادلاپ بەرگۈم كېلىۋاتىدۇ. بىلمىدىم، ئاڭلىغۇلىرى بارمىكىن؟

— مىڭ جېنىم بىلەن، قىزىم، — دېدى قىدىرخان ئۇستاز ئۆكسۈپ تۇرۇپ.

ئامانىسسا بىر ئاز تۇرۇۋالدى - دە، قىدىرخان ئۇستازنىڭ مۇقام كۈيلىرىگە سالغان تېكىستىنى يادلاشقا باشلىدى:

پەلەكتىن بىر سادا كەلمىش چېچىپ ھەردەم ھالاۋەتنى،
گاداي ئىزدەپمۇ جەننەتتىن تاپالماس بۇ ساخاۋەتنى.
ئاتا قىلسا مۇنارىنى ياساپ كەۋسەرى ھەل تاشتىن،
قەدىر ئۆلمەس مۇقام ئىچرە قىلىپ گۇمران جاھالەتنى.

. . . .

— رەھمەت قىزىم، مىڭ - مىڭ رەھمەت، — دېدى قىدىرخان ئۇستاز تاراملاپ چۈشۈۋاتقان كۆز ياشلىرىنى

توختىتالمىغان ھالدا.

— قەدىرلىك شاگىرتلار، — دېدى ئامانىسا ئەتراپىدا ئەدەپ بىلەن ئولتۇرغان مۇقام شاگىرتلىرىغا قاراپ، — مۇقام خەلقىمىزنىڭ بىباھا مۇزىكا خەزىنىسى. سىلەرنى ئوردىغا تەكلىپ قىلىپ تەربىيىلەش ئاسانغا چۈشمىگەن، بۇ سۇلتان ئابدۇرېشىدخاننىڭ ھىممىتى بىلەن قولغا كەلگەن ئەڭ چوڭ پۇرسەت. ۋاقىتلارنى زايە قىلماي مۇقامنى تولۇق ئۆگىنىۋېلىڭلار ۋە ئەل ئارىسىغا كەڭرى تارقىتىڭلار، قىدىرخان ئۇستازنىڭ بايام مەن ئوقۇپ بەرگەن شېئىرى ھەر قاچان ئېسىڭلاردا بولسۇن.

ئامانىسا ئەمدى ئايازغا قاراپ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى:

— ئايازى ئۇستاز، ئۆزلىرى خانلىقىمىزنىڭ قەلەمدىمۇ، ئەلەمدىمۇ تەڭ كامالەتكە يەتكەن كاتتا ئىستېدات ئىگىسى، سالامەتلىكلىرىنى كۆپ ئاسرىسىلا، «جاھاننامە»[1] بىلەن «مەھمۇدنامە»[2] نى كۆچۈرۈپ چىققان بولسامۇ، نەمۇنە شېئىرلىرىدىن تۈزۈلگەن «دىۋانى ئايازى» نى ئۆز قەلىمىم بىلەن كۆچۈرۈشكە ئۈلگۈرەلمىدىم، ۋەدەم چالا ئورۇندىلىپ قالسا، كەچۈرگەيلا.

— ئۇنداق دېمىسىلە، خانىش، خۇدايىم ئىسەنلىك بەرسە، بۇ ئىشلارنى قىلىشقىمۇ ۋاقىت چىقىدۇ، — دېدى ئايازى ھاياجان بىلەن، — مەن ئۇچۇن ئاشۇ ئىككى داستانىمنى كۆچۈرۈپ بەرگەنلىكلىرىنىڭ ئۆزىمۇ كاتتا تەۋەررۇك.

— شاگىرتلىرىم، — دېدى ئامانىسا ئەتراپىدىكى

---

① شائىر ئايازىنىڭ چوڭ ھەجىملىك داستانى.
② شائىر ئايازىنىڭ شېئىرىي دىۋانى.

مۇقام شاگىرتلىرىغا قاراپ، — ئايازى ئۇستازنىڭ شېئىرلىرى سېلىنغان مۇقام كۈيلىرىدىن بىر پەدە ئورۇندىغان بولساڭلار، ھەممەيلەن بىرلىكتە زوقلانغان بولساق.

مۇقام شاگىرتلىرى دەرھال قوللىرىغا سازلىرىنى ئېلىپ مۇقام ئورۇنداشقا باشلىدى:

يېتىپ گۈلشەنى ئىشرەت ئىچرە قۇيۇن،
ئۇچۇرماققا گۈللەرنى باشلار ئويۇن.
خازان بۇرجىغا كەلتۇرەر يۈز باھار،
قويار شاخى گۈللەرنى بىبەرگىبار.
قىلۇر تىرە تۈن ۋەسل ئەييامىنى،
ياپار يۈزىگە ھىجر ئەجەل دامىنى.
ئۆلۈم باردۇر تا جاھان باردۇر،
فىراقۇ بۇ ئاھۇ فىغان باردۇر.

يەشمىسى:
(خۇشاللىق گۈلشەنىگە قۇيۇن كېلىپ
گۈللەرنى ئۇچۇرۇش ئۈچۈن ئويۇن باشلايدۇ.
باھار كۈز بىلەن ئالمىشىپ
گۈل شېخىنى بەرگسىز قالدۇرىدۇ.
ھىجران ئەجەل پەردىسىنى يۈزىگە يېپىپ
ۋىسال كۈندۈزىنى قاراڭغۇ كېچىگە ئايلاندۇرىدۇ.
جاھان مەۋجۇتكى ئۆلۈم تۈگىمەيدۇ،
جۇدالىق ئاھۇ پىغانىمۇ تۈگىمەيدۇ.)

ئىنسان ۋۇجۇدىنى لەرزىگە سالغۇچى مۇقام كۈيلىرى ھەممەيلەننىڭ يۈرىكىنى ئېرىتىۋەتكەنىدى. خۇددى ناخشىنىڭ تۈگىشىنى كۈتۈپ تۇرغاندەك بىردىنلا خانىش ئامانىنسانىڭ قورسىقى مۇجۇپ ئاغرىپ كەتتى. خۇددى كۈچلۈك بىر قول ئۈچەي - باغرىنى يۇلۇپ ئېلىۋەتمەكچى بولغاندەك دەھشەت بىلەن قىستاپ كەلگەن ئاغرىققا ئامانىنسا بەرداشلىق بېرەلمەي لەۋلىرىنى چىشلەپ قانىتىۋەتتى. پېشانىسىدىن مۇنچاق - مۇنچاق تەر قۇيۇلۇشقا باشلىدى.

— قىدىرخان ئاتا! ... — ئامانىنسا ئاغرىققا چىدىيالماي ئىڭرىۋەتتى.

قىدىرخان ئۇستاز بىلەن ئايازى ئامانىنسانىڭ تۇيۇقسىز تولغىقى تۇتقانلىقىنى سەزدى -دە، ئۇنى دەرھال ئوردا ھەرەمگە يۆتكەشكە بۇيرۇق بېرىپ، يىراق يۇرتقا كەتكەن سۇلتان ئابدۇرېشىدخانغا چاپارمەن ماڭدۇردى.

17. جۇدالىق دەملىرى

ئىككى كۈندىن بېرى ھېلى تولغىقى تۇتۇپ، ھېلى تولغىقى يېنىپ كېتىۋاتقان خانىش ئامانىنسا تۇغۇتنى قىيىنلىشىپ سەكراتقا چۈشۈپ قالغانىدى. پۈتكۈل ۋۇجۇدى ۋە ھاياتىنى خەلقىمىزنىڭ مەدەنىيەت - سەنئەت ئىشلىرىغا بېغىشلىغان خانىش ئامانىنسا تولغاق ئازابىدا قىينىلىپ قولى قەلەم تۇتالمىغۇدەك ھالەتكە يەتكەندىن كېيىنلا، قەلەمنى قويۇشقا مەجبۇر بولغانىدى.

قىدىرخان ئۇستازنىڭ ئەۋەتكەن چاپارمىنىدىن خانىش ئامانىنسانىڭ ئەھۋالىدىن خەۋەر تاپقان سۇلتان ئابدۇرېشىدخان كېچە - كۈندۈز توختىماي، ھاردۇق ئالماي يول يۈرۈپ، ئوردىغا قايتىپ كەلدى - دە، ئۇدۇل ھەرەمگە كىرىپ ئامانىنسانىڭ قەسرىگە يۈگۈردى.

تولغىقى يېنىپ كەتكەن ئامانىنسا چىپ - چىپ قارا تەرنىڭ ئارىسىدا يۇلۇپ تاشلىۋەتكەن گىياھتەك سولىشىپ ياتاتتى. ئىككى نەپەر ئەش ئانا بىلەن بىر نەچچە نەپەر كېنىزەك قىزلار ئۇنىڭ ئەتراپىدا پايپېتەك بولۇپ يۈرەتتى. ئىشىكتىن كىرىۋاتقان سۇلتان ئابدۇرېشىدخاننى كۆرۈپ، ئامانىنسانىڭ سولغۇن چىرايىغا سۈس كۈلكە يۈگۈردى. ئامانىنسانىڭ چىرايى تاتىرىپ، كۆزلىرى ئولتۇرۇشۇپ كەتكەنىدى. ئۇنىڭ بۇ تۇرقىنى كۆرگەن سۇلتان ئابدۇرېشىدخاننىڭ ۋۇجۇدىغا گۇررىدە يىغا ئولاشتى، كۆزىگە

مۆللىدە ياش كەلدى.

— ئەھۋاللىرى قانداقراق، خانىش؟ — دېدى سۇلتان ئامانىسانىڭ جانسىز قوللىرىنى كۈچلۈك ئالىقانلىرى ئارىسىغا ئېلىپ.

— ياخشى، خېلىلا ياخشى بولۇپ قالدىم، شاھىم، — دېدى ئامانىسا ئۆزىنى كۈلكىگە زورلاپ.

ئۇلار بىر - بىرىنىڭ كۆزلىرىگە ئۇزاقتىن - ئۇزاق تىكىلىپ تۇرۇشتى. شۇ تاپتا بۇ بىر جۈپ مۇھەببەتلىك يۈرەك بىر - بىرىگە كۆزلىرى ئارقىلىق تەسەللىي بېرىشىۋاتاتتى، يۈرەك سىرلىرىنى كۆزلىرى ئارقىلىق ئىزھار قىلىشىۋاتاتتى.

سۇلتان ئابدۇرېشىدخان تاڭ ئاتقۇچە ئامانىسانىڭ قېشىدىن نېرى بولمىدى. ئامانىسانىڭ تولغىقى شۇنداق قاتتىق تۇتاتتىكى، تولغاق ئازابىغا بەرداشلىق بېرەلمەي كۆتۈرگەن داد - پەريادى قەسىرنىڭ ئىچىنى بىر ئالاتتى. بۇنداق چاغدا، سۇلتان ئابدۇرېشىدخاننىڭ كۆزلىرىدىن ئىختىيارسىز ياش تۆكۈلەتتى، ئامالسىزلىقتىن ئۆزىنىڭ گۆشىنى ئۆزى يېگۈدەك بولاتتى، يۈرىكى خۇددى قوقاستا پۇچۇلانغاندەك ئازابلىناتتى، قېشىدىكى ئەش ئانىغا جان - جەھلى بىلەن ۋارقىرايتتى:

— نېمىشقا تېزرەك بىر ئامال قىلمايسىلەر، خانىشنىڭ قىينىلىپ كېتىپ بارغانلىقىنى كۆرمەيۋاتامسىلەر؟

— بارلىق ئاماللارنى ئىشلىتىۋاتىمىز، شاھىم، بالا تەتۈر بولۇپ قاپتۇ، خانىشقا يارانقان ئىگەم ئاسانلىق بېرەر ئىلاھىم، — دەپ جاۋاب بېرەتتى ئەش ئانىلار ئۆزلىرىنىڭ ئامالسىز قالغانلىقىنى بىلدۈرۈپ.

تاڭ يورۇشى بىلەن تولغىقى يەنە توختاپ قالغان ئامانىسا ئازراق ئۇسسۇزلۇق ئىچىپ بىر ئاز جانلىنىپ قالدى. لېكىن، نەپەسلىنىشى بارغانسېرى تېزلىشىپ كېتىپ باراتتى، كۆپ خۇن تەۋرەپ كەتكەنلىكى ئۈچۈن چىرايى قەغەزدەك ئاقىرىپ كەتكەنىدى.

ئامانىسا سۇلتان ئابدۇرېشىدخاننىڭ قولىنى مەھكەم قىسقىنىچە ئاستا ئۆزىگە تارتتى. سۇلتان بىر ئاز ئېگىلىپ ئامانىساغا تېخىمۇ يېقىن كەلدى.

— ئىنساننىڭ ئۆمرى بىر تال شامنىڭ يېنىپ تۈگىگىنىدەك تولىمۇ قىسقا ئىكەن، — دېدى خانىش ئۈزۈپ - ئۈزۈپ سۆزلەپ، — قارىغاندا، مېنىڭ ھايات شامىم يېنىپ تۈگىگەن ئوخشايدۇ...

— ئۇنداق دېمەڭ، خانىش، ئاغزىڭىزنى زىنھار ئۇششۇتمەڭ، — دېدى بىردىنلا جىددىيلىشىپ قالغان سۇلتان ئابدۇرېشىدخان كۆزىگە لىققىنا ياش ئالغان ھالدا، — سىزنى خۇدا ئۆز پاناھىدا ساقلايدۇ.

— كۆڭلۈم تۇيۇپ تۇرۇۋاتىدۇ، — دېدى ئامانىسا داۋام قىلىپ، — ئەزىز سۇلتانىم، مەن سىلىدىن ئۇ دۇنيا - بۇ دۇنيا رازى، خىزمەتلىرىنى قىلالمىغان، ئاياللىق بۇرچۇمنى ئادا قىلالمىغان يەرلىرىم بولسا كەچۈرۈۋەتسىلە. مەندىن رازى بولسىلا.

— مەن رازى. مەڭگۇ رازى!... — سۇلتان ئابدۇرېشىدخان شۇنداق دېدى - دە، بۇقۇلداپ يىغلىۋەتتى.

— مەن بۇ ئالەمدىن كېتىمەن، — دېدى ئامانىسا ۋەسىيەت قالدۇرماقچى بولغاندەك سۆزلەپ، — ئەلنىڭ مەرىپىتى ئۈچۈن بىر ئۆمۈر تىرىشتىم. بۇنىڭدىن باشقا

سەرمايەم، ياخشى خىسلەت، پەزىلىتىممۇ يوق. ئۆز ھاياتىمدا يېزىپ چىققان مەنىۋى ئۈمىدىم — خەزىنەمنى باقىي دۇنياغا ئالغاچ كېتەي. قومۇش قەلەملىرىمنىڭ قىرىندىسى بىلەن سۇ ئىسسىتىپ مېنى يۇيۇڭلار. مەلىكە رازىيەنىڭ ياقۇت يېزىقى بىلەن يېزىلغان مەسھەب شىرىپىنى تېخى كۆچۈرۈپ بولالمىغانىدىم. قىزلاردىن بىرى ئاخىرىنى كۆچۈرۈپ ئەلگە تەقدىم قىلسۇن. پاتىمە بىنتى ئەھمەدنىڭ خۇش خەتنى بىلەن قەبرەمگە خاتىرە يېزىڭلار...

خانىش ئامانىسا گېپىنىڭ ئاخىرىنى دېمەي جىمىپ قالدى. ئەتراپىدىكىلەر ئۇنىڭ سۆزىنىڭ داۋامىنى كۈتۈپ بىردەم سۈكۈتتە تۇرۇشتى ـ دە، بىردىنلا جىددىيلىشىپ قالدى. سۇلتان ئابدۇرېشىدخان ئۇنى ئاستا مىدىرلىتىپ بېقىۋىدى، پەر ياستۇققا يۆلەكلىك بېشى لاسسىدە بىر يانغا چۈشۈپ كەتتى.

— خانىش! خانىش ئامانىسا!...

ئابدۇرېشىدخان ئۆزىنى يوقاتقان ھالدا بىر نەچچىنى تۈۋلىدى ـ دە، ئامانىسانىڭ جانسىز قولىنى يۈزىگە يېقىپ ھۆركىرەپ يىغلىۋەتتى. شۇ ھامان پۈتكۈل قەسىرنى ئېچىنىشلىق ھازا پەريادى قاپلىدى. ئاشۇ ھازا ـ پەريادلارنىڭ ئارىسىدا تۇغۇلۇپ يېڭىلا دۇنياغا كۆز ئاچقان بوۋاقنىڭ ئاچچىق قىرقىراشلىرى ئاڭلىنىپ تۇراتتى.

ھەئە، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ بىباھا مۇزىكا بايلىقى بولغان ئون ئىككى مۇقامنى رەتلەش، يۇرۇشلەشتۇرۇش ، ئەل ئارىسىغا تارقىتىش ئىشىغا ناھايىتى زور تۆھپە قوشقان، خەلقىنىڭ مەدەنىيەت، ئەدەبىيات ـ سەنئەت ئىشلىرىنىڭ راۋاجلىنىشى ئۈچۈن پۈتكۈل ئۆمرىنى بەخشەندە قىلغان بۇ

يالقۇنلۇق يۇرەك سوقۇشتىن بىمەھەل توختىغانىدى.

ئوردا ھەرىمىدىن كۆتۈرۈلگەن بۇ ئېچىنىشلىق ھازا پەريادىنى بېسىپ چۈشمەكچى بولغاندەك قاياقتىندۇر مۇڭلۇق مۇقام ساداسى كېلەتتى:

ئۆلۈم باردۇر تا جاھان باردۇر،
پىراقۇ بۇ ئاھۇ پىغان باردۇر.

2000 ـ يىلى 26 ـ ماي، يەكەن

مەسئۇل مۇھەررىرى: ئەخمەت ئىمىن
مەسئۇل كوررېكتورى: رەنا ئابلىمىت
مۇقاۋىسىنى لايىھىلىگۈچى: مۇراددىل ئابىد

تارىخىي شەخسلەر ھەققىدە ھېكايىلەر - 4
(3)
كۆيلەر خانىشى — مەلىكە ئامانىنىساخان

ياسىنجان سادىق چوغلان

*

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى نەشر قىلدى
(ئۈرۈمچى شەھىرى جەنۇبىي ئازادلىق يولى №348)
شىنجاڭ شىنخۇا كىتابخانىسىدىن تارقىتىلدى
ئۈرۈمچى رېنشياڭ مەتبەئەچىلىك چەكلىك شىركىتىدە بېسىلدى
فورماتى: 787×1029 مم، 1/32 باسما تاۋىقى: 4
2003 - يىل 5 - ئاي 1 - نەشرى
2003 - يىل 5 - ئاي 1 - بېسىلىشى
تىراژى: 1—5000
ISBN 7—228—08014—9
ئومۇمىي باھاسى (1—5): 30.00 يۈەن
(يەككە باھاسى: 6.00 يۈەن)